

Lydia Heikkilä &
Elsa Laiti-Hedemäki &
Anneli Pohjola

Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut

Sámiid buorre eallin ja buresveadjinbálvalusat
Sämmilij šiev eellim já pyereestvaijeempalvâlusah
Saa'mi šiõgg jie'llem da pue'rrjie'llemkääzzkõõzz

LUP LAPLAND UNIVERSITY PRESS
LAPIN YLIOPISTOKUSTANNUS

Rovaniemi 2013

© kirjoittajat ja Lapin yliopiston kustannus

Kansi:

Niina Huuskonen

Taitto:

Sirpa Immonen

Kuvat:

Nilla-Máhtte Magga

Myynti:

Tiede- ja taidekirjakauppa Tila

PL 8123

96101 Rovaniemi

puh. +358 40 821 4242

fax +358 16 362 932

julkaisu@ulapland.fi

www.ulapland.fi/lup

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2013

ISBN 978-952-484-659-2 (nid.)

ISBN 978-952-484-660-8 (pdf)

TIIVISTELMÄ

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa ja Pohjola Anneli

Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut

Rovaniemi, Lapin yliopisto, 2013

Tutkimuksen tehtävänä on selvittää saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia palveluista hyvinvoinnin tärkeinä osatekijöinä sekä palvelutarpeista. Tarkastelu kohdistuu saamelaisten kotiseutualueen kuntien peruspalveluihin ja erityistar-kastelun kohteena ovat saamenkieliset palvelut. Universaalien tekijöiden ohella saamelaisten palvelujen saatavuutta ja palvelutyytyväisyyttä koskevia kokemuk-sia määrittäväät kielilliset ja kulttuuriset erityistekijät sekä vähemmistöasema.

Tutkimuksen tavoitteena on saada saamenkansalaisten ääni kuuluviin. Ai-neistoina ovat saamelaisille suunnattu lomakekysely sekä avaintoimijahaastat-telut. Tulokset tulkitaan kulttuurista kontekstia vasten. Pyrkimyksenä on ym-märtää palvelujen paikka ja merkitykset saamelaisten elämässä sekä sitä kautta määrittyväät odotukset, tarpeet, käyttö ja tytyväisyys. Tarkastelun keskiössä ovat ihmisten arjessa selviytyminen ja yhteiskunnallisten palvelujen rooli sekä toimivuus sen mahdollistajana.

Tulosten mukaan saamelaisten palvelutyytyväisyys ja palvelujen saatavuus ovat yleistasoltaan selvästi Suomen keskimääristä tasoa alhaisempia. Etäisyys palveluista on yksi tärkeimmistä palvelujen saatavuuteen vaikuttavista tekijöistä. Kuntakohtaiset erot ovat suuret, mutta myös kuntien eri osissa asuvat saamelai-set ovat eriarvoisessa asemassa palvelujen saatavuuden suhteen. Internetin käyt-tö parantaa vain pankkipalvelujen saatavuutta, eivätkä ikäihmiset useinkaan voi hyötyä siitä. Asioiden muuttuminen puhelinperustaiseksi vaikeuttaa palvelujen saatavuutta, koska saamenkielisten on vaikea asioida sen välityksellä.

Äidinkieli ja arkikieli vaikuttavat palvelutyytyväisyyteen siten, että vastaa-jat, joilla oli suomen kieli arkikielenä, kokivat palvelujen saatavuuden selvästi helpommaksi kuin muut kieliryhmät. Saamenkielisen palvelujen saatavuus on edelleen vähäistä. Parhaiten on tarjolla saamenkielistä päivähoitoa ja kieli-pesätoimintaa sekä vanhusten kotiapua. Lisäksi Utsjoen saamenkielinen yleislääkäripalvelu on tärkeässä asemassa. Kunnilla on vain vähän suunnitelmallista toimintaa saamenkielisen palvelutaslon parantamiseksi. Saamenkielen taitoa ei nähdä erityisosaamisena, eikä sitä huomioida palkauksessa. STM:n erityis-määrärahalla on suuri merkitys saamenkielisen palvelujen tuotannossa. Saame-laisjärjestöjen rooli on merkittävin saamen kielen ja kulttuurin vahvistamisessa. Tulkkipalvelua on tarpeen kehittää edelleen, jotta asiakkaat voisivat hyödyntää

sitä. Koska saamenkieliset palvelut ovat uusia ja usein määräaikaisia, kaivataan lisäksi parempaa tiedottamista niistä.

Avainsanat: saamelaiset, hyvinvointi, peruspalvelut, saamenkieliset palvelut, palvelutytyväisyys, vähemmistöt

ČOAHKKÁIGEASSU

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa ja Pohjola Anneli

Sámiid buorre eallin ja buresveadjiinbálvalusat

Roavvenjárga, Lappi universitehta, 2013

Dutkamuša bargun lea čielggadit sámiid oainnuid ja vásáhusaid bálvalusain buresveadjima deahalaš oassedahkkin sihke bálvalandárbbuin. Geahčadeapmi guoská sámiid ruovttuguovllu gielddaid vuodđobálvalusaide ja sierrageahčadeami čuozázhahkan leat sámegielat bálvalusat. Oppalaš dakhkiid lassin sámiid bálvalusaid oažzuma ja bálvalusuduđavašvuđa guoski vásáhusaid meroštallet gielalaš ja kultuvrralaš erenoamášdahkkit sihke unnitlohkusajádat.

Dutkamuša ulbmilin lea oažžut sámeálbmoga jiena gullot. Materiálan leat sámiide čujuhuvvon skovvejearahallan sihke čoavddadoibačijearahallamat. Bohtosiid dulkot kultuvrralaš konteavstta vuostá. Figgamuššan lea áddet bálvalusaid báikki ja mearkkašumiid sámiid eallimis ja dan bokte mearrášuvvi vuordámúšaid, dárbbuid, geavahusa ja duđavašvuđa. Geahčadeami guovddážis leat olbmuid árggas čielgan ja servodatlaš bálvalusaid rolla sihke doaibman dan vejolažjan dakhkin.

Bohtosiid mielde sámiid bálvalusuduđavašvuhta ja bálvalusaid oažžun leat oppalaš dási dáfus čielgasit Suoma gaskamearáláš dási fuonit. Gaska bálvalusaide lea okta dehalamos bálvalusaid oažžumii váikkuheaddji dakhkiin. Iešguhtege gildii guoskevaš erohusat leat stuorrá, muhto maiddái gielddaid eará guovlluin ássi sámit leat sierraárvosaš sajis bálvalusaid oažžuma ektui. Interneahta geavahus buorida dušše báŋkobálvalusaid oažžuma, eige ahkeolbmot dávjá sáhte ávkašuvvat das. Áššiid diksuma nuppástuvvan telefonvuđot áššiid diksumin váttismahttá bálvalusaid juksanmuttu, daningo sámegielagiidda lea váttis dikšut áššiid daid bokte.

Eatniigella ja árgagiella váikkuhit bálvalusuduđavašvuhtii nu, ahte vástideaddjit, geainna lei suomangiella árgagiellan vásihedje bálvalusaid oažžuma čielgasit álkibun go eará giellajoavkkut. Sámegielat bálvalusaid oažžun lea ain unni. Buoremusat lea fállun sámegielat beaivedikšu ja giellabeasedoibačma ja lassin boarráiid ruovttuveahkki. Lassin Ohcejoga sámegielat dábalašdoaktarábálvalus lea dehalasajádagas. Gielldain lea dušše unnán plánejuvvon doaibma sámegielat bálvalusdási buorideami várás. Sámegiela máhttu ii dollojuvvo erenoamášmáhttun, iige dat válđo vuhtii bálkádasis. SDM:a sierramearreruđas lea stuorra mearkkašupmi sámegielat bálvalusaid buvttadeapmai. Sámeservviid rolla lea dehalamos sámegiela ja kultuvra nannemis. Dulkabálvalusaid lea dárbu

ovddidit viidásabbot, vai áššehasat sáhtášedje atnit ávkin dan. Dannego sáme-gielat bálvalusat leat ođđa ja dávjá mearreágásacčat, váillahuvvo lassin buoret dieđiheapmi dain.

Čoavddasánit: sámit, buresveadjin, vuodđobálvalusat, sámegielat bálvalusat, bálvalusduđavašvuhta, unnitlogut

ČUÁKÁNKIÄSU

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa já Pohjola Anneli

Sämmilij šiev eellim já pyereestvaijeempalválusah

Ruávinjargâ, Laapi ollâopâttâh, 2013

Tutkámuš tohámušân lii selvâttið sämmilij uáinuid já vuáttámušâid tast, maht palválusah láá pyereestvaijeem teháliih uásitahheeh sehe palválustárbui. Tarkkum čuácä sämmilij päikkikuávlu kieldâi vuáđupalválussâid já sieránâstarkkum čuásáttâhhân láá sämikielâliih palválusah. Ubálâš tahhei paaldâst kielâliih já kulttuurliih sieránâstahheeh sehe ucceeblovosajâtâh miärušteh sämmilâš palválusâi uážzum já palválustuđâvášvuodâ kyeskee vuáttámušâid.

Tutkámuš ulmen lii finniđ sämiaalmugjesânj jienâ kulosân. Amnastâhhân láá sämmilijd čujottum luámáttâhkoiđâllám sehe čoovdâtuáimeesahhiitâlmeh. Puátusijd kečcih kulttuurlâš kontekst vuástâ. Viggâmušân lii iberdiđ palválusâi saje já merhâsumeh sämmilij elimist sehe vuárdámušah, tárbuh, kevttim já tuđâvášvuotâ, moh miäruštuvet ton pehti. Tarkkum kuávdâást lii ulmu aargâst piergim já ohtsâskodâlij palválusâi rooli sehe toimâm tom máhđulâžzân tahhen.

Puátusij mield sämmilij palválustuđâvášvuotâ já palválusâi uážzum láá almos-tääsist čielgásávt Suomâ koskâmiärlâš tääsi vyeleeb. Koskâ palválusâin lii ohtâ tehálumos ässi, mii vaakut palválusâi uážzumâ. Kieldâkuáhtâsih iäruh láá stuárrâh, mutâ meid kieldâ jieškote-uv kuávluin ássee sämmiliih láá eresárvusâš sajaduvâin palválusâi uážzum uáinust. Interneet kevttim pyereed tuše pankkipalválusâi uážzum, iäge aheulmuuh małgii pyevti tast ávhástâllâđ. Ásástâllâm muttum puhelinvuáđusdâlâžzân taha palválusâi juksâmvuođâ vaigâdubbon, tas-tko sämikielâlijn lii vaigâd ásástâllâđ toin.

Eenikelâ já argâkielâ vaikutteh palválustuđâvášvuotânuuvt, ete västi-dejeh, kiäin lái suomâkielâ argâkiellân, tubdii palválusâi uážzum čielgásávt älkkeebin ko eres kielâjuávhuh. Sämikielâlijd palválusâid uážzuh ain uccâá. Enâmustâi lii fâlusist sämikielâlâš peivitipšo já kielâpiervâltointâ sehe puárasi pääkki-iše. Lasseen Ucjuuvâ sämikielâlâš almostuáhtârpalválus lii tergâdis sajaduvâst. Kieldâin lii tuše váhá vuáválâš toimâ sämikielâlij palválustääsi pyeredem várás. Sämikielâmáátu iä uáini eromâš mâtun, ege tot válloo vuotâń pálkkáátmist. STM sieránâsmeriruttâ lii lamaš merhâsittee roolist sämikielâlij palválusâi pyevitimist. Sämornijduvâi rooli lii puoh merhâsittee sämikielâ já kulttuur na-nodmist. Tulkkâmpalválus lii tárbu ain ovdediđ, väi äšsigâshah pyehtih anneed

tom ävkkin. Tastko sämikielâliih palvâlusah láá uđđâseh já maŋgii meriáigásiih, käibiduvvoo lasseen pyereeb tiedettem tain.

čoovdâsäänih: sämmiliih, pyereestvaijeem, vuáđupalvâlusah, sämikielâliih palvâlusah, palvâlustudâvâšvuotâ, ucceeblovoх

VUÄNNÖS

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa da Pohjola Anneli

Saa'mi šiøgg jie'llem da pue'rrjie'llemkääzzkoozz

Ruä'vnjargg, Lapin universitett, 2013

Tu'tk'keem tuâjjan lij čio'lğgeed saa'mi vuäinlmid da toobdlmid kääzzkooanzi beä'lnn, kook liâ pue rrjie'llem vääzmôos vuässtuejjee'jen da še kääzzkostaarbin. Tu'tk'keem ta'rkkööllmôöžâst liâ saa'mi dommvuu'd koo'ddi vuâddkääzzkoozz da tää'r kab tu'tk'keem ta'rkkööllmôöžâst liâ sää'mkiöllsaž kääzzkoozz. Takaimaa'i lmaž tuejee'jai kuânjad saa'mi kääzzkoozzi o'nnstumuuzž da kää'zzkoozzi šiöttâmvuôđ kuôskki toobdlmid meä'nte kiöll'laž da kulttuursaž jiijâsnallšem tuejeei di minoritetts-taattus.

Tu'tkkumuuzuž täävtôssân lij vuäžžad sää'm-meerlai jiönn ko'ljjempâjja. Aunnstössân lij saa'mid rajjum koojjöbslanjk di majinstâttmôöžž liâ tuejuum čooudtuâimmjee'jivui'm. Va'sttoözzid tu'lkk'et kulttuursaž kontee'kst vuâstta. Kiççlööttmôžzân lij tobddâd kääzzkoozzi päi'kk da miärkktöözz saa'mi jie'llmest di tön pääi'kk puo'tti vuârddmôöžž, taarb, âânnmôš da o'nnstemvuôđ tobddmôš. Ta'rkkööllâm mie'rren liâ oummi spraavdööttmôöžž arggjie'llmest da öhttsažkâaddlaž kääzzkoozzi vue'kk di tuâimjemvuôtt.

Va'sttoözzid mie'ldd saa'mi kääzzkoozzi šiöttâmvuôđ da kääzzkoozzi vuäžžmôöžž liâ takai tää'zz mie'ldd da Lää'ddjânnam kôskkmie'rrsaž tää'zz mie'ldd keähn. Ku'kes mä'tkk-kôösk liâ öhttân vääzmôos vaikktee'jen kääzzkoozzi peä'lest, kooi vaikktös vuâll še takai arggjellma. Kâ'ddpuöttaž jeä'rdöözz liâ eža vajtöölli, tuöttää'ššest lij še nu'tt, što jee'res å'rn koo'ddin jälsteeli sää'm, liâ jee'res ärvvsâz staattuuzzâst kääzzkoozzi peä'lest. Internee'tt âânnmôš pue'rad tâ'lkk' bankk-kääzzkoozzi kôskksaž âânnmôöžž. Täufiga lij nu'tt, što puä'rrsab oumid tön kääzzkoozz âânnmôöžâst ij leäkku nâkam äu'kk, nu'tt mä'htt tön juu'rdet. Ää'šsumuuuzž mottjumuš te'lfonvuâddli'žzen vaigg'ad kääzzkoozzi vuäžžmôöžž tön diött, ko sää'mkiöllsaž kääzzkoozzi vuäžžamvuôđ lij veâl occnjaž. O'nnstam sää'mkiöllsaž ta'rjeemmallšem kääzzkoozz liâ pei'vhâaidast da kiöllpie'sstuâimmjumuuzžâst di puärsi dommveä'kkvuôđâst. Lââ'ssen Uccjoogg sää'mkiöllsaž takaidâhttar-

Jie'nnkiöll da arggkiöll vaikkte kääzzkoozzi o'nnstemvuô'tte nu'tt, što va'stteei, koin leäi lää'ddkiöll arggkiöllâm to'bdde kääzzkoozzi vuäžžamvuôđ hiâlpâpân, ko jee'res kiölljouuk. Sää'mkiöllsaž kääzzkoozzi vuäžžamvuôtt lij veâl occnjaž. O'nnstam sää'mkiöllsaž ta'rjeemmallšem kääzzkoozz liâ pei'vhâaidast da kiöllpie'sstuâimmjumuuzžâst di puärsi dommveä'kkvuôđâst. Lââ'ssen Uccjoogg sää'mkiöllsaž takaidâhttar-

kääzzkōs lij vääžnai staattuuzzâst. Koo'ddin liâ occanj plaaneemuâlaž tuâimmjuuužž sää'mkiöllsaž kääzzkâ'sttemtää'zz pue'rume'sše. Sää'mkiöl silttöözz jeät vuöinnu spesialsilttössân, jeät-ka tõn valddu lokku pä'lkkmõõžžâst. STM:a spesialmie'rrtie'ggest lij lokku vä'lldemnallšem miärkktös sää'mkiöllsaž kääzzkōs puu'ttõõzzi raajjmõõžžâst. Sää'morganisaatiai tuâjj lij sää'mkiöl da kulttuur ravvumuuužžâst pri'meârlaž staattuuzzâst. Tu'lkkemkääzzkõõzzid âlgg ooudâsviikkâd, što ää'sšla vuâi'tci äu'kkeed tõn. Sää'mkiöllsaž kääzzkõõzz liâ ođđ da täujja mie'rräiggsa, ton diött kai'bbjed lââ'ssen pue'rab kääzzkõõzzi teâđtumuužž.

Čooudsää'n: sää'mmla, pue'rrjie'llem, vuâđđkääzzkõõzz, sää'mkiöllsaž kääzzkõõzz, kää'zzkõõzz o'nnstemvuõđ tobddmõš, minoritetnee'kk

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	3
ČOAHKKÁIGEASSU	5
ČUÁKÁNKIÄSU	7
VUÄNNÖS	9
ESIPUHE.....	13
1 Álggos – Aluksi	17
2 Saamelaisten palvelukokemuksia koskevan tutkimuksen tavoite ja tutkimusasetelma	23
2.1 Tutkimuksen taustana oleva hyvinvointi- ja palveluymärrys	23
<i>Vähemistökansalaisten ääni .....</i>	25
<i>Saatavuus, tytyväisyys, tarpeet.....</i>	28
2.2 Tutkimuksen tavoite ja toteuttaminen	31
<i>Menetelmät ja aineistot.....</i>	33
<i>Lomakekyselyn toteutus .....</i>	35
<i>Vastaajat .....</i>	39
<i>Menetelmällinen pohdinta .....</i>	45
3 Saamelaisten hyvinvoinnin kulmakivet.....	49
3.1 Pärjääminen ja "hyvä elämä"	49
3.2 Pärjäämisen malli.....	51
3.3 Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvointi	54
4 Palvelujen paikka osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista	59
4.1 Paikallisuuden kudos.....	59
4.2 Yhteiskunnallisten instituutioiden tulo ja tukiverkostojen synty	61
<i>Verkkainen alku .....</i>	61
<i>Hyvinvointivaltiojärjestelmän nopea leväminen .....</i>	64
4.3 Hyvinvointivaltion huippu ja julkisten palvelujen nopea vetäytyminen.....	69
4.4 Elinolot ja väestölliset muutokset	73
<i>Vähemistöasema.....</i>	77
4.5 Saamelaiset modernissa yhteiskunnassa	79
<i>Tärkeimmät haasteet ja voimavarat.....</i>	81
5 Saamelaisten palvelut ja keskeiset toimijat	89
5.1 Saamenkielinen ja kulttuurilähtöinen palvelutuotanto tänään	89

<i>Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen rahoitus</i>	91
<i>Järjestöt saamelaispalvelujen kehittäjinä</i>	92
5.2 Saamenkielisten palveluiden tilanne	93
6 Saamelaisten palvelukokemukset	97
6.1 Etäisydet palveluihin	97
6.2 Palvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa	100
<i>Etäisyys, kieli ja palvelujen saatavuus</i>	105
6.3 Palvelutytyväisyys.....	109
<i>Sosiaalihuollon palvelutytyväisyys</i>	109
<i>Tyytyväisyys terveyspalveluihin</i>	113
6.4 Saamenkielisten palvelujen saanti ja tarve	116
<i>Saamenkielisten palvelujen tarjonta kunnissa</i>	116
<i>Saamenkielisten palvelujen saatavuuskokemukset</i>	119
<i>Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin</i>	124
<i>Tulkkin käyttökemukset ja tarve</i>	126
<i>Saamenkielisten palvelujen tarve</i>	127
6.5 Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saanti.....	130
6.6 Arjen avun tarpeet.....	138
6.7 Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä.....	140
6.8 Saamelaisten järjestöjen merkitys	142
6.9 Muuttohalukkuus	145
7 Johtopäätökset ja pohdinta	149
<i>Saamelaisten palvelujen toteutuminen</i>	149
<i>Saamelaisten palvelukokemukset</i>	151
<i>Palvelukokemusten kulttuurinen tulkinta</i>	154
<i>Pohdinta: saamelaisen palvelutuotannon tulevaisuuden haasteet</i> ...155	
Lähteet	159
Liitteet	177

ESIPUHE

Tämä raportti on osa saamelaisten hyvinvointia ja palveluja koskevaa tutkimuskokonaisuutta, joka on Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen, sen Saamelaisyksikön, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen sekä SámiSoster ry:n yhteistyössä suunnittelema ja yliopiston sosiaalityön oppiaineen toteuttama. Tutkimushanke on kaksivaiheinen. Nyt raportoitava ensimmäinen vaihe toteutettiin saamelaistalouksella. Se on luoteeltaan pilottimainen, ja siinä selvitetään hyvinvointipalvelujen toteutumaa ja erityisyyttä osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista. Näkökulmana on saamenkansalaisten oma ääni. Erityistarkastelun kohteena ovat omakieliset palvelut. Kyselyn avulla hankitun kansalaismielipiteen rinnalla on analysoitu haastateltujen pitkääikaisten avaintoimijoiden näkemyksiä saamelaisten palvelutilanteesta ja kehittämistarpeista. Hyvinvoontia koskevan tiedon tuottamisen osana pyrittiin myös kehittämään käyttökelpoisia, kulttuurisensiivisiä tutkimus- ja mittausmenetelmiä saamelaisten palvelujen saatavuuden ja palvelutyväisyyden seurantaan.

Rahoituksen saaminen tutkimukseen oli pitkällisen työn ja monien toimijoiden yhteisponnistelujen tulos. Saamelaisten palvelukokemuksia ja palvelujen yhdenvertaisuuden toteutumista koskevan ajantasaisen tiedon tarve on tiedostettu jo pitkään, mutta sen tuottamista koskeva rahoitusvastuu on ollut epäselvä. Tämä pilottitutkimus toteutettiin alle vuoden intensiivisenä työrupeamana Sosiaali- ja terveysministeriön myöntämällä tutkimusrahoituksella. Lisäksi Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaine, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Saamelaisyksikkö ja Pohjois-Pohjanmaan yksikkö sekä SámiSoster ry antoivat panoksensa tutkimuksen ohjaushenkilöstön työaikana, työtiloina ja talouden hallinnointina.

Haluamme kiittää kaikkia teitä, jotka olette osallistuneet eri tavoin tutkimusprojektiin valmisteluun ja ohjaukseen mahdollistaen tutkimuksen toteuttamisen. Tutkimuksen ohjausryhmään saatiani monipuolinen edustus: Viveca Arrhenius STM:stä, Pia Ruotsala Saamelaiskäräjiltä, Ristenrauna Magga SámiSoster ry:stä, Heidi Eriksen sekä Annikki Kallioniemi saamelaistalouksen kuntien sosiaali- ja terveyshallituksista, Petri Kinnunen Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuudesta ohjausryhmän puheenjohtajana ja Anneli Pohjola Lapin yliopistosta. Erityiskiitos kuuluu teille asiantunteista kommenteistanne ja ohjauksestanne.

Suuri kiitos kuuluu myös kvantitatiivisen analyysin ja graafisen esittämisen osaamista ja tukea tarjonneille asiantuntijoille. Lapin yliopiston tietojenkäsittelyn lehtori Helena Laukkala ohjasi vaivojaan säästämättä aineiston koodauksen, perusanalyysien teon ja graafisten esitysten laatimisen. Professori Petri Kinnunen ja tutkija Petri Vuorijärvi toimivat aineiston syväanalyysin korvaamatto-

mina menetelmääsiantuntijoina ja avasivat meille moniulotteisen korrespondenssianalyysin tähtitaitavaat. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun yliopettaja Leena Viinamäki tarjosi kokemustaan ja arvokkaita näkökulmiaan tutkimuksen suorittamisen eri vaiheissa. Kiitos myös taloudenhoitaja Mirja Helppikankaalle tiukan budjetin asiantuntevasta taloushallinnasta.

Ennen kaikkea kiitos kuuluu tietysti niille saamelaissille, jotka vastasivat kyselyymme ja antoivat meille monia rakentavia kommentteja. Lämmin kiitos myös kaikille avaintoimijoille, jotka luovuttivat aikansa ja asiantuntemuksensa tutkimuksen käyttöön. Kiitämme myös teitä monia tutkimusaineistojen hankinnassa eri tavoin avustaneita toimijoita: Kolttien kyläkokous, SámiŠoster ry, Enontekiön kirjaston henkilökunta, Pia Ruotsala, Annikki Kallioniemi, Ulla Aikio-Puoskari ja Terttu Guttorm sekä saamelaiskäräjien kielitoimiston käänäjät kyselylomakkeen ja esipuheen monimutkaisen termistön ansiokkaasta käänöksestä kolmelle saamen kielelle.

Päävästuuallisena tutkijana toiminut YTT Lydia Heikkilä kiittää lisäksi lämmöllä kannustavia työyhteisöjään Rovaniemellä, Inarissa ja Hetassa. "Suurikaan kantamus ei tunnu raskaalta, kun tie on mukava kulkea." Tämän allekirjoittavat mieellään myös tutkimuksen eri vaiheiden etenemisestä ja erityisesti aineistojen hankinnasta tutkimusapulaisena huolehtinut YM Elsa Laiti-Hedemäki sekä tutkimushankkeen vastuuhenkilönä ja ohjaajana toiminut professori Anneli Pohjola.

Lydia Heikkilä & Elsa Laiti-Hedemäki & Anneli Pohjola

1 Álggos – Aluksi

Maa	Eanan
Äiti	Eadni
Aurinko	Beaivi
Ylimmäinen	Báris
Ja syntyi tuli	Ja riegádii dolla
Sade satoi	Arvi arvvii
joeksi, järveksi	johkan, jávrin
Keinui tuuli	Sugadii bieggá
huoahti meri	šuohkihii mearra
viheriöi kivistunturi	Runodii geadgeduottar
hyökyi	máraidii
Tänne	Deike
taivaan sineen	almmi alihii
lyhyeen kesään	oanehis geassái
pikkulinnut visersivät	cizážat vizarde
saamelaiset	sámit
tuulen puhalluksia kasvoilla	biekka bossumat ámadajus
Nils Aslak Valkeapää 1992	Nils-Aslak Valkeapää 1991

Tämä pilottitutkimus avaa latua saamelaisten hyvinvoinnin tutkimiseen. Hyvinvoindi, pärjääminen, hyvä elämä – mistä oikeastaan puhumme?

Hyvinvoindi on määriteltävässä monin eri tavoin. Peruslähökohdiltaan se voidaan tiivistää tarkoittamaan sitä, että voimavarat, tarpeet ja tarpeista huolehtiminen kohtaavat ja ovat sopusoinnussa keskenään. Hyvinvointia voi tarkastella niin ulkoisten tekijöiden kuin yksilön kokemuksen valossa. Se sisältää sekä universaleja, ihmisiä yhdistäviä ulottuvuuksia että kulttuurisia erityispiirteitä ja painotuksia. Hyvinvoinnin määrittelyssä esiintyvät ihmisten terveys, elinolot, työ ja toimeentulo sekä sosiaaliset suhteet. Se ymmärretään itsenäisenä, turvalisena, terveellisenä ja sosiaalisena selviytymisenä arjessa sekä tarpeen mukaisen tuen ja avun saantina. Se on myös elämän mielekkäänä kokemista, vaikuttusmahdollisuksia ja osallisuuden kokemusta. Hyvinvoinnin eri ulottuvuuudet ovat sidoksissa toisiinsa ja vahvistavat toinen toisiaan. Hyvä terveys, elinolot ja sosiaaliset suhteet sekä turvattu toimeentulo heijastuvat koettuna hyvinvointina, mutta eivät välttämättä takaa sitä. (Vaarama ym. 2010, 12–13; Perttilä ym. 2004, 18.)

Vastaavasti yhteiskunnan peruspalvelujen tehtävänä on mahdollistaa ihmisten ja yhteisöjen hyvinvoinnin toteutumista. Ne tukevat ja edistävät kansalaisten toimintaedellytyksiä elämän eri vaiheissa sekä riskien ja ongelmien ehkäisemistä. Peruspalveluiden toimivuus ja palveluiden saatavuus tukevat myös keskeisellä tavalla ihmisten omatoimisuutta ja ehkäisevät syrjäytymistä. (Kinnunnen 1998, 37; Kurkinen ym. 2008, 4.)

Tämän tutkimuksen tulokulmana on hyvinvoinnin kulttuurinen ja paikallinen erityisyys. Tarkemmin määriteltyä tutkimuksen kohtena on hyvinvointipalvelujen toimivuus saamelaisten hyvän elämän ja kokeman hyvinvoinnin mahdollistajana. Lähtökohtana on alkuperäiskansoille luonteenomainen laajan hyvinvoinnin käsitys, jonka mukaisesti perinteiset elinkeinot, kieli ja kulttuuri, luontosuhde sekä (saamelais) yhteisö ovat tärkeässä roolissa hyvinvoinnin syntymisessä ja kokemisessa.

Hyvinvoinnin kulttuuriseen ulottuvuuteen on toistaiseksi kiinnitetty verrattain vähän huomiota suomalaisessa hyvinvoindi- ja palvelutytyväisyyystutkimuksessa. Kieli- ja kulttuuriryhmäkohtaisia eroja universalien palvelujen käytössä on tutkittu viime vuosina suomenruotsalaisten ja joidenkin maahanmuuttajaryhmien osalta. Sen sijaan hyvinvoinnin ja palvelutarpeiden kulttuurista rakentumista on aiemmin selvitetty kattavasti vain kuurojen hyvinvointia ja elinolotutkimuksessa (Luukkainen 2008). Keskeisessä asemassa ovat ihmisen ja kulttuurisen yhteisön erityistarpeet sekä kulttuurinen taustaymmärrys palvelujen roolista, palvelutarpeen syntymisestä ja olosuhteista, asenteista sekä normeista, jotka vaikuttavat niiden käyttöön. Lisäksi kielessä ja kulttuurinen vähemistöasema puitteistaa kohderyhmän palvelutarpeita ja kokemuksia.

Kulttuurisuuden ohella paikallisuus määrittelee vahvasti saamelaisten hyvinvoinnin toteutumista ja palvelutarpeita. Saamelaisalueen erityiset olosuhteet ja historialliset kehityspiirteet määrittävät sekä ihmisten pärjäämistä että palvelujen ja sosiaalisen turvan tarvetta sekä toteutusta. Perinteiset, luontoa hyödyntävät elinkeinot ovat säilyttäneet asemansa ihmisten toimeentulon kulmakivenä näihin päiviin asti. Toimeentulon ohella poronhoito ja muut perinteiset elinkeinot muodostavat kulttuurin ja yhteiskunnisten suhteiden perustan, joka on muuntunut yhteiskunnan rakenteellisten muutosten keskellä säilyttäen kuitenkin keskeiset ominaispiirteensä.

Rinnakkain tapahtunut nopea modernisaatiokehitys ja sen mukanaan tuomat uudet haasteet ja mahdollisuudet ovat muuttaneet merkittävällä tavalla myös perinteisten elinkeinojen harjoittamisolosuhteita. Saamelaiskulttuuri ja -elinkeinot ovat murroksessa voimakkaan yhteiskunnallisen rakennemuutoksen johdosta, jolloin entiset elämisen ratkaisut – ja myös niihin tarvittava tuki – joutuvat tarkistettavaksi ja edellyttävät nopeitakin sopeutumisratkaisuja.

Voidaan sanoa, että saamelaisten hyvinvointia 2010-luvun maailmassa ja Suomessa luonnehtivat sekä jatkuvuudet että katkeamat. Monimutkaistuneen yhteiskunnan ja paikallisten elinehtojen muutosten mukanaan tuomat uudet haasteet heijastuvat osaltaan saamelaisten palvelutarpeisiin, käyttöön ja niihin kohdistettuun odotusarvoon. Toisaalta palvelutarpeisiin vaikuttavat yleiset väestölliset ja sosiaaliset muutokset, kuten väestön ikääntyminen, suurena pysynyt alueellinen työttömyys sekä voimakas poismuutto alueellisiin kasvukeskuksiin. Muuttoliikkeen seurauksena saamelaistästä on hajaantunut laajalti eri puolille Suomea. Samanaikaisesti vastavoimana toiminut saamen kielen ja kulttuurin elpyminen sekä kulttuuri-itsehallinnon vahvistuminen ovat luoneet uusia kieli- ja kulttuuriperustaisia ansioityön mahdollisuuksia hidastaen osaltaan poismuuttoa.

Nopea siirtymä moderniin ja perinteisten tapojen rinnakkaiselo ovat aikaansaaneet monenlaisia muutosprosesseja. Niiden seurauksena kulttuurisen yhteiskunnan ja perinteisen sosiaalisen turvan rakenteet sekä instituutiot ja käytännöt sekä toimintatavat ovat osin murentuneet, muuttuneet tai määrittyneet uudestaan. Samanaikaisesti yhteiskunnallisten palvelujen rooli osana saamelaisten elämää on lisääntynyt tarjoten uusia mahdollisuuksia, jotka paikkaavat, täydentävät tai korvaavat saamelaisten perinteisiä arjen selviytymisstrategioita.

Mitä on säilynyt, mikä on muuttunut, miten nämä heijastuvat saamelaisten palvelutarpeisiin? Mikä on ”palvelujen” paikka saamelaisten elämässä ja hyvinvoinnin tukemisessa? Miten palvelut mahdollistavat ja tukevat saamelaisalueen saamelaisten arjessa pärjäämisen tämän päivän EU-Suomessa ja globaalissa maailmassa? Miten saamelaiset kokevat itse omakielisten palvelujen saatavuuden ja laadun? Miten palvelut vastaavat heidän erityisiin tarpeisiinsa saamelaisalueella? Mikä on perinteisen suvun ja yhteisön tuen osuus ja suhde julkisiin palveluihin?

Mihin arjen avun tarpeisiin saamelaisjärjestöt vastaavat? Millaisia merkityksiä omakielisillä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavilla palveluilla on saamelaisille ja saamelaisyhteisöille?

Pureutumalla edellä kuvattuun monisyiseen tematiikkaan tämän tutkimuksen konkreettisena tavoitteena on ymmärryksen lisääminen saamelaisien hyvinvoivuuden ja palvelujen eri näkökohtista ja monimutkaisista suhteista. Tutkimuksella pyritään tekemään näkyväksi ja parantamaan saamelaisen hyvinvointipalveluiden saatavuutta, kohdentumista ja laatuja sekä tukemaan palvelujärjestelmän suunnitelmallisuutta ja saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen pitkäjänteistä kehitystyötä saamelaisalueen kunnissa. Ajantasaisista ja kattavaa tutkimustietoa palveluiden toteutumisesta ja tarpeista tarvitaan resurssien tarkoituksenmukaiseen mitoitukseen, palvelujen vaikuttavuuden arviointiin ja kehittämiseen sekä palvelutarpeiden ennakoinnin pohjaksi. Tarvitaan kattava selvitys palvelutilanteesta ja -tarpeista, jotta saamenkielisten ja -kulttuuristen palveluiden uudistaminen saadaan kulkemaan muun palvelukehityksen ja -resursoinnin mukana.

Lisätekijänä hyvinvointipalveluiden tuottamisen ja kehittämisen haasteille on kunnallisten palveluiden meneillään oleva syvälinnen rakennemuutos. Siinä tulisi huomioida myös saamelaisen kielelliset ja kulttuuriset erityistarpeet yhdenvertaisuusvaatimusten mukaisesti. Samoin on tärkeää tunnistaa ja turvata saamelaisen kulttuuri-itsehallinnon mukaiset oikeudet vaikuttaa palveluntuotantotapoihin.

2 Saamelaisten palvelukokemuksia koskevan tutkimuksen tavoite ja tutkimusasetelma

2.1 Tutkimuksen taustana oleva hyvinvointi- ja palveluymärrys

Tutkimus kohdistuu saamelaisten käytettäväissä olevien hyvinvointipalvelujen tilanteeseen ja asemaan palvelujärjestelmässä. Tutkimuksen kohteena ovat saamelaisten palvelukokemukset ja -tarpeet. Hyvinvointipalvelujen saatavuutta, tarvevastaavuutta ja niihin kohdistuvia odotuksia tarkastellaan kulttuurisena sekä paikallisena erityiskysymyksenä saamelaisten elinolosuhteista ja kokemuksista maailmasta käsin.

Hyvinvointipalveluilla tarkoitetaan yhteiskunnan ja kolmannen sektorin tuottamia tai yksityisiä sosiaali- ja terveys- sekä koulutuspalveluja. Laajemmassa merkityksessä myös muilla sektoreilla (esimerkiksi nuoriso, liikunta, kaavoitus, asuminen, liikenne) tehtävät palveluratkaisut ovat merkittäviä etenkin ennalta ehkäisevästä näkökulmasta. Kunnan palveluiden lisäksi muut julkiset toimijat, kuten Kansaneläkelaitos, työhallinto sekä yksityiset palveluntuottajat, kolmas sektori ja kansalaistoiminta, jotka muodostavat toisistaan riippuvaisen hyvinvoinnin tuottamisverkoston, vaikuttavat kukin omalla toiminnallaan ja valinnoillaan kokonaisuuteen. Kokonaisuudessa on huomioitava myös esimerkiksi kauppa-, posti-, pankki- ja muut vastaavat palvelut, jotka kansalaisten arjen hyvinvoinnin näkökulmasta ovat välttämättömiä. (Kurkinen ym. 2008, 8.)

Tutkimuksellisena lähtökohtana hyvinvointi voidaan määritellä tilaksi, jossa yksilöllä on mahdollisuus saada keskeiset aineelliset ja sosiaaliset tarpeensa tyydytetyksi, ja hänellä on käytössään hyvinvoinnin uusintamisen voimavarat sekä mahdollisuudet. Hyvinvointi toteutuu viime kädessä yksilötasolla, mutta se todentuu kansalaisen tarpeiden ja voimavarojen sekä yhteiskunnan hyvinvoinnin toiminta- ja jakomekanismien vuorovaikutuksessa. Hyvinvoinnin toteutuminen on aina riippuvainen sille edellytyksiä tai esteitä asettavista ulkoisista tekijöistä, ympäriovästä yhteisöstä ja yhteiskunnasta, päätöksenteosta sekä palvelujärjestelmästä. Hyvinvoinnin paikallisella toteutumisareenalla kohtaavat yksilöllisten elämäntilanteiden ja -prosessien erilaistumisen ”mikromaailma” ja toisaalta yleisen yhteiskuntakehityksen ja alueiden uudelleen järjestymisen ”makromaailma”. (Mt., 8.)

Lähtökohtaisena ymmärryksenä tutkimuksessa on koettu hyvinvointi. Tämä on tärkeää hyvinvointitutkimussellinen näkökulma materiaalisen ja normatiivi-

sen näkökulman lisäksi. Koetun hyvinvoinnin tutkimus on saanut vahvemman jalansijan elämänlaadun tutkimuksen hyvinvoointiteoreettisessa suuntauksessa, jossa hyvinvointia lähestytään yksilön (objektiivisten tai koettujen) elinolojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin välisenä vuorovaikutuksena. Myös elämänlaadun tutkimusperinteessä on korostettu, että ihmisen kokemus hyvinvoinnista ja elämänlaadusta perustuu kokonaivaltaiseen arvioon omasta elämästä ja sosiaalisesta tilanteesta, jota terveys ja toimeentulo toisaalta muovaavat ja toisaalta raamittavat. (Vaarama ym. 2010, 13–14; ks. Cummins 1997; Eckersley 2000.)

Hyvinvoinnin toteutuman paikallisuus ja paikallisten kudosten erityispiirteet ovat olleet analyysin kontekstina useissa hyvinvointi- ja palvelututkimuksissa (mm. Hokkanen ym. 1991; Kinnunen 1998; Laitinen & Pohjola 2001). Sen sijaan kulttuuriseen ulottuvuuteen on suomalaisessa hyvinvoointitutkimuksessa toistaiseksi kiinnitetty verraten vähän huomiota. Hyvinvointivaltion univeraalinen sosialiturvan idea on perustunut muodollisen tasa-arvon periaatteelle. Tavoitteena on ollut tarjota samantasoisia ja samanlaisia palveluita kaikille riippumatta sosioekonomisesta asemasta, asuinpaikasta ja muista eroista, kuten etnisestä taustasta. Palvelut on tuotettu enemmistökulttuurin lähtökohdista ja kielellä. Stakesin lausunnon mukaan (2006): ”tasa-arvon pohjalle rakennettu yhteiskuntamalli tukee myös vähemmistöjä (<http://www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm>). Suomen perustuslain 6 § mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.” Hyvinvointivaltiokehitys on muuttanut merkittävästi tavalla väestön elinolosuhteita. Se on pyrkinyt tasoittamaan alueellisia eroja ja nostanut myös saamelaisväestön elinolojen sekä terveyden ja hyvinvoinnin tasoa. Kuitenkaan kielellisten ja kulttuuristen vähemmistöjen näkökulmasta se ei ole toiminut täysin yhdenvertaisesti. (Laatu 1997, 103; Faurie 2011, 7; ks. Anttonen & Sipilä 2000.)

Terveyts ja hyvinvointi kietoutuvat läheisesti yhteen. Määritellytavasta riippuen terveys sisältyy hyvinvoointiin, tai terveys ymmärretään hyvinvoinnin tilana. WHO:n määritelmän mukaan terveys ymmärretään laaja-alaisesti ”täydellisenä fyysisen, henkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilana eikä vain sairauksien tai vajavuuksien puuttumisena”. Sosiaali- ja terveysministeriön Terveys 2015 -strategia rakentuu tämän ymmärryksen varaan. Strategiassa todetaan, että ”vanheneminen sekä kulttuurinen ja etninen moninaistuminen ovat terveyspolitiikan haasteita. Kaikille väestöryhmille on turvattava mahdollisuus terveytensä edistämiseen ja osallisuus yhteiskunnalliseen toimintaan. Ikääntäminen ja kulttuuriseen erilaisuuteen perustuva syrjäytyminen on kyettävä välttämään myös sen vuoksi, että sillä olisi ilmeisiä terveysvaikutuksia”. (Valtioneuvoston periaatepäätös... 2001, 13.) Kuitenkaan tästä seikkaa ei ole huomioitu erikseen strategian terveyspoliittisissa päätavoitteissa. Tavoitteet on edelleen kirjoitettu Suomen kansalai-

sen (suomalaisen) yleistetystä, universaaliksi tulkitusta näkökulmasta. Lisäksi ta-voitteet heijastavat varsin kapea-alaista terveysmääritelmää.

Hyvinvoinnin ja terveyden kulttuurisuudella ymmärretäänkin tavallisimmin taiteiden merkitystä ihmisten hyvinvoinnille ja terveydelle (ks. Reunanen 2012). Sen sijaan käsitys sosiaalisen hyvinvoinnin ja terveyden kulttuurisesta rakentumisesta sekä kulttuurista ominaispiirteistä tekee vasta tuloaan hyvinvoontutkimukseen.¹ Etnisyyden merkitys sosiaalityössä ja terveydenhuollossa on tiedostettu kylläkin jo pitkään, ja etenkin maahanmuuttajien kohdalla se huomioidaan yhä enevässä määrin kehitettäväissä työmenetelmissä.² Sen sijaan kulttuurisesti määrytyneenä orientaationa hyvinvoontutkimuksen ja tarpeiden perustalla sitä on käsitellyt vähemmän. Saamelaisten kohdalla sitä ovat vieneet eteenpäin muun muassa Markku Laatu 1997, Tarja Kilpeläinen 1998 ja Tuuli Miettunen 2012.

Vähemmistökansalaisten ääni

Kansalaisten palvelukokemukset nostavat ihmisten oman äänen ja asiantunteamukseen viranomaisten- ja asiantuntijanäkemysten rinnalle. Ne tarjoavat ajankohtaista tietoa ihmisten hyvinvoinnista sekä yhteiskunnan ja palveluiden tilanteesta ihmisten näkökulmasta. Kansalaisten näkökulman ja ihmisten subjektiivisten kokemusten huomioiminen on tärkeä osa palauteketjua, jonka avulla voidaan kehittää palveluja, puuttua erityyppisiin hyvinvoinnin vajeisiin ja näin parantaa hyvinvoontia. Kansalaiskyselyihin perustuvat hyvinvoontutkimukset ovat liitettävissä myös empowerment-ajatteluun, joka on usein suomennettu valtaisumiseksi tai voimaantumiseksi. Tämä tarkoittaa erilaisten toimijoiden pyrkimystä parantaa kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia ja asemaa omaa elämäänsä koskevissaasioissa. Tähän sisältyy myös ajatus heikoimpien ryhmien puolesta puhumisesta ja rakenteiden kyseenalaistamisesta (esim. Koskiaho 2002, 37–38). Kansalaisten omiin kokemuksiin perustuva tiedontuotanto on myös sinällään perusteltua. Makrotason tilasto- ja rekisteriaineistoon sekä näiden pohjalta muodostetut erityyppiset makrotason tietoon pohjautuvat indikaattorit ja tehdyt tutkimukset antavat kuvan yleisellä tasolla esimerkiksi tulojen jakautumisesta tai palvelujen käytöstä, ne kuvaavat heikosti ihmisten subjektiivista kokemusta.

1 Sosialisen konstruktionismin mukaisesti kulttuuri ymmärretään ”jaettuna merkityksellistämisjärjestelmänä”. Saman kulttuurin jäsenet jakavat keskenään tärkeimmät käsitejärjestelmät, mielikuvat ja aatteet, joiden välityksellä he ajattelevat ja kokevat sekä tulkitsevat maailmaa pääpiirteiltään samanlainen tavoin (mukaan lukien käsitteet, arvot, normit). Kielellä on keskeinen rooli arvojen ja merkitysten varastojana, uusintajana sekä tuottajana. (Hall 1997, 3, 6.)

2 Esim. Anis 2006; Anis 2008; Hännikäinen 2011; Kunnari & Panayotova 2007; Lehtonen 2006; Martikainen-Ata & Vesivalo 2009.

ta eri elämäntilanteissa ja eri tilanteiden taustalla olevia tekijöitä. (Siltaniemi ym. 2011, 10.)

Ihmisten hyvän elämän perusrivoihin kuuluvat itsemääräämisoikeus, oikeudenmukaisuus, tasa-arvon kokemus, eriarvoisuuden poistaminen ja ihmisen osallisuus (Haverinen ym. 2007, 503). Palveluiden oikeudenmukainen kohdentaminen edellyttää kansalaisten yhdenvertaista oikeutta palveluihin. Oikeudenmukaisuus näkyy palveluiden yhtenäisänä myöntämisperusteina sekä ihmisten tarpeisiin vastaamisen tapana, toimintaa ohjaavana päämääränä. Kysymys on siitä, miten kansalaiset voivat luottaa palvelulupauksiin (Muuri & Nurmi-Koikkalainen 2006, 78).

Vähemmistöjen kohdalla oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus saavat uudet ulottuvuudet. Yhdenvertaisuudessa on kyse eriarvoisuuskseen tasoittamisesta, kaikkien ihmisten yhdenvertaisista mahdollisuuksista ja oikeuksista osallistua, kehittyä ja saada palveluita (<http://www.alli.fi/yhdenvertaisuus>). Yhdenvertaisuuden toteutumisen edellytyksenä on, että palvelut ovat omakielisiä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioivia ja että vähemmistöjen palvelusaatavuus sekä saavutettavuus on turvattu.

Eriaiset valtakunnalliset, alueelliset ja paikalliset kansalaisten palvelutyytyväisyyttä ja käyttäjien kokemusta mittaavat tutkimukset ja selvitykset ovat yleistyneet Suomessa 2000-luvulla. Siihen ovat osaltaan vaikuttaneet uuden julkishallinnon tiedontarpeet vastata palvelutootannon tulosvastuullisuudesta ja laadusta.³ Vähemmistöjen tilannetta on selvitetty Kielibarometri 2012 -tutkimuksessa, joka kohdistui ruotsinkieliseen vähemmistöön. Siinä saattoi ottaa kantaa julkisten palvelujen toimivuuteen suomeksi ja ruotsiksi. Hankkeen tarkoituksesta oli mitata kansalaismääräkulmasta, miten paikallista vähemmistöä kohdellaan yleisellä tasolla sekä selvittää kuntapalvelujen kielessä laatuva toimialakohtaisesti. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tuoreessa MAAMU-tutkimuksessa tutkittiin yksityiskohtaisesti kolmen maahanmuuttajaryhmän terveyttä ja hyvinvointia sekä terveys- ja kuntoutuspalvelujen käyttöä astetta universaaleilla mittareilla mitattuina (Castaneda ym. 2012). Vastaavasti maahanmuuttajien kuntoutuspalveluihin hakeutumista ja sinne pääsemistä selvitettiin rekisteriaineistojen ja asiantuntijahaastattelujen avulla Kelan ”Maahanmuuttajat

---

³ Stakes, sittemmin THL, ja Kela ovat toteuttaneet valtakunnallista hyvinvointi- ja palvelututkimusta 2000-luvulla ja julkaisseet useita raportteja tuloksista (mm. Helne & Laatu 2006; Hirvilammi & Laatu 2008; Muuri 2008; Virkki ym. 2011; Vaarama ym. 2010). STKL, sittemmin SOSTE, on vuodesta 1995 lähtien tuottanut alueellisia, kansalaiskyselyihin perustuvia hyvinvointianalysejä. Lisäksi Kuntaliiton selvityksissä on selvitely kansalaisten ja asialkaiden mielipiteitä palvelujen saatavuudesta ja laadusta (Pekola-Sjöblom 2006; 2012, Ilmapuntari 2010–11). Myös Valtiotorainministeriö tuottaa Julkisten palveluiden laatubarometriä (http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis/Julkisten_palvelujenlaatubarometri_verkkopalvelut2011.pdf).

kuntoutuspalvelujen asiakkaina” -tutkimuksessa. Tutkimuksen toteuttivat Kuntoutussäätiö ja Lapin yliopisto. (Härkäpää ym. 2012.) Sen sijaan muiden kieли- tai etnisten vähemmistöjen palvelukokemusten erityisnäkökulmia on tutkittu vain vähän.

Saamelaisten palvelujen saatavuutta on selvitetty viranomaisnäkökulmasta useissa eri selvityksissä.⁴ Sen sijaan saamelaisten palvelukokemuksia on tutkittu kattavasti vain vähän.⁵ Vuonna 1997 valmistui Lapin lääninhallituksen toteuttama Birge ja eale dearvan -selvitys (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997), jossa viranomaisnäkökulman ohella kysyttiin myös saamelaisten palvelukäytäjien kokemuksia. Vastaavasti Vähemmistövaltuutetun toimisto toteutti pääkaupunkiseudun saamelaisille kohdennetun palvelukyselyn (Länsman 2008). Saamelaismäärällä on käsitelty lisäksi joidenkin saamelaialueen alueellisten hyvinvointibarometrien ja kuntakohtaisten hyvinvointikertomusten yhteydessä toteutetuissa kansalaiskyselyissä (Viinämäki 2007; Alatalo ym. 2011). Parasta aikaa käynnissä on myös Lapin korkeakoulukonsernin Pohjoisen hyvinvoinnin tietopaikka (2011–2013) -hanke, jonka tarkoituksesta on koota yhteen monitasoinen hyvinvoittitieto alueelliseen hyvinvoittitietokantaan, luoda Lappiin kohdistettava hyvinvointibarometri sekä uudet kokemukselliset hyvinvointi-indikaattorit. Saamenkielisten palvelutilanne on huomioitu siinä yhtenä erityiskyäsymykseni. Arktisen neuvoston hallinnoima laaja Arktisten alkuperäiskansojen elinolotutkimus selvitti hyvinvoinnin ja elinolojen ohella myös palvelukäytökemuksesta (Survey of Living Conditions in the Arctic, SLiCA)⁶. Suomi ainoana Pohjoismaana ei ole kuitenkaan toteuttanut kyselyä.

⁴ Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio 1985:41; Saamenkielisen peruspalvelujen karttoitus, työryhmämuistio 2001:1; Nakkiläjärvi 2008.

⁵ Saamelaiskäräjät ja Kynnys ry. toteuttivat vuosina 1995 - 96 saamelaisten vanhusten ja vammaisten tukiprojektiin. Projektin sisältyi teemahaastattelu, jolla kartoitettiin saamelaisten vanhusten ja vammaisten näkemyksiä saamelaisten oikeuksien toteutumisesta sekä kokemuksia asiakkuudesta sosiaali- ja terveydenhuollossa. SámiSoster ry toteutti vuosina 2002 -2003 Kolttaväestön hyvinvointipalveluiden kehittämispainotin. Projektissa kartoitettiin kolta-alueen asukkaiden mielipiteitä sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille tehdyllä kyselyllä saamenkielen taidosta, kulttuurisesta tuntemuksesta, kokemista kieliongelmista sekä työn kehittämisehdotuksista (Kolttaväestön hyvinvointipalvelujen... 2003). Koltasaamelaisuuden palvelutarpeita on myös kysytty vuonna 2005 toteutetussa kolttien elinoloselvityksessä (Jefremoff 2005). SámiSoster ry:n toteuttamassa Virkus Gilli/Vireä kylä -hankkeessa pyrittiin löytämään ja kokeilemaan mallia, jossa saamenkielist ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavia palveluita tuotetaan kyläyhteisön tasolla. Hankkeen yhteydessä selvitettiin kyselylomakkeen avulla palveluiden saatavuutta, asiakastyytyväisyyttä ja tarpeita neljässä kylässä eri puolilla saamelaialuetta. (Magga & Palojärvi 2006; Palojärvi & Magga 2006).

⁶ <http://www.arcticlivingconditions.org> (20.12.2013)

Saatavuus, tyytyväisyys, tarpeet

Julkisen vallan velvoite turvata jokaiselle riittävät peruspalvelut on määritelty lainsäädännössä. Sosiaaliset oikeudet ovat julkista valtaa velvoittavia kansalaisoikeuksia⁷. Ne varmistavat tietyn hyvinvoinnin tason, joka on riippumaton henkilön kyyvystä hankkia toimeentulo tai huolenpito. Sosiaaliset oikeudet voidaan erotella niiden sääntelytavan perusteella sekä sen suhteen, miten sitova niitä koskeva järjestämisvelvoite on. Vahvimpia ovat subjektiiviset oikeudet, joiden keskiössä on PeL 19 § 1 momentin nojalla syntyvä oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Tavallisella lailla säädetyjä subjektiivisia oikeuksia ovat oikeus toimeentulotukeen, päivähoitoon, lasten kotihoidontukeen sekä oikeudet eräisiin vaikeavammaisten palveluihin ja lastensuojelun palveluihin. Muilta osin palvelujen tulee lain mukaan olla alueen tarpeeseen nähden riittävä. Tämä tuo tiettyä harkinnanvaraisuutta palvelutarjontaan. Viimeikaiset yhteiskuntapoliittiset ratkaisut ovat vahvistaneet kuntien itsemäärämisoikeutta palvelutuotannon toteutuksessa. Taloudellisten puitteiden kaventumisen myötä palvelutarjonnan onkin todettu erilaistuneen ja eriarvoistuneen eri puolilla Suomea. (Pajukoski 2011, 82–83.)

Saamen kielilain (1086/2003) mukaan saamelaisilla on oikeus käyttää saamelaisten kotiseutualueella viranomaissaan asiodessaan saamen kieltä.⁸ Saamen kielellä tarkoitetaan kaikkia Suomessa puhuttavia saamen kieliä: inarinsaamea, koltansaamea ja pohjoissaamea. Laki on kaksisuuntainen ja se velvoittaa myös viranomaisia. Saamelaisten kotiseutualueella toimivien sekä valtion että kunnallisten viranomaisten velvollisuus on oma-aloitteisesti huolehtia siitä, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä (§ 24). Viranomaisen on henkilöstöä palvelukseen ottaessaan muun muassa huolehdittava siitä, että henkilöstö pystyy palvelemaan asiakkaita myös saameksi ja koulutusta järjestämällä tai muilla toimenpiteillä huolehdittava siitä, että henkilöstöllä on viranomaisen tehtävien edellyttämä saamen kielen taito (§14). Jos viranomaisessa ei ole sellaisista saamen kielen taitoista henkilöä, joka voisi käsitellä asiaa, on viranomaisen järjestettävä maksuton tulkkaus, jollei se itse huolehdi tulkkauksesta (§ 19). Viranomaisen tulee myös tiedottaa saamenkielillä.

Palvelun saatavilla olo on lähtökohta, mutta se ei vielä kerro, onko palvelu myös ihmisten kannalta hyvin toimiva ja saavutettavissa. Tutkimusten mukaan palvelujen käyttö vähenee kodin ja palvelupaikan välisen etäisyyden kasvaessa.

⁷ Ne on kirjattu perusoikeuksiin (Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995) ja Suomen perustuslakiin 731/1999.

⁸ Saamaisella on oikeus käyttää viranomaisessa asiodessaan valintansa mukaan suomen tai saamen kieltä. Sama oikeus on saamaisella saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolellakin valtion viranomaisissa silloin, kun nämä muutoksenhakuviranomaisina käsittelevät kotiseutualueen viranomaisessa vireille tulleitaasioita. (Saamen kielilaki 1086/2003 § 4.)

Lisäksi osa kansalaisista jää palvelujen ulkopuolelle, koska saavutettavuus on heikko. (Pajukoski 2011, 99.)

Palvelujen saavutettavuuteen ja käyttöön vaikuttavat myös viimeaikaiset ideologiset, rakenteelliset ja toiminnalliset palvelujärjestelmän muutokset. Hyvinvointivaltion onkin todettu muuttuneen yhä enemmän palveluvaltioksi. Palveluja keskitetään ja karsitaan, ja henkilökohtaisesta kohtaamisesta on siirryty yhä useammin puhelinpalveluun tai palvelujonokäytäntöön. Vastaavasti asiakkuus on muuttunut yhä enemmän kuluttaja-asemaksi. Universaalina, kaikille yhtenäisen palvelutarjonnan sijaan palvelu suunnitellaan yhä enenevässä määrin yhdessä asiakkaan kanssa. Palvelua tai etuutta saadakseen asiakkaan eli kuluttajan on kuitenkin selvittävä palvelun hankkimisen prosesseista. Hänen on osattava ja pystyttää toimimaan monimutkaisissa palvelujärjestelmissä saadakseen tietoa palveluista. Myös vastuu palvelujen laadusta (tarvittaessa valittaa tai saada hyvitystä) on siirtynyt asiakkaalle. Sosiaalisten oikeuksien toteutumisen velvoitteet ja vastuu ovat sen seurauksena siirtyneet yhä enemmän yksilölle (aktivointitoimet, joissa edellytetään että toimii laissa määritellyllä tavalla tai menettää etuuden). Nämä muutokset asettavat palvelunkäyttäjille uusia haasteita. Tämä koskee erityisellä tavalla vajaakuntoisia, mutta myös henkilötä, jotka eivät halitse palvelujärjestelmän kieltä tai kulttuurisesti eriytyneitä menettelyapoja. (Pajukoski 2011, 81.) Saamenkielisen väestön osalta näiden muutosten voidaan ajatella vaikeuttaneen monella tavalla palvelujen saatavuutta.

Laadun lähtökohtana on palvelujen tarvevastaavuus. Saamelaisten kohdalla ensisijaisina kriteereinä nousevat esiin palvelujen omakielisyys ja kulttuurilähöisyys. Sen ohella että palvelut tarjoavat tukea ja apua arjessa selviytymiseen, ne ehkäisevät ongelmien syntyä ja auttavat selviytyämään niistä. Palveluilla on myös monia laaja-alaisempia tehtäviä. Omakieliset ja kulttuurilähöiset palvelut lisäävät saamelaisten mahdollisuutta edistää omaa hyvinvoointiaan ja vaikutusmahdollisuukсian. Ne edesauttavat osaltaan kielen ja kulttuurin elävänä säilymistä luomalla monipuolisia kielenkäyttöömpäristöjä, mahdollistavat perinteisen elinkeinotoiminnan jatkuvuuden ja kannattelevat sekä vahvistavat yhteisöllisyyttä. Samalla ne turvaavat osaltaan saamelaisten kansalaispoliittisten ja sosiaalisten oikeuksien sekä yhdenvertaisuuden toteutumisen. Mahdollisuus ja oikeus päättää palvelujen järjestämistavoista edistää myös osaltaan saamelaisten kulttuuritsehallinnon toteutumista.

Palvelu- ja asiakastyytyväisyyystutkimusten tuloksia on yleisesti kritisoidu siitä, että useasta syystä johtuen niistä tavanomaisesti välittyy ylipositiivinen kuva. Vastausten on havaittu tuottavan aina melko tai erittäin tytyväisten suuren enemmiston, mikä ei vastaa muiden menetelmien avulla saatuja tuloksia. (Edwards ym. 2004, 160–161; Hokkanen 2012a, 119.) Ilmiötä on selitetty muun muassa sillä, että potilaiden ja asiakkaiden asema sosiaali- ja terveyssektorilla

ei kaikin osin vastaa ihmisten toimintaa tavaroiden ja palveluiden käyttäjinä muilla palvelusektoreilla. Asiakastyytyväisyyskyselyjen taustalla olevan konsumeristisen⁹ ajattelun mukaan kuluttajalla on mahdollisuus tehdä valintoja palvelujen suhteen. Jos tuotteet tai palvelut eivät miellytä, asiakas voi vetäytyä ja siirtyä toisten palveluiden käyttäjäksi (*exit*). Hänellä on myös mahdollisuus käyttää ääntään protestoimalla, tekemällä valituksia tai osallistumalla palvelun kehittämistoimintaan (*voice*). Lisäksi organisaatiokollisuuden (*loyalty*) on todettu vaikuttavan asiakaskokemuksen. Sillä tarkoitetaan asiakkaan vaikenemista ja todettujen puutteiden tai ongelmien tulkitsemista organisaation kannalta myönteisellä tavalla. Neljäntenä vaihtoehtona on nostettu esiin mahdollisuus jättää käytträältä palvelua (*neglect*). (Rajavaara 2008, 44–45; ks. Hirschman 1970; Järvikoski ym. 2009, 16–17; Hokkanen 2012a 121; Hokkanen 2012b, 125.)

Sosiaali- ja terveyspalveluiden kohdalla asiakkaan vaikutusmahdollisuudet palveluihin ovat kehittyneet paljonkin, mutta ne eivät silti toimi kaikin osin toivotusti. Muun muassa kansalaisten riippuvuus saamastaan julkisesti järjestetystä tuesta, hoivasta ja turvasta sekä vaihtoehtojen puute avun tarpeen ollessa kipeä vaikuttavat merkittävästi asiakasasemaan ja palvelukokemuksiin. Kansalainen määrittyy yhä helposti hallintoalamaiseksi, joka tunnioittaa virkamiehiä ja asiantuntijoita. (Rajavaara 2008, 44.) Etenkin terveyspalvelujen käyttäjien odotuksiin vaikuttaa terveyspalvelujen erityinen arvostus ja hierarkkinen asema yhteiskunnassamme.

Toisaalta verovaroin tuotetuilla palveluilla on yleisesti kansalaisten vahva tuki takanaan. Kansalaissa on syytä uskoa, että asiakastyytyväisyyskyselyn tulokset vaikuttavat palvelutarjontaan, organisointiin ja toteutukseen. Asiakkaiden palvelupalaute kontekstoituu siten ajallisesti, paikallisesti ja toiminnallisesti. Asiakastyytyväisyys on yhteydessä kansalaisten odotuksiin palvelutuottajan velvollisuksista, toimintatavoista ja keinoista. Vastaavasti kansalaissa on myös tiettyjä odotuksia asiakkaan kohtelusta, asemasta ja oikeuksista. Odotukset vaikuttavat suuresti palvelukokemuksen, mutta myös asiakkaan yleisen tyytyväisyysten omaan elämäntilanteeseensa on todettu värittävän palvelutytyväisyyttä. Asiakas on taipuvainen suhtautumaan palveluihin myönteisemmin, jos hänen hätänsä on suuri, reaalisia palveluvaihtoehtoja ei ole, hänellä ei ole riittävästi voimavarjoa, tietoa tai taitoa vaihtoehtosten palveluiden hyödyntämiseen, palvelujen piiriin pääsy on erityisen haastavaa tai jos palvelutta jääminen merkitsee kurjuutta. Näiden ohella kuluttajien vastauksiin voi liittyä myös strategista harkintaa niin, että esimerkiksi ei haluta valittaa palveluita, jotta niitä ei menetetäisi. (Hokkanen 2012a, 122; ks. Edwards ym. 2004; Egger de Campo 2007.)

---

9 Konsumerismillä tarkoitetaan kansantaloustieteen näkemystä, jossa kulutus on keskiössä ja markkinoiden tulee muotoutua kuluttajien halujen pohjalta.

Vähemmistöjen palvelutytyväisyysteen vaikuttavat lisäksi monet erityistekijät. Saamelaisten näkemykset palvelutytyväisyystestä heijastavat sitä kulttuurista ja historiallista kontekstia, jossa he saamelaisalueella elävät sekä kulttuurisia käytäntöjä, tapoja, arvoja ja normeja. Myös vähemmistöasema aktivoituu palvelutytyväisyysten taustalla. Palvelut koetaan valtayhteiskunnan tuottamiksi ja hallinnoimiksi, ne ovat usein suomenkielisiä ja hyvinvointivaltion universaalinen normi-ihmisen tarpeista luotuja ja niihin vastaamaan pyrkiviä.

2.2 Tutkimuksen tavoite ja toteuttaminen

Tämän tutkimuksen tarkoituksesta on tuottaa tietoa saamelaisten hyvinvointipalveluiden toteutumisesta, tilasta ja palvelutarpeista saamelaisalueella. Tavoitteena on välittää saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia palveluista hyvinvoinnin tärkeinä osatekijöinä sekä välittömistä palvelutarpeista. Tarkastelun kohteena ovat saamelaisalueen kuntien peruspalvelut ja erityistarkastelun piirisä saamenkielisen palvelujen saatavuus sekä palvelutarpeet. Saamelaisten palvelukokemuksia tarkasteltaessa nousevat esiin universaalien tekijöiden ohella palvelujen käyttöä ja palvelukokemusta määrittävät kulttuuriset erityistekijät: saamaiset palvelujen käyttäjinä saamelaisalueen kunnissa sekä kieli- ja kulttuurivähemmistöönä.

Tulokset tulkitaan kulttuurista kontekstia vasten. Pyrkimyksenä on ymmärtää palvelujen paikka ja merkitykset saamelaisten elämässä sekä sitä kautta määrittyvät odotukset, tarpeet, käyttö ja tytyväisyys. Miten saamelaisten palvelutytyväisyys on? Miten erityiset olosuhteet, historian kehitys, tavarat, arvot, normit vaikuttavat palvelutarpeiden syntymiseen, palvelujen käyttöön ja palvelukokemukseen? Koska saamelaisten sosiaalihistoria on vain osin tunnuttua, ei kontekstia voida ottaa annettuna, vaan se on luotava tutkimuksen osana. Huomion kohteena ovat kulttuuriset ja paikalliset erityispiirteet, jotka ovat historian kuluessa muovanneet ja eriyttäneet saamelaisten elinehtoja. Tarkastelun keskiössä ovat ihmisten arjessa pärjääminen ja yhteiskunnallisten palvelujen rooli sekä toimivuus sen mahdollistajana. Julkisten palvelujen saatavuuden lyhyt historia saamelaisalueella ja tarjonnan rajallisuus tai satunnaisuus määrittävät niiden paikkaa sekä niihin kohdistuvia odotuksia ihmisten elämässä. Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saamisessa epäviralliset yhteisölliset auttamismuodot ovat säilyneet merkittävinä pitkään.

Pääpaino tutkimuksessa kohdistuu sosiaali- ja terveyspalveluihin. Osa kysymyksistä koskee laajemmin hyvinvointipalvelujen, kuten koulu-, kauppa-, pankki- ja apteekkipalvelujen saatavuutta. Lisäksi tarkastellaan Kelan ja työhallinnon palvelujen saatavuutta. Pääasiallisena kohteena on kunnallinen palvelutuotanto, joka vastaa valtaosasta peruspalveluja. Sen ohessa tarkastellaan kolmannen sek-

torin tuottamia ja yksityisiä palveluja sekä rajat ylittävää palvelutarjontaa ja sen käyttöä. Saamelaisaluekohtaisen palvelutilanteen ohella selvitetään saamelaisalueen palvelutarjonnan kirjoa. Yksittäisiä palvelukokemuksia tai esteitä palvelujen saatavuudelle ei eritellä tarkemmin, koska se vaatisi huomattavasti pidempää ja yksityiskohtaisempaa kyselylomaketta. Lisäksi halutaan säälyttää vertailukelpoisuus vuonna 1997 toteutetun (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) saamelaisten hyvinvointipalvelukyselyn kanssa.

Tulosten tulkinnassa tärkeintä on palvelukokemusten relevanssi saamelaisten kannalta katsottuna. Palvelujärjestelmän toimivuutta arvioidaan suhteessa siihen, miten se vastaa saamelaisten palvelutarpeisiin hyvinvoinnin ja arjen pärjäämisen mahdollistajana sekä kulttuurisesti ja historiallisesti määrityneisiin odotuksiin. Vähemmistötutkimuksen suurena haasteena on ilmiön erityispiirteiden kuvaamisen ohella ilmiökkentän kirjon säälyttäminen ja esii tuominen. Vähemmistökulttuurin erityispiirteet ja -asema yhdistävät heitä suhteessa valtakulttuuriin ja -yhteiskuntaan. Samalla kuitenkin erot paikallisissa olosuhteissa ja yksilöllisissä elämäntilanteissa on tärkeä pitää näkyvillä. Erityistarkastelun kohtena on sukupolvisuuden merkitys palvelukokemuksissa ja niiden taustalla olevissa tekijöissä. Nopean modernisaatiokehityksen seurauksena sukupolvien väliset erot palvelutarpeissa ja käyttötottumuksissa ovat suuret. Lisäksi tarkastellaan, miten yleinen ydinperheistymiskehitys (vrt. asutusrakenne, ansiotyö, pri-vatisaatio ym.) näkyy saamelaisten palvelukokemuksissa ja arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saamisessa.

Tietoa saamelaisten palvelujen toteutumisesta, kuntakohtaisista erityisolo-suhteista ja toteutumattomista tarpeista tarvitaan vastaamaan palvelujärjestel-män kehittämisen ja ennakkoinnin haasteisiin. Tutkimustulosten antamaa kuva tarkastellaan myös suhteessa suomalaisen valtaväestön palvelukokemuksiin. Tavoitteena on saada tietoa yhdenvertaisuuden toteutumisesta palvelujen saatavuudessa ja palvelutytyväisyydessä. Menetelmällisten ja muiden erojen vuoksi tutkimustulokset eivät ole suoraan vertailukelpoisia viimeaikaisten suomalaisten palvelutytyväisyyystutkimusten tuloksiin. Tutkimus tarjoaa kuitenkin suunta-antavan kuvan tilanteesta nostaan esii ja kohdentaen tarkemman lisätutkimuk-sen tarpeet.

Keskeiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Miten yhteiskunnalliset ja palvelujärjestelmän erityispiirteet todellisu-vat saamelaisten pärjäämisessä saamelaisalueella?
- 2) Miten palvelujärjestelmä vastaa saamelaisten kielellisiin ja kulttuurisiin erityistarpeisiin, eritytyiin olosuhteisiin ja niiden muutoksiin?
- 3) Millaisia haasteita tästä seuraa saamelaisalueen kuntien palvelujen kehit-tämiselle?

Menetelmät ja aineistot

Tutkimuksen toteutus rakentuu saamelaisten kulttuuristen käytäntöjen ja tapojen tuntemukselle ja niiden huomioimiselle. Hyvinvoinnin ja palvelujen kulttuurinen erityisyys saamelaisille huomioitiin kysymysvalinnassa, kysymysten muotoilussa, kyselyn toteutuksessa, analyssissa ja tulosten tulkinnassa.

Tutkimuksessa käytetään moniaineistollista lähestymistapaa ja laadullisia sekä määrellisiä menetelmiä. Tutkimusmateriaali koostuu kyselylomakkeen ja avaintoimijahaastatteluiden avulla kerätystä tiedosta sekä toissijaisesti dokumenttiaineistosta ja tutkimuskirjallisuudesta. Tutkimusaiheen kontekstointi ja kyselyaineiston kulttuurinen taustottaminen on tehty kirjallisusanalyysin avulla. Saamelaisten asutus-, kulttuuri- ja oikeushistoriaa käsittelevän tutkimuskirjallisuuden kautta on tarkasteltu toimintaympäristöön, saamelaisten hyvinvoointiin, palvelutarpeisiin ja hyvinvoontipalveluiden järjestämiseen vaikuttavia taustatekijöitä ja niiden muutoksia saamelaisalueella.

Tutkimuksen pääaineiston muodostaa saamelaisille suunnattu kansalaiskysely. Saamelaisalueen hyvinvoontipalvelujärjestelmän toimivuutta arvioitiin saamelaisten kuntalaisten ja erityisesti palvelujen käyttämisen näkökulmasta. Kyselyn avulla pyrittiin saamaan kattava kuva erilaisissa elämäntilanteissa olevien ja eri puolilla saamelaisaluetta asuvien saamelaisten näkemyksistä koskien palvelujen saatavuutta, palvelutytyväisyyttä ja tarpeita. Tarkasteltavana olevassa ilmiössä on kaksi tasoa: 1) tytyväisyys kotikunnan palvelutarjontaan ja 2) tytyväisyys saamenkieliseen palvelutarjontaan. Saamenkielisen palvelutarjonnан tilanne vaihtelee eri saamelaisalueen kunnissa siten, että Utsjoella on eniten saamenkielisiä julkisia palveluja tarjolla, kun Enontekiöllä, Inarissa ja Sodankylässä saamenkielisten palvelujen saatavuus on vähäistä.

Lomakekyselyn määrelliset vastaukset analysoitiin SPSS-ohjelman avulla. Lapin yliopiston tilastotieteen asiantuntija ohjasi koodauksen ja perusajot, kuten suorat jakaumat ja ristiintaulukkoinnit. Syväänalyysin summamuuttujat, ryhmittelyt, faktorianalyysi ja moniulotteinen korrespondensianalyysi toteutettiin intensiivisenä työpajatyöskentelynä, jossa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Pohjois-Pohjanmaan yksikön hyvinvoontitutkimusosaaminen ja tutkimushenkilöstön saamelaiskulttuurinen osaaminen kävivät aktiivista vuoropuhelua.

Toisen keskeisen aineiston muodostavat avaintoimijoiden näkemykset. Avaintoimijoiksi määriteltiin saamelaisalueen kuntien saamelaiset sosiaali- ja terveysalan johtavassa asemassa olevat henkilöt, saamenkielisistä palveluista vastaavat viranhaltijat, saamelaiset järjestötoimijat ja -aktiivit, saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveysalan viranhaltijat sekä muut keskeiset julkiset toimijat, jotka ovat vastuussa saamelaisten hyvinvoontipalvelutarjontaan liittyvistäasioista.

Avaintoimijoille suoritettiin puolistrukturoitu haastattelu, jossa heitä pyydettiin vastaamaan edustamansa organisaation näkökulmasta. Toimijat kuuluvat pääosin hyvinvointipalveluita tuottaviin tai niiden tuottamisesta päättäviin tahoihin. Monet heistä edustavat myös saamelaisten kansalaisten näkökulmaa, koska he toimillaan tyypillisesti edistävät samalla saamelaisten asemaa palvelujärjestelmässä.

Avaintoimijahaastattelut litteroitiin Nämövammaisten keskusliiton Annapura-palvelussa. Litteroitua tekstiä seitsemästä haastattelusta syntyi yhteensä 76 sivua. Aineiston analyysissä hyödynnettiin laadullisia sisällönanalyysimenetelmiä. Aineisto tiivistettiin ja järjestettiin teema-alueisiin ja luokkiin. Analyysi eteni aineistolähtöisenä prosessina jäsentämällä esiiin tutkittavan ilmiön ja tutkimusongelman kannalta merkitykselliset temat. (Eskola 2010, 34; Ruusuvuori ym. 2010, 27.) Analyysi toteutettiin kaksivaiheisena tarkentaen ja täsmennäen luo-kuuskia. Ensimmäisessä vaiheessa materiaali teemoitettiin pääkohdittain seuraavasti: 1) saamelaisten hyvinvoinnin tilanne ja viimeaisket kehityspiirteet sekä tärkeimmät eroavaisuudet verrattuna suomalaisväestön hyvinvointiin, 2) saamelaisten hyvinvointipalvelujen tuotanto ja toteutuminen (eri ikäryhmien tilanne ja onnistuneet palveluratkaisut), 3) hyvinvointipalvelujen kehittäminen, tärkeimmät tulevaisuuden haasteet ja keskeiset toimijat. Toisessa vaiheessa teemoitettu aineisto tulkittiin tutkimusongelmanlähtöisesti keskusteluttaen ja täydentäen lomakekyselyn analyysissä syntyneitä näkökulmia.

Analyysissa ja johtopäätöksissä eri aineistollisia näkökulmia käsiteltiin samanaikaisesti yhdistäen ja suhteessa kokonaisuuteen. Metodologisen triangulaation avulla pyrittiin lähestymään samaa tutkimuskohdetta erilaisin menetelmin syvällisemmän kuvan saamiseksi ilmiöstä (Kinnunen 1998, 38). Haastatteluja tarkasteltiin ensisijaisesti aineistonäytteinä ja kvantitatiivisia menetelmiä sovellettiin ilmiön määrellisten jakaumien hahmottamiseen sekä eri ulottuvuuksien välisen kytkennotien osoittamiseen.

Analyysin tulokset ja alustavat tulkinnat työstettiin yhteisessä työpajassa haastatteluissa mukana olleiden keskeisten avaintoimijoiden kanssa. Tämän kulttuurisen dialogin avulla pyrittiin vuorovaikutuksessa eri toimijoiden kesken löytämään relevantteja tulkintoja analyysissa esiiin nousseille ilmiöille. Gulahallat eli ”kuulettaminen” on perinteinen saamelainen vuorovaikutustapa, jossa toimijoiden kesken tuodaan esiiin ja prosessoidaan eri näkökulmia kässillä olevasta asiasta tavoitteena löytää yhteinen ymmärrys tai jaettu käsitys hyväksyttävissä olevista toimintatavoista (ks. Paine 1994, 103).

Empiirinen analyysi ja tulokset esitellään luvussa 6. Tarkasteltavasta ilmiöstä rakennetaan yleinen kuvaus keskiarvo- ja erilaisin tunnusluvuin, ja ilmiökokonaisuuden hajontaa tarkastellaan laatikkojanakuvioin. Lopuksi ryhmittely- ja

korrespondenssianalyysia soveltaen hahmotetaan kuva tarkasteltavia osailmiötä yhdistävistä ulottuvuuksista.

Lomakekyselyn toteutus

Kyselylomakkeen sisältö suunniteltiin yhteistyössä tutkimuksen ohjausryhmän kanssa. Koska lähiaikoina on tehty selvityksiä sisältäen myös kartoitusta saamelaisten ja -nuorten hyvinvoinnista (Rasmus 2008; Kouluterveyskysely 2010; Sutinen 2010), tutkimuksen painopisteeksi valittiin työikäiset ja ikäihmiset. Kyselyä laadittaessa huomioitiin vertailtavuus aiempiin saamelaisten palvelutytyväisyys- ja -tarvekyselyihin (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) sekä vertailtavuus tuoreimpia vastaaviin alueellisiin sekä valtakunnallisiin hyvinvointitutkimuihin (Kurkinen 2004; Saari & Viinamäki 2006; Viinamäki 2007; Haapola ym. 2006; Siltaniemi ym. 2007; Siltaniemi ym. 2008). Vertailtavuus huomioitiin erityisesti kuntalaisten hyvinvointipalveluiden saatavuudessa ja toimivuudessa.

Kysely muokattiin saamelaiskulttuuriin sekä saamelaisalueen paikallisiin oloihin sopivaksi. Mielipidetutkimusten vastausten on todettu olevan herkkiä sille, miten kysymykset muotoillaan, kuinka yleisiä tai konkreettisia kysymykset ovat ja minkälaisien teemojen yhteydessä kysymykset esitetään (Muuri 2008, 26). Kysymysten kehys, sananmuodot ja tarjotut vaihtoehdot hiottiin avaintoimijoiden kesken ja niiden toimivuutta testattiin. Lomakeet käännettiin kolmelle saamenkielelle saamelaiskärajien kielitoimistossa.

Lomake sisälsi yhteensä 33 kysymystä. Kysymystyyppineinä käytettiin pääosin asteikkokysymyksiä ja lisäksi oli kaksi avokysymystä. Taustakysymykset koskivat vastaajan asuinkuntaa, sukupuolaa, ikää, koulutusta, työmarkkina-asemaa ja perherakennetta. Lisäksi vastaajaa pyydettiin määrittelemään sekä äidinkielsä että arkikielsä. Palvelutytyväisyyttä ja -saatavuutta sekä palvelutarpeita koskevat asiakokonaisuudet olivat:

- Kuinka helpoksi vastaajat kokivat eri hyvinvointipalvelujen saatavuuden kunnassaan
- Kuinka tytyväisiä vastaajat olivat saamiinsa palveluihin
- Mitä saamenkielisiä palveluita he saivat ja mitä pitivät tärkeinä saada
- Mitkä olivat vastaajien mukaan tärkeimmät tahot arjen avun saamiseksi
- Millaisena he näkivät saamelaisjärjestöjen roolin itselleen tärkeissäasioissa

Näitä koskevat asteikkokysymykset muotoiltiin viisiportaisen Likert-asteikon mukaisesti niin, että vastajilla oli myös mahdollisuus valita ”ei kokemusta kysisen palvelun käytöstä”- vaihtoehto. Saamenkielisten palvelujen saatavuutta ja tarvetta kysyttiin kaksiportaisella asteikolla. Saamenkielisiin palveluihin liittyen

tiedusteltiin myös tulkin käyttökokemuksista ja tarpeista sekä saamenkielisen palveluiden käytötä Ruotsin ja Norjan lähialueilla. Tulkin käyttökokemuksista pyydettiin kertomaan lisäksi avokysymyksen avulla. Viimeisenä oli avokysymys, jossa vastajalla oli mahdollisuus antaa vapaasti palautetta hyvinvointipalvelujen saatavuudesta tai toimivuudesta. Kyselylomake ja saate esitetään raportin liitteennä (Liite 1).

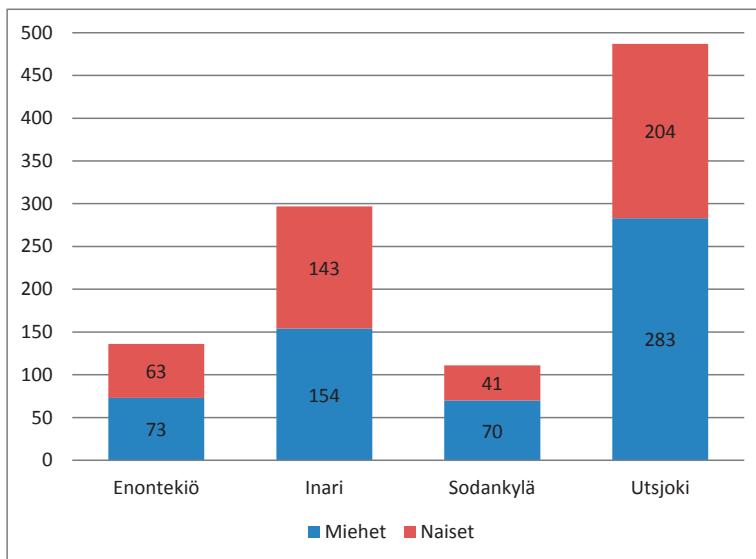
Perusjoukon luominen ei ole tässä tapauksessa aivan yksinkertaista, sillä Suomen saamelaisia koskevaa kattavaa rekisteriä tai tietokantaa ei ole saatavilla¹⁰. Saamelaiskäräjien hallitukselta anottiin tutkimuskäyttöön lupaa saamelaiskäräjien vaaliluettelosta tapahtuvaan otantaan. Lupaa ei kuitenkaan saatu siitä huolimatta, että käytännön työ esitettiin tapahtuvaksi saamelaiskäräjien virkahenkilöiden toimesta ilman, että kukaan ulkopuolinen olisi saanut tietoonsa otantaan kuuluvien saamelaisten nimiä tai yksilön intimitettsuoja olisi muuten vaarantunut.

Väestörekisterikeskus kirjaa myös henkilöiden äidinkielen. Rekisterin tiedot saamenkielisestä väestöstä eivät kuitenkaan ole kattavat. Tiedot perustuvat vuonna 1970 toteutettuun väestölaskentaan sekä sen perustana olleeseen vuonna 1962 Erkki Nickulin toimesta suoritettuun saamelaisväestön henkilötietojen keruuseen ja sitä koskevaan tilastolliseen tutkimukseen (Nickul 1968). Siitä lähtien väestörekisteritienoja päivitys on ollut henkilön omalla vastuulla. Kukin saamelaisten on itse ilmoittanut äidinkielensä rekisteriin. Rekisteri ei ole kattava, koska ilmoitus on riippuvainen henkilön omasta aktiivisuudesta, eivätkä kaikki saamenkieliset ole systä tai toisesta ilmoittaneet erikseen tästä tietoa. Saamenkielisen väestön määrä väestörekisterikeskuksen mukaan on koko Suomessa 1870 ja saamelaisalueen kunnissa 1356. Heistä täysikäisiä on Suomessa 1413 ja saamelaisalueella 1031 (580 miestä ja 451 naista). (Tilastokeskus, Väestö iän, sukupuolen ja kielen mukaan 2011). Saamenkielisistä valtaosa (70 %) puhuu äidinkielenään pohjoissaamea, inarin saamea 14 % ja koltansaamea 16 % (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

Saamelaiskäräjien määritelmän mukaan saamelaisia¹¹ on uusimpien tilastojen mukaan Suomessa yhteensä 9 919 ja saamelaisalueella 3 459 eli 44 %. Heis-

-
- 10 Henkilötietolain (1999/523) pääsäännön mukaan rotua, etnistä alkuperää tai uskonnollista vakaumusta koskevien tietojen käsittely on kielletty. Vaikka tähän sääntöön on useita poikkeuksia, ovat mahdollisuudet hankkia tilastotietoja vähemmistöistä tästä systä rajoitetut. (www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm.) Poikkeuksina mainitaan muun muassa tietojen käsittely historiallista ja tieteellistä tutkimusta tai tilastointia varten.
- 11 Saamelaisella tarkoitetaan saamelaiskäräjäläissa (974/1995) henkilöä, joka pitää itseään saamelaisenä, edellyttäen:
- 1) että hänen itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään, tai
  - 2) että hänen on sellaisen henkilön jälkeläinen, joka on merkityt tunturi-, metsä- tai kalastajalap-palaiseksi maa-, veronkanto- tai henkirikassa, tai

tä äänioikeutettuja eli täysikäisiä on saamelaisalueella 2393, muualla Suomessa 2679 ja ulkomailla 411 (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

Kuvio 1. Saamenkielinen aikuisikäinen väestö sukupuolen mukaan jaoteltuna saamelaisalueen kunnissa, lkm. (Tilastokeskus/Väestörekisteri 2011).

Taulukko 1. Äänioikeutettujen saamelaisen määrä saamelaisen kotiseutualueen kunnissa (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

Kunta	Äänioikeutetut	Kaikki ikäluokat yhteenä
Enontekiö	275	391
Inari	1434	2137
Sodankylä	124	163
Utsjoki	560	768
Yht. saamelaisen kotiseutualueella	2393	3459
Yht. Suomessa	5072	9266
Yht. (Suomessa ja ulkomailla)	5483	9919

3) että ainakin yksi hänen vanhemistaan on merkity tai olisi voitu merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa.

Tutkimuksen perusjoukko luotiin lopulta Itellan saamenkielisten talouksien osoiterekisteriä hyödyntäen. Se perustuu väestörekisterikeskuksen tietoihin henkilön äidinkielestä. Saamelaisalueen saamenkielisiä talouksia on tässä rekisterissä yhteensä 670. Taloudet on luokiteltu päämiehen mukaan. Tämän historiallisten perinteen pohjalta miehet ovat rekisteröintitavasta johtuen jonkin verran yliedustettuja. Saamelaisalueen kunnista Inari on vahvasti aliedustettu, koska inarin- ja koltansaamen kielen puhujien määrä on vähentynyt voimakkaasti kulttuuriassimilaation seurauksena. Perusjoukkoa voidaan kuitenkin pitää tutkimuksen aiheen kannalta edustavana, koska palvelutytyväisyyttä on ratkaisevaa selvittää nimenomaan saamenkielisen väestön osalta.

Suomen-, pohjoissaamen-, inarinsaamen- ja koltansaamenkiiset kyselylomakkeet saatteineen lähetettiin kirjepostissa palautuskuorineen. Kysely lähetettiin satunnaisotannalla osoiterekisteristä valituille 412 henkilölle. Heistä miehiä oli 248 ja naisia 164. Saamelaisalueen kuntien välinen jakauma oli seuraava:

Taulukko 2. Lähetetyt kyselylomakkeet kunnittain ja sukupuolittain.

Kunta	Naiset	Miehet	yht.
Enontekiö	35	52	87
Inari	46	60	106
Sodankylä	18	37	55
Utsjoki	65	99	164
Yht.	164	248	412

Kysely toteutettiin lyhyen tutkimusprojektiin tiiviin toteutusaikataulun vuoksi kesä-heinäkuun vaihteessa vuonna 2012. Kyselyn ajankohta ei ollut paras mahdollinen, sillä alkukesä on porotalouden ja Tenojoen kalastajien kiireisintä aikaa, ja voidaan olettaa, että se vähentää vastaushalukkuutta. Myösken osa ansiotyössä olevista on todennäköisesti lomalla ja ehkä vaikeasti tavoitettavissa. Toisaalta voidaan taas ajatella, että joillakin on loman vuoksi enemmän aikaa ja mahdolisuksia vastata kyselyyn.

Lähetettyihin lomakkeisiin ei laitettu tunnistaita, koska kokemusten muukaan vastaajan henkilöllisyden tunnistettavuusmahdolisuuden ennakoitiin vähentävän vastaushalukkuutta. Saamelaisalueen saamelaisväestö on pieni, ja siksi vastaajien henkilöllisyysuojan turvaaminen on erityisen tärkeä näkökohta. Lisäksi epäluottamus valtaväestön taholta toteutettuun tutkimustoimintaan ja väsymys tutkimuksen kohteena olemiseen vähentävät halukkuutta vastata. Tunnistetietojen puuttumisen vuoksi kysely toteutettiin kertaluonteisena, eikä karhukirjeitä tai uusintakyselyjä voitu lähettää. Kyselytutkimuksesta uutisoitiin

paikallislehdissä (Enontekiön sanomat ja Inarilainen) sekä Yle Sámi Radiossa, minkä toivottiin edistävän kyselyyn vastaanmista. Vastaamista motivoitiin myös eri tilaisuuksissa.

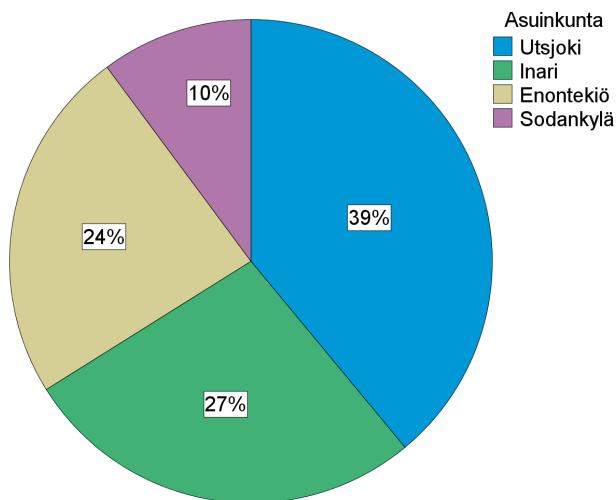
Postitse lähetetyjen lomakkeiden lisäksi suoritettiin yksi kohdennettu ja yksi tuettu lomakejakelu. Näiden tavoitteena oli yhtäältä täydentää otantaa eri saamenkielisen väestön ja sukupuolivinouman osalta. Toisaalta haluttiin testata eri menetelmien toimivuutta kyselyn toteuttamisessa. Kolttien kyläkokous postitti lomakkeen satunnaisotannalla valitsemalleen 30 jäsenelle. Lisäksi saamelaisten ikäihmisten syysretkellä Varangerin markkinoilla mukana ollut tutkimusapulainen ja SámiSoster ry:n työntekijät suorittivat lomakkeiden tuettua täyttöä sekä jakoivat lomakkeita ja vastauskuoria yhteensä 100 osallistujalle. Tämän lomakejaon kunta- ja sukupuolijakaumaa ei saatu kirjatuksi luotettavasti ylös, ja ne puuttuvat yllämainitusta taulukko 2:n joukosta. Voidaan kuitenkin olettaa, että iäkkäämpien naisten osuus painottui jälkimmäisessä ryhmässä tasapainottaen osaltaan postitettujen kyselylomakkeiden sukupuolijakaumaa. Yhteensä kyselylomakkeita oli kaikkiaan vastattavana 542 eri toteutustapoja kautta.

Vastajat

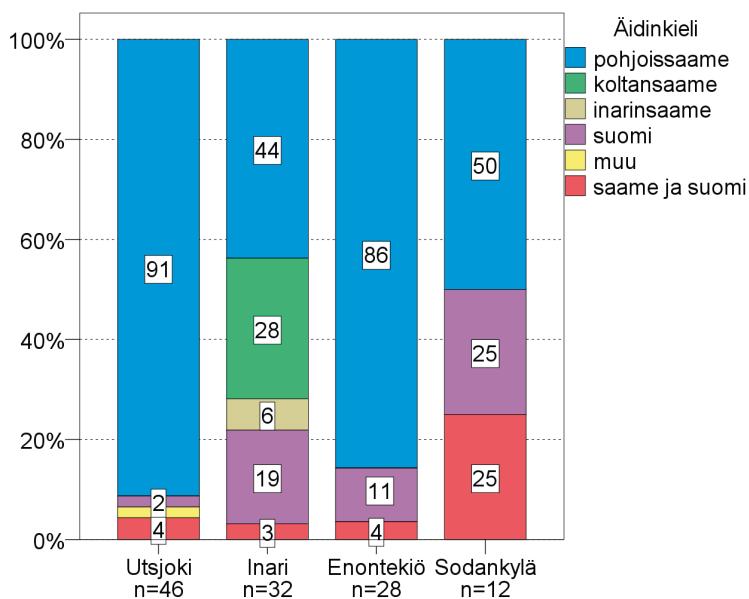
Vastauksia saatiin yhteensä 118, joista postitse 98 ja tuetun kyselyn kautta 20. Vastausprosentti lähetetyistä ja jaetuista lomakkeista (542) on 22 prosenttia. Kertakyselynä toteutettuna tästä vastausosuutta voidaan pitää kohtuullisena. Kyselylomake lähetettiin valtaosalle (412) käytettävistä osoitteista (670), joten kaikkiaan saadut vastaukset edustavat hyvin perusjoukkoa. Vastauksia koko perusjoukkoon suhteutettuna saatiin 18 % kotitalouksista eli laskennallisesti keskimäärin joka viidennestä taloudesta. Tietoa siitä, kuinka monia kysely ei todellisuudessa tavoittanut tai mahdollisesta päälekkääsjakelusta voidaan vain arvioida.

Vastajat jakautuvat varsin tasapuolisesti suhteessa väestörekisterin saamenkielisen väestön määrään eri saamelaisalueen kunnissa. Inarin osuus on alioidustettu ja Enontekiön osuus jonkin verran yliodustettu. Kuten aiemman taulukon 1 tilastomateriaali osoitti, aikuisikäisiä saamelaisia asuu eniten Inarin kunnan alueella (1434), mutta heistä on Väestörekisterin mukaan saamenkielisiä vain 297. Sen sijaan Utsjoen 560 saamelaisesta saamenkielisiä on 487.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan saamen kielen asemaa palveluissa vastajan äidinkielen ja arkikielen näkökulmasta. Arkikielellä tarkoitetaan kieltä, jota ihminen pääasiassa käyttää päivittäin. Tätä jaottelua on käytetty aiemmissa selvityksissä (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997). Erkki Nickulin (1968) tutkimussa käytettiin nimistystä kotikieli. (Vrt. Näkkäläjärvi 2008; Länsman & Tervaniemi 2012.)

Kuvio 2. Vastaajien asuinkunta (%).

Kuvio 3. Vastaajien äidinkieli asuinkunnittain (%).

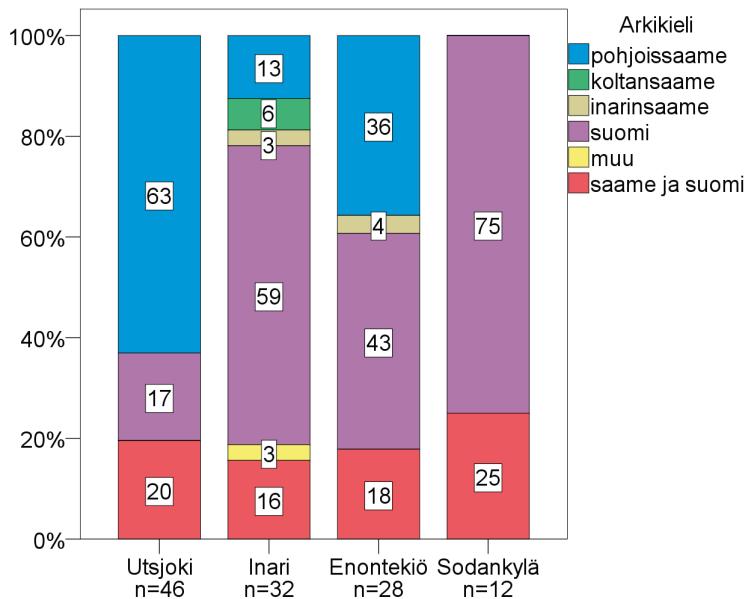
Vastaajista 97 (82 %) ilmoittaa äidinkielekseen jonkun saamen kielistä, seitsemän (6 %) on kaksikielisiä (suomi ja saame) ja 13 (11 %) suomenkielisiä. Saamen kielten puhujien keskinäiset osuudet ovat tutkimuksessa hieman epäsuhtaiset. Pohjoissaamenkielisten osuus on ylivoimaisesti suurin (73 %), inarisaamenkielisten määrä on selvästi aliedustettu (2 %) ja koltansaamenkielisten määrä hieman aliedustettu (7 %). (Ks. liitekuvio 1.)

Saamenkielen käyttö arkikielenä on kuitenkin olennaisesti vähäisempää äidinkieleen verrattuna. Vastaajista yhteensä 40 % ilmoittaa arkikielekseen jonkun saamenkielistä. Sen sijaan suomen kieli arkikielenä on 41 %:lla vastaajista ja kaksikielisiä on 18 %. (Ks. liitekuvio 2.)

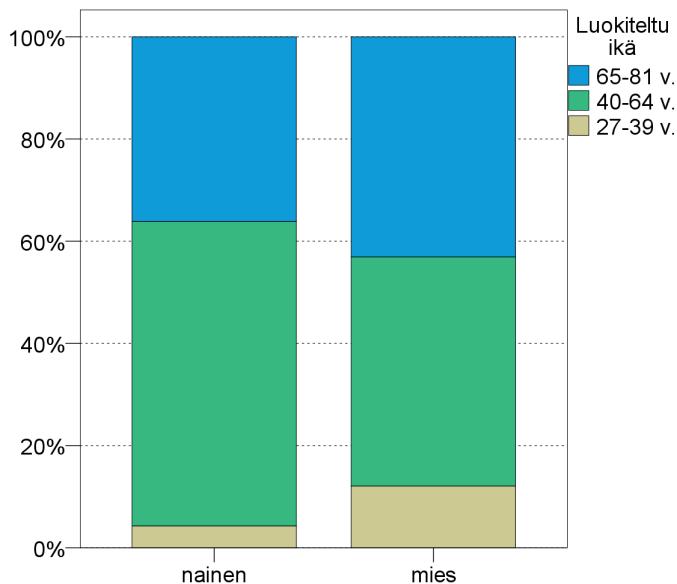
Arkikielessä on suuria kuntakohtaisia eroja siten, että yleisintä saamen kielen käyttö arkikielenä on Utsjoella. Vastaavasti Sodankylän alueen vastaajista kaikki ilmoittavat arkikielekseen suomen kielen tai suomen- ja saamenkielen yhdistelmän. Tämä tulos kuvaa merkittävällä tavalla saamen kielten asemaa eri puolilla saamelaisalueita. Vaikka tilanne viime vuosikymmeninä onkin parantunut merkittävästi ja saamenkielinen palvelutarjonta on lisääntynyt, on saamelaisalueen asuinypäristö Utsjoen kuntaa ja joitakin syräjäisiä kyläyhteisöjä lukuun ottamatta voittopuolisesti suomenkielinen. Äidinkielien ja nykyisen arkikielen suuri ero kertoo osaltaan selvästi kielessä ja kulttuurisesta suomalaistumisprosessista. Saamen kielen elvytyksestä huolimatta sen arkikäyttö ei ole merkittävästi lisääntynyt.

Vastaajien sukupuolijakauma vastaa melko hyvin perusjoukon ominaisuuksia, mutta siinä on joitakin kuntakohtaisia eroja. Sodankylässä ja Utsjoella painottuu selvästi miesten osuus, kun taas Inarissa ja Enontekiöllä on naisvastaajia enemmän. Tämän tuloksen voidaan ajatella heijastavan aikaa myöten muodostuneita sukupuoliroolien eroja eri puolilla saamelaisalueita. Porosaamelaisissa yhteisöissä naisten rooli on tyypillisesti ollut itsenäisempi kuin pyyntiin ja monipuoliseen elinkeinotoimintaan erikoistuneissa joki- ja järvialueiden saamelaisyhteisöissä. Porosaamelaisen yhteisöissä naiset ovat perinteisesti olleet aktiivisempia hoitamaan suhteita valtayhteiskuntaan ja hallinneet suomen kielen miehiä paremmin, kun taas Utsjoella miehet ovat olleet – ja ovat edelleenkin – yhteiskunnallisesti aktiivisempia kuin naiset. Samalla kielitaito on pitkään ollut eriytynyt niin, että Utsjoella miehet ovat hallinneet suomen kielen naisia paremmin. (Lehtola 2012a, 36–38; Guttorm 1984, 68–70.)

Vastaajien ikä- ja sukupuolijakaumassa painottuvat 40–64 -vuotiaiden naisista ja 65–81 -vuotiaiden miesten ryhmät. Nuorin vastaaja on 27-vuotias ja vanhin 81-vuotias. Nuorin ikäryhmä (27–39 -vuotiaat) on selvästi aliedustettuna. Ikäjakaumassa on myös joitakin selviä kuntakohtaisia eroja siten, että Sodankylässä on enemmän iäkkäämpää vastaajia.

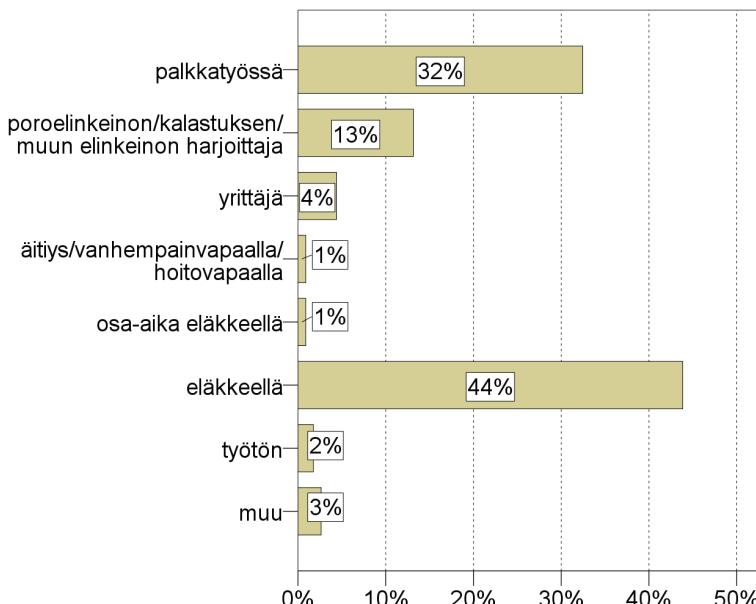

Kuvio 4. Vastaajien arkikieli asuinpaikkain (%).

Kuvio 5. Vastaajien ikä- ja sukupuolijakauma (%).

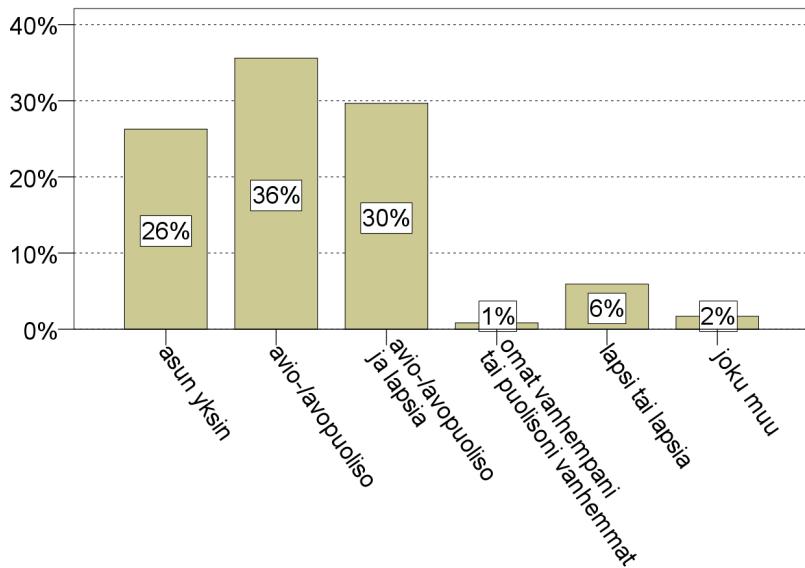
Vastaajien työmarkkina-asema jakaantuu melko tasan työelämässä ja eläkkeellä olevien kesken. Työelämässä on vastaajista lähes puolet (49 %). Ansiotyössä ilmoittaa olevansa 32 % vastaajista, poro- ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittajia 13 % ja yrittäjiä 4 %. Eläkkeellä on 44 % ja osa-aikaeläkkeellä 1 % vastaajista. Äitiys- tai vanhempainlomalla on vain 1 vastaaja. Työttömät ovat aliedustettuja, sillä työttömiä on vain kaksi vastaajista.

Kuva 6. Vastaajien työelämäntilanne (%).

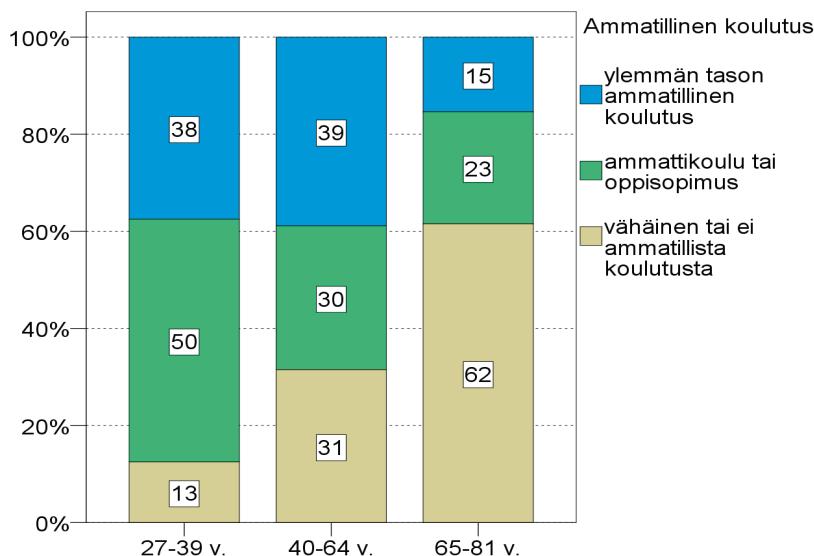
Vastaajista selvä enemmistö (66 %) asuu ydinperheen kanssa. Useimmissa tapauksissa tämä tarkoittaa avio- tai avopuolisoa ja lapsia. Omien vanhempien kanssa asuu vain yksi vastaaja. Yksinasuvia on noin neljäsosa, ja yksihuoltajia oli 6 %. Tämän voidaan katsoa kuvastavan omalla tavallaan saamelaisen suurperhemallin murenemista, jossa myös eri sukupolvet ovat asuneet yhdessä. Yksinasuminen onkin yhä useammin iäkkäiden yksinjäämisestä johtuvaa. Taustalla vaukkutavat myös saamelaisalueella toteutetut asutuspoliittiset toimenpiteet, jotka ovat ohjanneet asutuskantaa voimakkaasti ydinperhekeskeiseen suuntaan. Vastaajien perhemuodoissa on joitakin kuntakohtaisia eroja. Eniten yksinasuvia ja yksihuoltajia on Inarissa, mutta myös ainotat suurperhemallit löytyvät Inarista.

Ammatillinen koulutus ei yleisesti ole tässä kontekstissa kovin selitysvoimainen muuttuja, sillä sitä on perinteisesti ollut ja on edelleenkin tarjolla saamelaistalueella vain rajoitetusti. Poro- ja muiden luontaiselinkeinojen osalta ammatillisella koulutuksella ei ole näihin päiviin asti juuri ollut merkitystä, vaan ammattiin oppiminen on tapahtunut perinteisesti siihen kasvamalla. (Ks. Littakuvi 3.)

Kuvio 7. Vastaajien perhemuoto (%).

Luokiteltu ammatillinen koulutus ikäluokittain tarkasteltuna vastaa hyvin pitkälti tavanomaista tilannetta siten, että vanhimpaan ikäryhmään kuuluvilla (65–81 -vuotiaat) on vähiten tai ei lainkaan ammatillista koulutusta. Ylemmän tason ammatillista koulutusta (yliopisto-, korkeakoulu tai opistotason tutkinto) on kuitenkin lähes 40 %:lla keskimmäisestä ikäluokasta (40–64 -vuotiaat) kuuten myös nuorimmalla ikäluokalla (27–39 -vuotiaat). Sen sijaan heidän joukossaan ammatillisen tai oppisopimuskoulutuksen saaneiden osuus on merkittävästi suurempi (puolet ikäryhmästä).

Kuvio 8. Vastaajien luokiteltu ammatillinen koulutus ikäluokittain (%).

Menetelmällinen pohdinta

Tutkimuksessa arvioitiin erilaisten aineistonkeruumenetelmien soveltuvuutta ja toimivuutta kohderyhmän erityistarpeiden osalta. Kaikissa käytetyissä menetelmässä havaittiin omat etunsa ja puutteensa. Lomakekysely mahdollisti kohtuullisen suuren otoksen. Vastausprosentti jäi kuitenkin kertakyselyssä suhteellisen alhaiseksi, tosin se vastaa kutakuinkin sitä keskitasoa, mikä postitse toteutetulla hyvinvointikyselyillä nykyisin usein saavutetaan. Alhainen vastaustaso näyttää olevan kyselytutkimusten varsinaisen yleinen ongelma. Tässä tutkimuksessa otos kattoi kuitenkin valtaosan perusjoukosta, jolloin tutkimus on lähellä kokonais-tutkimusta. Tähän suhteutettuna vastausosuutta voi pitää riittävänä. Silti kyselytutkimuksen hyötyuhde suhteessa työtä vaativaan otoksen poimintaan ja postitukseen jää heikoksi. Lisäksi suhteellisen pieni vastaajien määrä heikentää osaryhmittäisten analyysien mahdollisuuksia.

Strukturoidut monivalintakysymykset mahdollistavat vertailukelpoiset ja helposti toteutetut vastaukset. Niiden kautta välityy kuitenkin varsin suppea näkökulma ilmiöstä, ja ne pystyvät parhaillaan kuvaamaan vain rajallisesti ilmiön taustalla olevaan kirjoja. Vastausvaihtoehdot voivat tulla tulkituksi eri tavoilla, ja eri vastaajilla voi olla erilainen tyylilaji käyttää vastausasteikkoja.

Tästä on esimerkkinä muun muassa ”en osaa sanoa” -vastausten paikoin suuret jakaumat (ks. Ronkainen 1999). Tutkija ei myöskään pysty jäljittämään vastaajien ajatteluprosessia vastausvaihtoehtojen valinnassa. Jotkut vastaajat olivat kommentoineet lomakkeen puutteita ja saamenkielisen käänöstön sanavalintoja. Tosin yksi vastaaja kehui nimenomaisesti kyselyä, ja harmitteli, kun ei ollut kopioinut sitä ja vienyt naapurillekin vastattavaksi.

Tuetun kyselyn on osoitettu toimivan postikyselyä paremmin ja lisäävän merkittävästi vastausprosenttia etenkin ikäihmisten ja työttömienv kohdalla (esim. Laitinen & Pohjola 2001). Saamelaisväestön osalta asiaan vaikuttavat myös tiedty kielessiset ja kulttuuriset erityisnäkökohdat. Monet saamelaiset ikäihmiset eivät ole harjaantuneet lukemaan ja kirjoittamaan äidinkielellään, koska eivät ole saaneet saamenkielistä kouluopetusta. Vaikka kyselylomake käännettiin kaikille saamenkielille, se ei tästä syystä aina helpottanut vastaamista. Lisäksi uudet saamenkiiset termit ja ilmaisut eivät välittämättä aukea heille välittömästi, vaan kysymysten ymmärtäminen edellyttää usein lisäselvityksiä ja täsmennysksiä. Esimerkiksi kysymys ”Mitä saamenkielisiä palveluja tarvitsee” aiheutti epäselvyyttä. Jotkut vastaajista tulkitsivat sanan ”tarvita” niin, ettei sellaisia palveluja voi tarvita, joita ei ole tarjollakaan.

Myös kyselyn toteuttamispaikalla ja -tavalla on suuri merkitys kohderyhmän vastaushalukkuuteen. Julkisessa tilaisuudessa toteutettu tuettu kysely ei osoittautunut kovin toimivaksi ratkaisuksi. Monet osallistujat suhtautuivat hyvin varauksellisesti tietojen keruuseen, ja osa koki sen jopa kiusallisena. Kokemukset vahvistavat aiempien tutkimusten tuloksia siitä, että kotona täytetty tuettu kysely tai mieluiten teema- tai syvähastattelu ovat todennäköisesti toimivimpia aineistonkeruumenetelmiä saamelaiskulttuurissa. Lisäksi on tärkeää, että vastaaja saa puhua omaa äidinkieltään. Kulttuurisensitiivisyys edellyttää, että haastattelijan ja haastateltavan välichen luottamuksen syntyminen turvataan. (Rasmus 2006, 29–31; Miittunen 2012, 12). Saamelaiset ovat olleet monien erilaisten tutkimusten kohderyhmänä, eivätkä heidän kokemuksensa aina ole olleet erityisen hyviä, mikä tuottaa lisähasteita luottamuksen rakentumiselle.

Avaintoimijahaastattelu osoittautui hyväksi tiedonhankkimismenetelmäksi. Pitkäaikaisilla saamelaisilla sosiaali- ja terveysalan viranhaltijoilla ja aktiivisilla saamelaistoimijoilla on paljon kokemustietoa, jonka hyödyntäminen on tutkimussellisesti arvokasta ja tuottaa kyselyä tehokkaammin tietoa. Vaihtoehtona vähemmistöryhmien palvelutarvetutkimuksessa voisikin olla keskittyminen avaintoimijoiden haastatteluihin. Avaintoimijoiksi tulisi valita edellisten lisäksi saamenkansalaisia. Tosin kattavamman kokemustiedon saamiseen tarvitaan lisäksi kyselyä.

3 Saamelaisten hyvinvoinnin kulmakivet

3.1 Pärjääminen ja "hyvä elämä"

Saamelaisessa ajattelutavassa ja kielenkäytössä hyvinvointi yhdistetään usein sanaan *pärjääminen*. *Hyvin pärjääminen/bures birgen* (pohjoissaame) – tai *hyvässä elämätilanteessa eläminen/buorre dilis eallin* (pohjoissaame) rakentuvat monista ainesosista ja ulottuvuuksista, joista osa noudattelee yleisiä hyvinvoinnin edellytyksiä ja määreitä, osa on saamelaiskulttuurille luonteenomaisia. Materiaalinen turva ja toimeentulo nähdään hyvinvoinnin perusedellytyksenä, mutta sen ohella terveys ja ”elämä ilman huolia, hyvissä olosuhteissa” ovat hyvinvoinnin perustekijöitä. Hyvin pärjäämisen peruselementit voidaan jakaa seuraavasti: 1) materiaalinen puoli: elinkeinot ja elanto, 2) fyysinen puoli: terveys ja hyvät voimat, 3) psykkinen puoli: luovuus, kekseliäisyys ja kyky hyödyntää lahjojaan, 4) sosiaalinen puoli: yhteisöllisyys ja yhteiskuntaan kuuluminen, 5) emotionaalinen puoli: kyky tuntea ja havaita sekä hallita tunne-elämäänsä, 6) henkinen puoli: mielenrahu, tasapaino ja tyttyväisyys sekä 7) eettinen puoli: yksilön ja yhteisön arvot sekä luottamus. (Aikio 2010, 13.) Perinteisissä yhteisöissä elävien ihmisten kokonaisvaltaisessa maailmankuvassa eri elämäalueita ei kuitenkaan voida erottaa toisistaan.

Hyvinvoinnin toiminnallinen ja tilanteinen ulottuvuus korostuvat saamelaissessa kontekstissa. Saamelaiset tutkijat näkevät pärjäämisen usein erilaisina selviytymisstrategioina, joiden tavoitteena on *hyvän elämän* saavuttaminen – *buorre eallin*. Pärjääminen lähtee yksilön ominaisuuksista, mahdollisuuksista ja valinnoista, ja sen yksi tärkeä edellytys on, että ihmisen on käsitys hyvästä elämästä, jota kohti hän määritetietoisesti pyrkii (mt., 14). Kahden keskeisen arvon *ihmisyys/olmmošvuhta* (pohjoissaame) ja *kohtuullisuus/govttolašvuhta* (pohjoissaame) voidaan ajatella puitteistavan sekä yleisellä että myös hyvin konkreettisella tasolla ihmisten toimintaa ja pyrkimyksiä hyväan elämään.

Yksinkertaistetusti hyvinvointi tai pärjääminen voidaan pelkistää kolmen ulottuvuuden keskinäiseen vuorovaikutukseen: omatoimisuus, sukulaisten ja yhteisön apu sekä yhteiskunnan tuki. Näiden eri osatekijöiden keskinäiset mittasuhteet, roolit ja merkitykset saamelaisten ihmisten elämänkaaren eri vaiheissa ovat vaihdelleet elinolosuhteiden, paikan, elinkeinon, kulttuurin ja historiallisen tilanteen puitteissa. Edellä mainittujen tekijöiden lisäksi käytettävissä olevat tieto, arvot, normit ym. säätelevät kulloinkin hyväksyttäviä tavoitteita ja toimintatapoja sekä asettavat raamit voimavarojen käytölle. Saamelaisessa ajattelutavassa

osaaminen eli tietotaito/*máhttu* (pohjoissaame) nähdään keskeisenä tekijänä, joka mahdollistaa olemassa olevien resurssien käytön ja sitä kautta pärjäämiseen (Haetta-Kalstad 1996, 26–27).

Perinteisen saamelaisen ajattelutavan mukaisesti pärjäämiseen ei kuitenkaan riitää pelkkä tieto ja taito, vaan siihen tarvitaan myös ”onnea”. Poro-onni/*boazolihkku*, kalaonni/*guollilihkku*, koiraonni/*benalihkku* ja vastaavat eivät ole satunnaistekijöitä, vaan kyseessä on sangen monimutkainen elinkeinon harjoittamiseen, luontoon, yhteisöön ja ihmiselämään liittyviä perinteisiä arvoja ja normeja yhteenkokoava ajatusjärjestelmä, joka kattaa myös eettiset ja moraaliset tekijät. Nils Oskalin mukaan ei ole tietoa, mistä ”kalaonni” tai ”koiraonni” varsinaisesti tulevat, mutta ne ovat joillekin ihmisseille luontaisia ominaisuuksia ja liittyvät siihen, miten ihminen suhtautuu ja kohtlee järveä, kaloja tai koiraa. Tämän mukaisesti kalaa tulisi pyytää vain sen verran kuin tarvitsee ja saalista käsittellä asianmukaisesti ja arvostaen. Poro-onni on muista pojiketen riippuvainen myös siitä, miten ihminen elää elämäänsä, miten hän suhtautuu kanssaihmisii ja luontoon sekä ilmentää ihmisyyttä olemalla *rebellinen/rehalaš*, *oikeudenmukainen/vuoiggalaaš* ja *kunnallinen/gudnalaš*. Ihminen voi tietyissä rajoissa omilla toimillaan, käyttäytymisellään, sanoillaan ja ajatuksillaan muokata poro-onnea sitä heikentäen tai vahvistaen. (Oskal 1995, 86–96; ks. Turi 1987.)

Perinteisessä ajattelussa ja elämäntavassa pärjäämisen mittana pidettiin *vaurautta/jábalaš*. Sillä tarkoitettiin riittävää tai tydyttävää elintasoa: taloudellista, sosialista ja kulttuurista hyvinvointia. Johan Lemet Haetta-Kalstadin (1996, 27) mukaan tietoa ja taitoa hyödyntämällä elintasoa on kuitenkin mahdollista nostaa yli näin määritellyn vaurauden tason. Hän toteaa poropaimentolaisuuden olevan esimerkki siitä. Se on tuonut mukanaan käsitteellisen muutoksen, jossa *pororikkaus/rikkis* on keskeinen termi. Esimerkiksi Eila Utriainen (1976, 75), Hugh Beach (1981, 326) ja Robert Paine (1994, 116) ovat yhtä mieltä siitä, että paimentolaisen poronhoidon kehittyminen 1600-luvulta lähtien laajamittaiseksi ja päätoimisesti harjoitetuksi elinkeinoksi mahdollisti ylijäämän syntymisen. Heidän mukaansa pororikkaus tai maksimaalinen tuotto eivät kuitenkaan ole olleet sinänsä tavoiteltavia asioita, vaikka pororikkautta arvostettiinkin yhteisössä. Luontaiselinkeinojen tuotto, samoin kuin myös pororikkaus, olivat luonteeltaan epävakaita omaisuksia. Perinteisen sanonnan mukaan ”*boazolmmoš ii leat goasige rikkis*” (“poroihminen ei ole koskaan rikas”). Kato-vuodet tai sosialisten suhteiden muutokset saattavat nopeastikin horjuttaa toimeentuloa ja varallisuutta sekä muuttaa hierarkkisia asemia yhteisössä. (Oskal 1995, 104–105.)

Pärjääminen ja olosuhteisiin mukautuminen ovat saamelaisia selviytymiskeinoja muuttuvassa ympäristössä. Pärjäämistä ja tytytmistä olemassa olevaan kuvaan sanonta ”*birget vaikko čáhcegeadgge alde*” (“pärjää vaikka vedessä, kiven

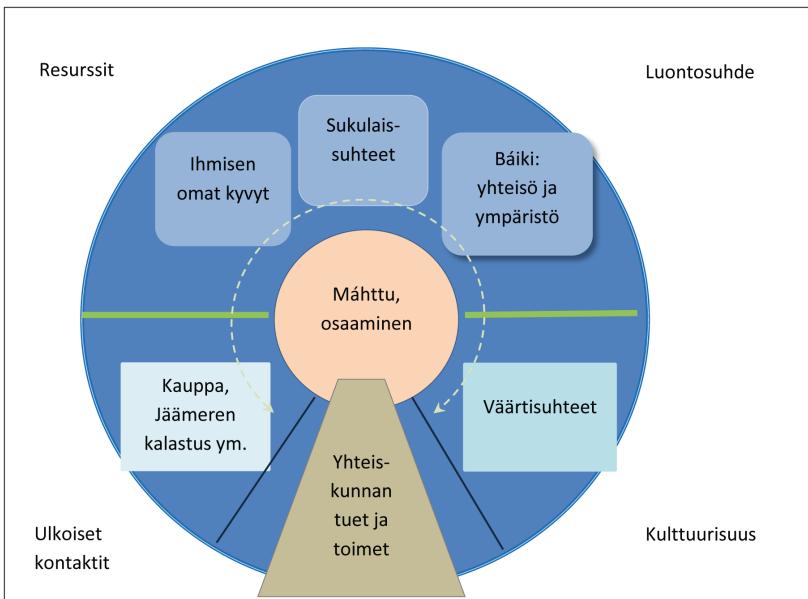
päällä"). Haetta-Kalstadin (1996, 27) mukaan sanonta kuvastaa pärjäämistä kai-kissa olosuhteissa ja taitoa sekä kykyä hyödyntää olemassa olevat niukat resurssit. Pärjääminen on samalla ymmärrettävissä myös imperatiiviksi, joka korostaa kykyä tulla toimeen vähällä. Se ei koske vain toimeentulon hankintaa, vaan se määrittää myös sosiaalisia suhteita ja siten edelleen saamelaisten suhtautumista valtakulttuurin kasvaneeseen vaikutukseen. Sari Valkonen (1998, 50) ja Minna Rasmus (2008, 94–95) käyttävät sanaa pärjäämisen pakko/*birgenbággu*, joka kuvastaa saamelaisille tyypillistä asennetta olosuhteisiin ja vastoinkäymisiin suomenkielisessä koulu- ja asuntolamaailmassa. Ellacarin Blind (2003, 34) puhuu oppimisesta pärjäämään kaikkien asioiden kanssa valittamatta ja vetoamatta ai-kusiin, vaikka olisi ollut tarvetakin.

Saamelaisessa arvomaailmassa ihmisen omatoimisuutta ja pystyyvyttä on perinteisesti arvostettu paljon. Pärjäävä ih mistä on määritetty sanoilla *fitmat* (lahjakas, etevä) ja *árjjalaš* (tarmokas, ponteva). Esimerkiksi poronhoitoylehtiössä fitmat tarkoittaa ihmistä, joka tuntee poromerkit, merkkijärjestelmän ja tunnistaa poron erityispiirteet. Árjjalas puolestaan kuvastaa yksilön toimintaominaisuksia ja työkykyä. (Haetta-Kalstad 1996, 26.) Pärjääminen rakentuu kuitenkin aina läheisessä vuorovaikutuksessa paikallisen luonnonympäristön ja lähiyhteisön kesken. Se edellyttää verkostoitumista, olemassa olevien resurssien ja mahdollisuuksien joustavaa hyödyntämistä sekä sopeutumiskykyä tilanteisiin. (Balto 1997, 122–124; Aikio 2007, 42; Miettunen 2012, 10.) Sosiaiset taidot ja kyky hankkia luonnosta elanto vaihtelevissa olosuhteissa ovat määritänneet luontaiselinkeinojen harjoittajien ja erityisesti porosaamelaisten hyvinvointia (Sara 1993, 83).

3.2 Pärjäämisen malli

Saamelaisten pärjäämisen keskeiset osatekijät ja toimintatapa voidaan jäsentää seuraavan mallinnuksen avulla (Kuvio 9). Kaavakuvan muoto mukaillee kodan pohjaa. Sisäosassa, kodan ydinpaikoilla ovat ihmisen omat kyvyt, sukulaissuhteet ja *báiki* (paikka, joka tarkoittaa sekä yhteisöä että ympäristöä). Keskellä, tulisijan kohdalla on *máhttu* (osaaminen). Alaosalan oviaukko ilmentää yhteiskunnan tukien ja toimien kasvavaa merkitystä saamelaisten elämässä. Toimintakentänä on paikallisypäristö ja lähialue, jonka resurssseja hyödyntämällä pärjääminen toteutuu ajallisten, paikallisten ja kulttuuristen erityisolosuhteiden puitteissa.¹²

12 Vrt. Etnologiassa ja kulttuuriantropologiassa on kehitetty ihmisekologisen adaptaation mallia hahmottamaan alkuperäiskansojen erityistä kulttuuri- ja luontosuhdetta. Se pyrkii systematisoimaan kolme painopistealueita ja niiden väliset suhteet: kulttuuria kehystävä luonto, yksilöä

Kuvio 9. Saamelaisten pärjäämisen toimintamalli.

Materiaalinen turva ja elanto ovat pärjäämisen perusta. Ne takaavat ihmisen toimeentulon tason ja määrittelevät yhteisöllisen sekä yhteiskunnallisen avun tarpeen. Elannon hankkiminen luonnon ehdolla pyyntielinkeinoja ja poronhoitoa harjoittamalla asettaa tiettyjä reunaehoja ihmisen ja yhteisön toiminnalle. Perinteisille pyynti- ja paimentolaiskulttuureille onkin luonteenvaihtoa liikkuvuus sekä suhteellisen joustavat yksilölliset ja yhteisölliset toimintamallit. Kykyä vastata olosuhteiden ja tilanteiden nopeisiinkin muutoksiin, hyödyntää uusia mahdollisuuksia ja palautumiskykyä (resilience)¹³ on pidetty luontaistaolueen ja paimentolaisuuteen perustuvien kulttuurien säilymisen kynnyksisy-

---

ympäröivä yhteisö vuorovaikutusjärjestelmänä sekä yksilön suora ja yhteisön välityksellä tapaturtu suhde makrokulttuuriin. (Pennanen 2000, 8.)

13 Vrt. Resilience voidaan käantää myös sanoilla sitkeys, joustavuus, sietokyky, toipumiskyky. Tätä kehityspsykologian alun perin yksilöllistä ominaisuutta kuvaa käsitetään käytetty myös kuvaamaan alkuperäiskanssa yhteisöjen ominaisuuksia erilaisissa kulttuurien välisissä vastakkainasettelutilanteissa. Sillä tarkoitetaan vapaasti suomennettuna tietyn yhteisön tai kulttuurisen järjestelmän kykyä absorboida häiriöitä ja järjestää uudelleen osana käynnissä olevaa muutosprosessia säilyttää omaa erityisyyttään kannatelevat rakenteelliset ja identiteettiin liittyvät avainelementit. (Fleming & Ledogar 2008, 7.)

myksinä. (Beach 1981, 26; Paine 1994, 14; Ingold 1981, 7–8; Sara 1993, 20; 1996, 26–27; Nakkäläjärvi 2001, 145.)

Vaikka elinkeinoperusta erityikin historian kuluessa eri puolella Suomen saamelaisalueita synnyttäen tunnusomaisia paikallisia kulttuurihiireitä, samalla sailyi myös monia yhdistäviä ominaisuuksia. Veli-Pekka Lehtolan (2012a, 36–53) mukaan saamelaiskulttuurin leimallisina erityispiirre suhteessa valtaväestöön on kielen ja kulttuuriperinnön ohella vuotuiskiertoon perustunut elämäntapa ja sen mahdollistama resurssiperustana monipuolinen käyttö.

Elannon hankkiminen ja yhteisö kuuluvat erottamattomasti yhteen. Pärjäämisen perustan muodostavat yksilön kyvyt, sukulaisuhteet ja yhteisö. Perinteinen siida/lapinkylä/pyyntiyhteisö ja sukujen jäsenyyssä loivat pohjan resurssien hyödyntämiseelle ja jaolle sekä tietotaidon välittymiselle. Saamelaisten keskuudessa sukulaissiteet ja keskinäinen huolehtiminen ovat vielä keskeisemmällä siällä kuin vanhoissa suomalaisyhteisöissä. Sukulaisista huolehtimista voidaan pitää normina, joka velvoittaa sosiaalisesti ja taloudellisesti. Sen voidaan nähdä ulottavan vaikutuksensa nykypäiviin saakka. (Nakkäläjärvi 2001, 140.)

Saamelaiskulttuurileille ominaiset yhteisöllisen avun muodot poikkesivat jokin verran suomalaisista.¹⁴ Varhaisimmissa, pyyntiin perustuvissa siida-yhteisöissä saaliin jakaminen tarjosi kaikille yhteisön jäsenille toimeentulon – myös niille, jotka eivät olleet pyyntiyhteisön jäseniä (Itkonen 1984:I, 152; 1984:II, 262–263; Korppi-Jaakkola-Labba 2000, 73). Poronhoidon vahvistuminen ja nouseminen päätoimisesti harjoitettuksi elinkeinoksi mahdollisti tulon uudelleenjaon vähäosaisille. T.I. Itkosen (1984:I, 152–153; II, 218–219) mukaan porosamelaiset olivat hyvin avokätiisi ja jakoivat lihaa sitä tarvitseville. Tasa-arvo ei ollut lähtökohtainen ideaali, mutta ihmisyys ja ihmillisyyys velvoittivat armeliaisuuteen sekä avustustoimintaan.

Yhteisö vastasi myös avuntarpeesta eri elämäntilanteissa muun muassa sairauskienviennin, vanhuuden, onnettomuuksien tai ikävien sattumien seurausena. Yhteisöllinen avunanto koostui erilaisista vakiintuneista käytännöistä ja puolivirallisista instituutioista: hyväntekeväisyys ja armeliaisuus, huutolaisuus, syttinki, kasvattilapset, kummit, piiat ja rengit, sekä Ruijaan otto- tai kasvattilapseksi lähetäminen. (Itkonen 1984:I, 152–153; 1984:II, 218; Laatu 1997, 78–81.) Saamelaisten yhteisöllisen avun järjestelmät poikkesivat vastaavista suomalaisista järjestelmistä muun muassa siinä suhteessa, että kummeilla on keskeinen merkitys. Ristahcci ja -eadni (kummisetä ja -täti) vastasivat lapsen elinolosuhdeista, tukivat taloudellisesti ja ottivat tarvittaessa lapsen huoltajuuden vanhempien menehtyessä tai ollessa muuten kykenemättömiä huolehtimaan lapsesta.

¹⁴ Sukulaisuussuhteet, armeliaisuus ja yhteisöäpu ovat olleet sosiaalisen tuen kulmakiviä lähes kaikkissa ihmisyhteisöissä ennen yhteiskunnallisten instituutioiden muotoutumista (Pulma 1994, 25).

Myös vähälapsisten tai lapsettomien parien tapa ottaa kasvattilapsia suurilapsista perheistä oli yleistä. Varsinainen biebmománná (huutolaisjärjestelmä) säilyi pohjoisimmissa kunnissa pisimpään Suomessa.

Pärjääminen koostui osaltaan myös kiinteiksi käytännöiksi ja institutionaaliseksi suhteiksi rakentuneista vastavuoroisista palveluista. Paimentolainen poronhoito perustui vastavuoroisiin väärtsuhteisiin¹⁵ talvi- ja kesälaidunten lähellä asuvan paikallisväestön kanssa. Tilapäismajoitus, vanhusten ja sairaiden hoito, säälytsaittojen sijainti, porojen taamominen¹⁶ ajokkaaksi ja elintarvikkeiden vaihto mahdollistivat liikkuvan elämäntavan ja toimivat yhteisöllisen kanssakäymisen perustana eri väestöryhmien kesken. Vastaavasti pyynti- ja yhdistelmälinkeinoja harjoittavilla saamelaisilla sekä uudisasukkailla tai -tilillisilla oli omia väärtsuhteisiin ja vaihdantaan perustuvia pärjäämisstrategioitaan ja verkostojaan, jotka mahdollistivat elämisen niukoissa luonnonoloeheteissä. (Itkonen 1984, II: 218, 221; Laatu 1997, 79; Länsman 2004, 43–48; Lehtola 2012a, 37–53, 238–242.) Pärjäämisen marginalit olivat usein varsin niukat, ja ne vaihtelivat alueittain ja paikallisesti suuresti, eikä aina voida puhua hyvinvoinnista sanan nykyisessä merkityksessä.

Ulkoisuhteet laajensivat resurssiperustaa tärkeällä tavalla. Lähialueet, ennen kaikkea Jäämeren rannikolle suuntautunut kalastus, kaupankäynti ja kuljetukset, ovat kautta aikojen tuoneet toimeentulolisää. Eri puolilla Ruija pidetyt markkinat mahdollistivat elinkeinotuotteiden hankinnan ja tavaravaihdannan. Myös Vienanmeren venäläisten ja Varangin alueen asukkaiden välillä käytäin merkittävää niin sanottua pomorikauppa vuodesta 1740 vuoteen 1917, jolloin Venäjän vallankumous lopetti kaupankäynnin. (Itkonen 1984:II, 197–214; Lehtola 1996, 158–159; Nahkiaisoja 2003, 244.) Eino Siuruaisen (1976, 44) mukaan vielä 1970-luvulla Ruija oli kuitenkin parempien kulkuyhteyksien vuoksi merkittävämmällä sijalla Suomen saamelaisten asiointikohteena kuin Lapin läänin pääkaupunki. Lisäksi rajat ylittävät sukulaissuhteet pitivät yllä luontevaa kanssakäymistä yli rajojen.

3.3 Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvointi

Alkuperäiskansoille on luonteonomaista laaja-alainen hyvinvoittikäsitys, johon kuuluvat sosiaali- ja terveyskysymysten lisäksi kieli, kulttuuri, identiteetti, elinkeinotoiminta, elämäntapa, yhteisöllisyys, perinteinen tietämys, uskomukset.

¹⁵ Väärty (pohjoissaameksi verdde) on pitkääkainen, vastavuoroiseen lahjanantoon tai palvelukseen perustuva kontaktihenkilö tai tuttava (Länsman 2004, 11).

¹⁶ Kesyräminen, kouliminen (pohjoissaameksi dápmat)

Lisäksi ympäristöllä (luonnolla) ja yhteisöllä on erityisiä merkityksiä alkuperäiskansojen hyvinvoinnin perustekijöinä.

Alkuperäiskansoikeuksien kansainvälinen tunnustaminen perustuu ILO 169 -sopimukseen, joka solmittiin vuonna 1989. Pohjoismaista vain Norja on ratifioinut ILO-sopimuksen. Suomessa ratifioinnin eteen on tehty töitä vuosikymmeniä. Se on kirjattu hallitusohjelmaan toista kertaa, ja toteutumisedellytyksiä selvittelyän parasta aikaa. ILO 169 -sopimuksessa alkuperäiskansojen terveyteen ja hyvinvoontiin liittyvät asiat ymmärretään laaja-alaisesti. Tervyden ohella huomioidaan sosioekonomiseen hyvinvoontiin liittyvät asiat, kuten yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuus toimeentuloon sekä yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen osallistumiseen. Siihen sisältyvät myös ympäristöön kiinnittyvät asiat, esimerkiksi kuuluvuus ja oikeudet käyttämään maihin ja psykososiaaliin hyvinvoonti eli identiteetin ylläpito, kieli ja kulttuuriperintö. Sopimuksessa turvataan alkuperäiskansojen oikeus kontrolloida omia instituutioitaan, elämäntapojaan ja taloudellista kehitystä sekä ylläpitää ja kehittää identiteettejään, kieliään ja uskontoon niiden valtioiden puitteissa, joissa he asuvat. Artiklassa 7 todetaan: "alkuperäiskansoilla on oikeus itse päätää elämäänsä, uskomuksiinsa, instituutioihinsa, henkiseen hyvinvoointiinsa sekä asuttamiinsa tai muutoin käyttämään maihin vaikuttavien kehittämistoimien tärkeysjärjestyksestä". (http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf)

WHO korostaa myös kulttuurisen perinnön merkystä hyvinvoinnille. Vaikka kulttuuriperintö ei ehkä ole yhtä konkreettinen kuin fyysiset tarpeet, se on siitä huolimatta yhteiskunnissa yleisesti korkeassa arvossa pidetty tekijä. Lisäksi ekosysteemien hyödyntämiseen liittyvillä perinteisillä elinkeinoilla ja käytännöillä on suuri merkitys sosiaalisen ja kulttuurisen hyvinvoinnin luomisessa. (Kuokkanen 2007, 143.)

YK:n Alkuperäiskansojen oikeuksien julistus hyväksyttiin syksyllä 2007. Sen artiklassa 43 todetaan, että julistuksessa tunnustetut oikeudet muodostavat minimistandardit maailman alkuperäiskansojen selviytymiselle, arvokkuudelle ja hyvinvoinnille. Tämän lisäksi julistus tunnustaa ja korostaa, että alkuperäiskansoilla on kollektiivisia oikeuksia, jotka ovat välttämättömiä heidän olemassaololleen, hyvinvoinnilleen ja yhtenäisydelleen kansana. (Mt.)

Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoontiin erityispiirteitä ja reunaehtoja on selvitetty viime vuosikymmenen aikana. Arktisen neuvoston rahoittamassa hankkeessa kartoitettiin ja määriteltiin tärkeimmät arktisten alueiden hyvinvoontiin kulmakivet. Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoontiin kulmakivet ovat: 1) mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuutta koskevaan päättöksentekoon, 2) kulttuurin elinvoimaisuus sisältäen yhteisöllisen kuuluvuuden ja 3) luontoyhteys. (Arctic Human Development Report, AHDR 2004.)

Näitä mukailleen on kehitetty sosiaalisen hyvinvoinnin indikaattorit (Arctic Social Indicators ASI), joiden avulla alkuperäiskansojen hyvinvoinnin tilaa ja kehitystrendejä pystytäisiin paremmin seuraamaan. Ne ovat:

- mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen (fate control)
- kulttuurin elinvoimaisuus (cultural integrity)
- luontoyhteyks (contact with nature)

Sekä lisäksi seuraavat YK:n Inhimillisen kehityksen indikaattorit (UNHDI):

- elinajan odote (life expectancy)
- lukutaito (literacy)
- elintaso (standard of life) sovellettuna arktiseen kontekstiin: terveys/väestö/koulutus/materiaalinen hyvinvointi

(Nyman Larsen ym. 2010.)

Verrattaessa alkuperäiskansan jäsenten kokemaa hyvinvointia suhteessa valtaväestöön on havaittu tiettyjä poikkeavia valtakehitystrendejä. Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen ja luontoyhteyks ovat tärkeässä asemassa. Toimeentulollisen merkityksen ohella ne ylläpitävät kulttuuria ja yhteisöllistä kuuluvuutta. Ihmiset todettiin jopa tyytyväni alempaan tulotasonoon voidakseen säilyttää tämän yhteyden. Tähän liittyen havaittiin myös, että arktisen alueen asukkaat kokivat hyvinvointinsa suhteellisen hyväksi, vaikka UNHDI-indikaattoreilla mitattuna tulos olisi matala, esimerkiksi elinajanodotteen, koulutuksen ja bruttokansantuotteen (BKT) jakautumisen osalta. Materiaalinen hyvinvointi ei siten välittämättä korreloin hyvinvoinnin kanssa. (Nyman Larsen ym. 2010.)

Onkin ilmeistä, että koulutus, toimeentulo ja muut laajasti hyväksytty hyvinvoinnin indikaattorit eivät välittämättä ole niin määräväitä alkuperäiskansojen hyvinvoinnille, kuin yleisesti on ajateltu. Vastaavasti arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoinnista puhuttaessa henkinen hyvinvointi saa uusia ulottuvuuksia. Purkamattomat kolonialistiset traumat ja kolonisaatiokehitykseen liittyvät henkilökohtaiset vajeet, kuten esimerkiksi kielitaidottomuus, äidinkielen menetys, koulutuksen puute, identiteetti- ja itsetunto-ongelmat, riippuvuus- ja mielenterveysongelmat, heikentävät monen selviytymistä ja hyvinvointia.

4 Palvelujen paikka osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista

4.1 Paikallisuuden kudos

Seuraavaksi hahmotetaan saamelaisalueen¹⁷ paikallisen kudoksen erityispiirteitä ja niitä tärkeimpää rakenteellisia sekä toiminnallisia muutoksia, jotka lähihistorian kuluessa ovat muovanneet ja asettaneet raamit saamelaisten sekä saamelaishytteisöjen pärjäämiselle. Tavoitteena on tiivis toimintaympäristön kuvaus, joka auttaa ymmärtämään palvelujen paikkaa saamelaisten elämässä. Se toimii samalla heuristicaan kehyksenä, jota vasten palvelukokemuskyselyn tuloksia tutkitaan ja keskustelutetaan myöhemmissä luvuissa. Kehys auttaa hahmottamaan sitä monimutkaita vaikutusten kentää, jossa saamelaisten kokema hyvinvointi rakentuu. Se nostaa esiin taustalla vaikuttavat moninaiset tekijät ja osoittaa, eträ palvelutytyväisyyden sekä hyvinvoinnin kannalta olennaisen tärkeitä tekijöitä löytyy sekä palvelujärjestelmän toiminnasta että sen ulkopuolisesta toimintaympäristöstä. Palvelujärjestelmän ja sosiaalisen tuen syntyvaiheita sekä niiden kulttuurisia erityispiirteitä on tarpeen tarkastella historian perspektiivissä myös siksi, että ne valottavat hyvinvoittipalvelujen roolia saamelaisten elämässä. Nämä vaikuttavat eri tavoin ihmisten palvelujen käyttötottumusten, palveluiille asetettujen odotusten ja palvelutytyväisyyden taustalla.

Paikallisuuden kudoksen voidaan ajatella koostuvan tuotannollisista ja sosiaalista sidoksista, jotka ovat monien kansallisten ja kansainvälisen taloudellisten ja yhteiskunnallisten kehitystrendien vaikutusten alaisina. Modernisaatio ja globalisaatio ovat edenneet eriaikaisesti ja erilaisella volymilla eri puolilla maatamme tuottaen paikallisesti erityneitä toimintaympäristöjä. (Kinnunen 1991, 62–64; Laitinen & Pohjola 2001, 21.)

Vastaavasti hyvinvoinnin ja sosiaalisen turvan toteutumisen kehityskulussa voidaan erottaa tiettyä kerroksisuutta ja selkeitä juonteita, jotka ovat määrit-

¹⁷ Käsitevalinta ei ole aivan yksiselitteinen, sillä käsitette ovat sidoksissa niihin oikeus- ja yhteiskuntajärjestyskseen muotoihin, jotka ovat vallinneet eri historiallisina aikoina. Käsitevalinnat sisältävät myös tärkeitä poliittisia kannanottoja. Lapinmaa-käsite viittaa lapinkylistä eli siidoista koostuneisiin hallinnollisiin alueisiin eli Lappeihin (vrt. Tornion Lappi ja Kemin Lappi). Sápmi/Saamenmaa on uudempi käsite, ja se tarkoittaa koko saamelaisten asuttamaa aluetta Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Kuolan niemimaalla. Suomen saamelaisalue määriteltiin vuoden 1973 Saamelaiskomitean mietinnössä käsittämään Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnan pohjoisosan (Lapin paliskunta). Asetuksessa saamelaisvaltuuskunnasta (824/1973) se vahvistettiin saamelaisten kotiseutualueeksi. Sittemmin laki saamelaiskäräjistä (974/1995) ja saamen kielilaki (1086/2003) määriteltiin koskemaan näitä saamelaisten kotiseutualueen kuntia.

täneet saamelaisten yksilöllisen ja yhteisöllisen pärjäämisen mahdollisuuksia ja rajoitteita. Ne ovat osin päällekkäisiä, voimistuvia ja heikkeneviä kehityspiirteitä, eivätkä välttämättä erotettavissa selkeiksi toisaan seuraavaksi ajanjaksoiksi. Saamelaisalueen saamelaisten nykypäivässä on läsnä monta eri historian tasoa. Käytännössä nämä on havaittavissa muun muassa sukupolvisuuden eroina, mutta myös alueellisina eroina ja paikallisuuden kirjona.

Yhtäältä voidaan erottaa perinteiset pärjäämistavat, jotka perustuivat ihmisen omiin kykyihin ja yhteisöön. Elannon saanti peruselinkeinoista ja vaihdanta loivat puitteet hyvinvoinnille ja avuntarpeesta vastasivat yhteisön sisäinen apu ja paikallisten, vastavuoroisten väärtsuhteiden kaltaiset palveluverkostot. Toisena kehitysjuonteenä erottuu paikallisyhteisön monimuotoistuminen ja sitä kautta tapahtuneet toimijuksien ja toimintadynaamiikan paikalliset siirtymät, uudet haasteet ja mahdollisuudet. Elinkeinotoiminta ja elannon saanti loivat edelleen perusedellytykset hyvinvoinnille, mutta kilpailu resursseista ja elinkeinonvaihdokset loivat turvattomuutta ja yhteiskunnallisen avun tarvetta. Yhteisöllisen avun rinnalle alkoi syntyä yhteiskunnallista köyhäinapua ja hoivaa tuottavia mekanismeja. Kolmantena kehitysjuonteenä voidaan erottaa yhteiskunnan hyvinvoinnin toiminta- ja jakomekanismien leväminen kiihtyväällä intensiteetillä 1960-luvulta lähtien. Yhteiskunnallisten instituutioiden nopea tulo, teollistuminen, uudet elinkeinot ja markkinoistuminen muovasivat ja muuttivat paikallisyhteisön toimintaperusteita. Monimuotoiset kehitysprosessit, jotka eriyttivät työn, toimeentulon, sosiaalisen turvan ja avuntarpeen alueet, murensivat samalla perinteisen yhteisön asemaa hyvinvoinnin ensisijaisena toteutumispaiikkana. Sosialiturva ja julkiset palvelut korvasivat yhteisöllisen avuntarpeen. Neljäntenä ja uusimpana kehitysjuonteenä on saamelaisten etnisen heräämisen kautta käynnistynyt kielellinen ja kulttuurinen elpyminen. Omakielisten ja kulttuuri-lähtöisten palvelutarpeiden esii nostamisen ohella yhteisön roolia hyvinvoinnin toteutumisessa ja avun tarpeen täyttämisessä vahvistetaan. Tämä toimii uudenlaisena vastavoimana yleisen yhteiskunnallistumiskehityksen sulautuspyrkimyksille.

Tarkastelun lähtökohtana ovat erityisesti alkuperäiskansojen hyvinvoinnin kannalta kriittiset osatekijät, kuten resurssien käyttö ja elinkeinotoiminta, vähemmistöasema, päättösalta, yhteisöllisyys ja kielen sekä kulttuurin elävänä säilyminen. Katsauksessa on käytetty saamelaisia ja saamelaisluetta käsitleviä asutus-, oikeus- ja kulttuurihistoriallisia tutkimuksia. Niistä välittyvä kapeahko sosiaalihistorian kuva on täydennetty aikalaislehtikirjoitusten avulla.

Näkökulmana on kulttuurien kohtaaminen. Kehityskulkua tarkastellaan vuorovaikutuksen näkökulmasta, jossa saamelaiset ja saamelaisyhteisöt nähdään itsenäisinä toimijoina eikä yksinomaan lisääntyneen valtiointervention ja julkinen sektorin palvelu-, turva- ja kontrollijärjestelmien kohteina – mitä kehitys

osaltaan toki myös ilmentää. Yleisten kehityspiirteiden ohella huomio kiinnitetti paikalliseen kirjoon ja alueellisiin eroihin. Olosuhteet vaihtelevat eri puolilla saamelaisten asuinalueita ja väestöryhmien kehityskulut erityyvästi osin merkittävästikin luoden erilaisia hyvinvoinnin toteutumisen mikromaaailmoja.

Saamelaisten sosiaalihistoriaa on käsitelty vain vähän aiemmissa historian-tutkimuksissa. Markku Laatu (1997) on lähestynyt saamelaisten ja suomalaisen hyvinvointivaltion suhdetta hyvinvointikolonisaation uhrin näkökulmasta kiinnittäen huomiota ongelmiin. Saamelaisia koskevaa, edustavaa väestö-, elinkeino- tai muuta tilastomateriaalia on koottu satunnaisesti 1950-luvulta lähtien. Saamelaisyhteisön kannalta katsottuna relevantti aikaperspektiivi ulottuu kuitenkin esimerkiksi elinkeinojen ja paikallishallinnon osalta 1500-luvulle, ellei vielä varhaisempaan aikaan. Muutamaa erillistä selontekoa ja tutkimusta lukuun ottamatta saamelaiset ovat olleet näkymätömiä kansallisissa väestö- ja elinolotutkimuksissa. Saamelaisenemmistöistä Utsjoen kuntaa lukuun ottamatta julkinen tilastomateriaali ei kerro kattavasti saamelaisten asemasta ja erityspiirteistä. Toisaalta alkuperäiskansanäkökulman kannalta tärkeitä ulottuvuuksia ei ole tilastoitu valtayhteiskunnan toimesta.

4.2 Yhteiskunnallisten instituutioiden tulo ja tukiverkostojen synty

Verkkainen alkuperä

Saamelaistalo on säilynyt pitkään omaleimaisena, vaikka kontaktit ulkomaailmaan ovatkin olleet vireät kautta aikojen (Lehtola 2012a, 443). Kirkko, verotus ja lapinkäynti olivat varhaisimmat yhteiskunnalliset instituutiot, jotka ulottivat 1500-luvulta lähtien toimintansa saamelaistalouelle. Kirkon merkitys säilyi keskeisenä kuntien roolin ollessa pitkään niiden perustamisen jälkeen (vuonna 1865) melko vaativaton. Kirkon ylläpitämä kansansivistyslaitos ulotti vakuutuksensa pohjoisten ihmisten elämään jo varhain. Jukkasjärven lapinkoulu Ruotsissa koulutti katekeettoja 1740-luvulta alkaen. Utsjoen pedagogio toimi vuosina 1743–52 tavoitteenaan saamelaisten kristillisen uskon opetuksen parantaminen ja koulujen perustaminen. Katekeettojen pitämät kiertokoulut 1750-luvulta lähtien vastasivat luku-, kirjoitus- ja laskutaidon opetuksesta ja kansansivistyksestä. Kiertokoulut olivat kansankielisiä (saamen- tai suomenkielisiä) ja ne jalkautuivat ihmisten pariin ympäri pitääjää. Opettajina toimivat useimmiten paikkakunnan nuoret, jotka pappi oli opettanut lukemaan. Kirkon

hallinnoima kiertokoulu toimi pitkään rinnakkaisena instituutiona kansakoulujärjestelmälle, ja viimeinen katekeettojen pitämä Inarin itäinen kiertokoulu lakkautettiin vuonna 1954. (Lehtola 1996, 165–172; Lehtola 2012a, 83–90; 127–130.)

Opettajakoulutuksen yleistyessä siirryttiin keskitettyyn kansakoulujärjestelmään. Utsjoelle, Hettaan, Sodankylään ja Inariin perustettiin kansakoulut 1880-luvulla. Keisarillisen asetuksen mukaan opetusta oli mahdollisuksien mukaan tarjottava myös saamen kielellä. Määräystä toteutettiin kuitenkin varsin sattumanvaraistesti. Vuonna 1921 voimaan tullut ja 1946 uudistettu oppivelvollisuuslaki avasi kaikille mahdollisuuden koulutukseen. Koulunkäynnin esteenä toimivat kuitenkin pitkät välimatkat ja heikot kulkuyhteydet. Pohjiosimmissa kunnissa toimikin pitkään niin sanottu supistettu kansakoulu, jonka mukaisesti alakoulua pidettiin vain 4 kk vuodessa. Kouluihin kuului yleisesti myös asuntola. Käytännössä tämä tarkoitti sivukylien lapsille pitkääikaista asuntolaelämää, irtautumista omista kulttuuri- ja sukuyhteisöistä sekä pakkointegroimista suomenkieliseen kasvatusympäristöön, jossa saamenkielen käyttäminen usein kiellettiin kokonaan.

Kirkko harjoitti myös jonkin verran köyhäinhoitoa paikallisten avustuksien turvin. Esimerkiksi Enontekiöltä raportoitiin, että ”porosaamelaisilla oli muinoin tapana onnelliselta Ruijan matkalta tultuaan uhrrata eli lahjoittaa kirkkoon yhden eli kaksi juustoa, poronpaistin ja neljä poronkoipea. Nämä otti kirkkovärti vastaan ja kuulutetussa huutokaupassa kaupattiin ne sitten kirkon ja köyhän hyväksi.” (Oulun Wiikkosanomia 1859.)

Saamen kieli huomioitiin varhaisessa palvelujärjestelmässä vaihtelevasti. Utsjoen ensimmäinen saamenkielinen saarnaaja ja koulumestari saatiin vuonna 1742. Kuitenkin suomen kieli otettiin Kemin piispainkäräjien päätöksellä käyttöön opetuskielenä, ja vielä vuonna 1828 vanhempi sakotettiin, jos he eivät opettaneet lapsilleen suomen kieltä. Sittemmin Utsjoen ja Inarin papit opettelivat ja käyttivät saamen kieltä vaihtelevalla mielenkiinnolla. Toiset papit suhtautuivat myönteisesti saamen kieleen ja edistivät voimakkaasti saamen kielen käyttöä sekä materiaalin käänöstytötä, kun taas toiset vastustivat henkeen ja vereen saamen kielen käyttöä. Enontekiön seurakunnassa toimi aluksi saamenkielen taitoisia pappeja ja katekeettoja, mutta toiminta suomalaistui nopeasti. (Lehtola 2012, 85–99.) Saamenkielistä kouloupetusta ja oppimateriaalia oli saatavilla vain satunnaisesti ja tarjonta riippui yksittäisten viranomaisten asenteesta. (Lehtola 1996, 133–138; Lehtola 1997, 34–35.)

Kuntien tehtäväkenttä laajeni vähitellen, kun vuoden 1865 kunnallisasetuksella kunnille siirrettiin vastuu myös terveydenhuollon ja sairaanhoidon tehtävistä. Kuntakokouksen oli järjestettävä rokotus, kätilöiden palkkaaminen ja mielisairaiden hoito, ja kunnallislautakunnan tehtäväն oli toimia terveysvi-

ranomaisena vastaten muun muassa kulkutautien ehkäisemisestä. Pitkien etäisyyksien pohjoisissa kunnissa toimi harvalukuisten koulutettujen kätilöiden ja diakonissojen (rajaseutusisaret) rinnalla myös kansankätilötä aina 1920-luvun asetukseen asti.

Piirilääkärijärjestelmä ulotettiin Kittilään 1850-luvulla ja aluelääkärijärjestelmä pohjoisimpiin kuntiin 1900-luvun alussa. Valtion sairaalat perustettiin 1900-luvun alussa Inariin (siirtyi 1930-luvulla Ivaloon), Sodankylään ja Muoni-onniskaan. Suomen Punainen Risti perusti lisäksi sairasmajat Utsjoelle vuonna 1932, Inariin 1933 ja Hettaan vuonna 1935. Vasta vuonna 1944 säädetyt laki äitiys- ja lastenneuvolatoiminesta sekä kunnallisista terveyssisarista ja kätilöstä nosti merkittävällä tavalla julkisen terveydenhuollon tasoa ja kattavuutta Lapin pohjoisimmissa kunnissa. Sairasmaja-terveystaloja perustettiin Inariin, Utsjoelle, Sevettijärvelle, Hettaan ja Vuotsoon. Niissä oli terveydenhoitajan, kätilön ja kunnanlääkärin vastaanotto. Kiertävästä neuvolatoiminnasta ja kotisairaanhoidosta vastasivat monin paikoin Mannerheim-liitto ja Suomen Punainen Risti, kun viranomaistoiminta käynnistyi hitaasti. Koska etäisyydet olivat pitkät ja kulkuyhteydet paikoin erittäin huonot, perinteiset parannuskonstit säilyivät. Parantajat sekä sairaan hoitaminen kotona ja kotikonstein oli tavanomaista sotien jälkeen vielä pitkään. Yhdenä osoituksena siitä on, että vielä 1950-luvulla sairaaloiden kuormitus oli matalin Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella. (Manninen & Junila 2005, 110–113; Lehtola 1996, 244–245.)

Vastuu vaivais- ja köyhäinhoidosta siirtyi kirkolta kunnille 1800-luvun loppupuolella. Vaivais- ja köyhäinhoidon osuus säilyi kuitenkin pohjoisimman Lapin kunnissa pitkään vaativammalla tasolla verrattuna Oulun läänin ja maan keskitasoon. Utsjoki mainitaan yhtenä ”vaivaishoidon vähiten rasittamana kunnana” (Päivälehti 1898). Myöskään köyhäinhoidon ohjesääntöä ei Utsjoella ja Inarissa saatu pitkään laadituki senaatin ohjeista huolimatta (Pohjois-Suomi 1881). Seurakuntien ja sittemmin kuntien köyhäin- ja vaivaiskassatulot olivat satunnaisia ja perustuivat enimmäkseen vapaaehtoisiin lahjoituksiin. Kolmen pohjoisimman kunnan ”ulostekojen suuruus” (eli kunnallis- ja valtionverot) oli vuonna 1890 maan alhaisimmalla tasolla (Oulun ilmoituslehti 1890). Selittävinä tekijöinä alhaisiin köyhäinhoitomenoihin on esitetty muun muassa sitä, ettei maanviljelystä, joka oli arktisissa oloissa haavoittuva elinkeino, harjoitettu Utsjoella laajemmassa mittakaavassa ennen toista maailmansotaa. Katovuosien seurausena köyhyyts ja nälänhätä kohtasivat nimittäin lähinnä uudisasukkaita. Toisaalta Utsjoella ja Inarissa ilmoitettiin vuonna 1870 kaikkien köyhienv ”olevan sukulaistensa hoidossa”. Kolmantena mahdollisena syynä on esitetty, etteivät saamelaiset halunneet joutua riippuvaisiksi köyhäinhoidollisista kontrollitoimenpiteistä. (Laatu 1997, 87.)

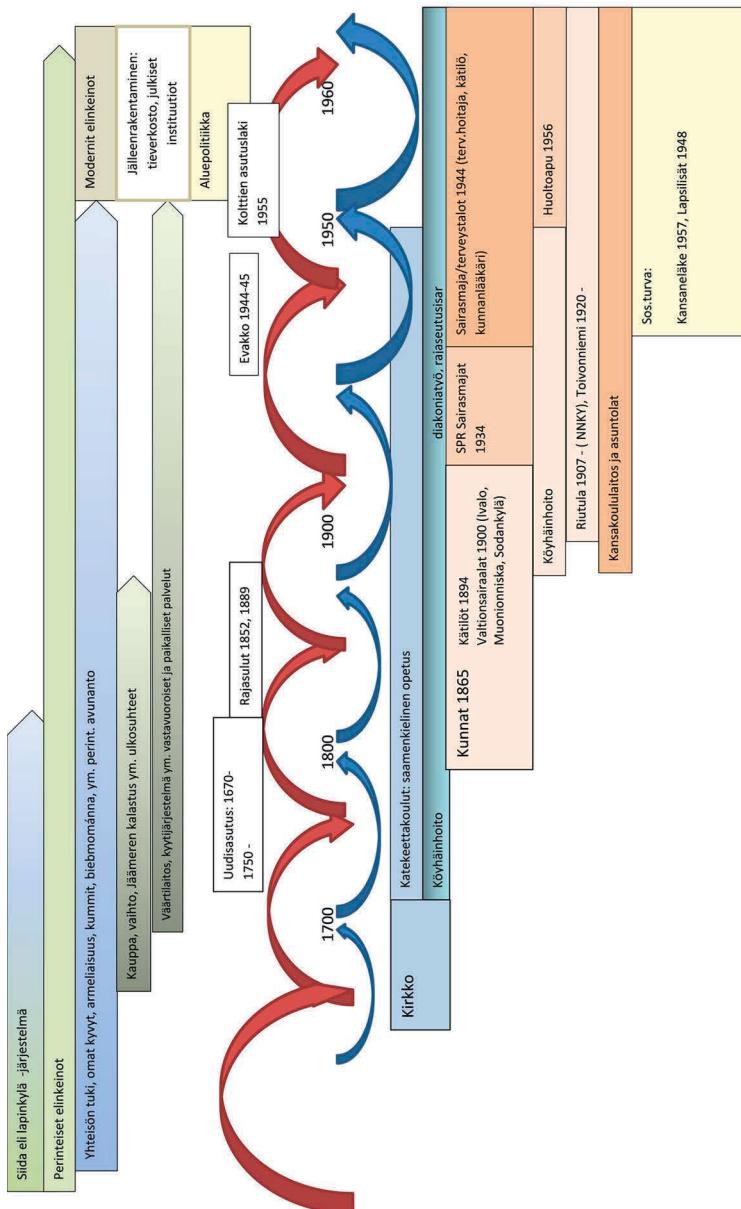
Alueella ainoana laitoksena toimi pitkään NNKY:n vuonna 1907 Riutulaan, alunperin lähetyisasemaksi perustama, lasten ja vanhusten turvakoti. Sen diakonissa-työntekijät tekivät aluksi myös sairaskäyntejä kotiin. Vuonna 1920 Inarin kunta perusti Espanjan taudin jättämää orpoja varten Toivoniemen turvakodin, josta sittemmin tuli kunnallis-/vanhainkoti. (Lehtola 2003, 338–339; Lehtola 2012a, 97; Nakkiaisoja 2003, 258, 279.) Utsjoen vanhukset hoidettiin Sallan kunnalliskodissa ja Enontekiön vanhukset Pellon kunnalliskodissa. Huonojen kulkuyhteysien aikaan nämä jopa 200–300 kilometrin päässä sijainneet vanhainkodit merkitsivät suomen kieltä taitamattomille vanhuksille totaalista eristymistä. Vanhusten hoitaminen kotona, paikoin sangen puutteellisissakin oloissa, oli pitkään yleistä (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 272; Erkkilä 2007, 92–93).

Kuvio 10 havainnollistaa yhteskunnallista muutosta ja palvelujen hidasta etenemistä saamelaisalueella (kuvion yläosa) sekä niiden lomittumista osaksi saamelaisten perinteisiä pärjäämismalleja (kuvion alaosa).

Hyvinvointivaltiojärjestelmän nopea leväminen

Toinen maailmansota ja evakkoaika käynnistivät monia muutosprosesseja, joilla oli suuria vaikutuksia saamelaisten elämään ja elintapoihin. Evakkokokemukset muodostuivat käännekohdiksi erityisesti Utsjoen mutta myös niille Inarin ja Sompion alueen saamelaissille, jotka lähetettiin Pohjanmaalle evakkoon. Monet, aiemmin suhteellisen eristyksissä, perinteissä yhteisöissä eläneet saamelaiset joutuivat ensi kertaa kasvokkain suomalaisen kulttuurin ja elintapojen kanssa. (Lehtola 1994, 123; Lehtola 2012a, 378; Magga 2010, 72–77)

Varsinaisesti kuitenkin jälleenrakennuskausi ja 1960-luvulta lähtien Suomessa voimakkaasti ajettu aluepolitiikka käynnistivät laajamittaiset rakenteelliset ja sisällölliset muutokset, jotka muovasivat saamelaisalueen elinolosuhteita ja palvelutarjontaa. (Lehtola 1997, 52; Lehtola 2012a, 402.) Aluepolitiikkaa toteutettiin sosiaalipoliikan, asutuspolitiikan, elinkeinopolitiikan ja koulutuspolitiikan keinoin. Tunnusomaista tälle kaudelle oli laaja sosiaalipoliikka ja valtion näkyvä rooli. Sosiaalipoliikasta tuli yhteiskunnan integroitunut osa, joka tarjosi kansalaisille palveluja ja etuksia markkinoiden ulkopuolelta. Sosiaalipoliikan kohteena oli koko väestö eivätkä vain markkinoilta pudonneet tai lähiyhteisöjen suojaavaille jääneet marginaaliryhmät. Sosiaalipoliikalla nähtiin olevan tuloja uudelleenjakava tehtävä ja sen avulla pyrittiin tasoittamaan tuloeroja. (Hellsten & Lehto 2009, 4.)

Kuvio 10. Saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisen puitteet saamelaisalueella 1500-luvulta 1960-luvulle.

Jälleenrakennustoiminnalla oli merkittävä työllistävä ja aluetaloudellinen vaikutus. Vilkas julkisten rakennusten ja maanteiden rakentaminen jouduttiivat suurin harppauksin yhteiskunnallisten instituutioiden ja palvelujen saapumista saamelaisalueelle, kuten esimerkiksi kauppa, poliisi, rajavartiolaitos. Utsjoki liitettiin kansalliseen tieverkostoon vuonna 1958. Lisäksi koululaitos ja terveydenhuolto laajenivat kansakoululain (1957), peruskoulu-uudistuksen (1968, 1983, 1998) ja kansanterveyslain (1972) uudistusten myötä, jolloin kuntien velvollisuudet palvelutuotantoon laajenivat merkittävästi. Kaikki nämä julkiset laitokset toimivat Outakosken koulua lukuun ottamatta pääosin suomen kielellä. (Lehtola 1996, 207; Lehtola 2012a, 285–290.)

Vastaavasti sodanjälkeinen asuntorakentaminen, jota säätelivät asutustilalaki (1922, 1936), maanhankintalaki (1945), kolttalaki (1955), allasasutuslaki (1963), porotilalaki (1969), kolttien maanjärjestelylaki (1969) ja luontaiselinkeinolaki (1984), nosti merkittävästi saamelaisalueen väestön asumistaso. Samalla lakien toimenpiteet yhdenmukaistivat tehokkaasti saamelaisten asumis- ja elinoloja valtakunnallisten asumisstandardien mukaisiksi sekä muuttivat elämäntapoja. (Lehtola 1997, 52–53; Lehtola 2012a, 387.)

Nopeasti käynnistyneestä kehityksestä huolimatta julkinen palvelutarjonta oli kuitenkin vielä 1970-luvun alussa sangen puutteellinen ja sen saavutettavuudessa oli monia ongelmia. Saamelaiskomitean mietinnön (1973) mukaan vakiutuinen lääkärin vastaanotto oli vain Ivalossa. Sen lisäksi Utsjoella, Karigasniemellä ja Hetassa oli muutama vastaanottokerta kuukaudessa. Palveluselvityksen mukaan saamelaiset hakeutuivat lääkärinhoitoon yleensä varsin myöhäisessä vaiheessa sairauden tai vamman ollessa vakava. Vähäiseksi koetussa avuntarpeessa ei käännytty terveydenhuollon henkilökunnan puoleen yhtä usein kuin taajamissa tai Etelä-Suomessa. Terveydenhuoltohenkilökunnan puutteen todettiin sinänsä aiheuttavan vakavia ongelmia palvelujen saatavuudessa. Puhelimitse annetut hoito-ohjeet ja oma-aloitteisesti aloitettu lääkehoito suoraan apteekista postitse tilattavien lääkevalmisteiden avulla olivat verrattain yleisiä. Edelleen pitkien etäisyyskiertojen todettiin aiheuttavan kohtuuttomia kustannuksia vähävaraisille, kun julkisten kulkuneuvojen puuttuessa joudutaan käyttämään taksia. Tämä koski erityisesti terveydenhoito-, neuvol- ja hammaslääkäripalveluja, sillä sairausvakuutuslain mukaan korvausista saa vain sairauden aiheuttamiin matkakuluihin. Tämä näkyy selvästi palvelujen vähäisessä käytössä. Varsinkin hammaslääkärimatkoja saamelaiset tekivät vain ”viimeisenä keinona” matkustamassaan revityttämään pois hampaansa. Norjan rajan läheisyydessä asuvat käyttivät kuitenkin norjalaisia hammaslääkäripalveluita. (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 120–121.)

Vuonna 1965 saamelaisalueella toimivat Inarin paikallissaairaala Ivalossa ja yksityinen Outakosken sairasmaja. Se luovutettiin vuonna 1973 Utsjoen kun-

nalle (Lapin Kansa 10.12.1972). Tilastojen mukaan vähiten sairaansijoja asukasta kohti oli Utsjoella. Vastaavasti Inarin sekä Sodankylän kunnansairaalaat kuuluivat läänin ruuhkaisimpien sairaaloiden joukkoon. Erikoissairaanhoito keskittyi vuoden 1957 sairaalain mukaan Lapin keskussairaalaan ja lasten erikoissairaanhoito vuonna 1952 perustettuun Lapin Lastensairaalaan. Tuberkuuloosi oli merkittävä kansansairaus vielä 1960- ja 70-luvuilla. Sen hoito tapahtui Muurolan parantolassa. Hoitojaksoit olivat pitkiä, eivätkä saamelaisalueen potilaat päässeet useinkaan käymään välillä kotonaan. Lasten suojaamiseksi tuberkuloosilta perustettiin vuonna 1948 Suomen Punaisen Ristin ja ulkomaisten avustusten turvin Rovaniemelle lasten suojakoti. Avointa eli tarttuvaa tuberkuloosia sairastavat lapset lähetettiin Etelä-Suomen parantoloihin. (Manninen & Junila 2005, 110–115, 156.) Sittemmin erityissairaanhoito on keskittynyt Oulun yliopistolliseen sairaalaan, jonne enimmillään on Nuorgamista matkaa 700 km.

Sosialiturvaa laajennettiin koko yhteiskunnan kattavaksi, ja palvelut ulottuivat vähitellen myös saamelaisalueen kuntiin. Lakiuudistuksista toteutettiin laki lapsilisistä (1948), uudistettu kansaneläkelaki (1957, 1960 lisät, 1980–1985 uudistukset ja tasokorotukset), sairaus- ja äitiysvakuutuslaki (1963), perhe-eläkejärjestelmä (1969), maatalousyrittäjien eläkejärjestelmä (1969). Saamelaisten sosialiturvan käyttö oli Eino Siuruaisen (1976, 101) mukaan 1970-luvulla kasvamaan pään, mutta se oli edelleen alhaisempaa kuin suomalaisväestön keskuudessa. Poikkeuksen muodostivat sosialiturvaetuksien muodot, kuten vanhuuseläke, lapsilisät, perheiden tuet, joiden osuus saamelaisperheiden toimeentulossa oli merkittävämpi, koska lapsiluku oli korkeampi ja vanhuksia hoidettiin useammin kotona. Hänen mukaansa etenkin porosaamelaiset suhtautuivat edelleenkin hyvin varauksellisesti harkinnanvaraisiin sosialitukiin ja kokivat mieluummin puutetta tai pyrkivät selviytyämään omin tai sukulaisten tuen turvin kuin alistiivat menettämään identiteettinsä ja vapautensa, kuten asia koettiin. Poikkeuksen muodostivat vähän koulutetut ammattitaidottomat henkilöt ja perheet, joiden toimeentulossa sosialituet näyttelivät merkittävästi roolia yli etnisten rajojen.

Sen sijaan kunnallinen sosiaalihuolto institutionalisoitui hitaasti saamelaisalueen kunnissa. Huoltoapulaki oli ollut voimassa vuodesta 1956 lähtien korvaten köyhäinhitolain. Huoltoapu oli saamelaisalueen kunnissa kuitenkin vielä pitkään varsin vaativatonta, ja sitä hoiti sosialilautakunnan puheenjohtaja tai erikseen nimetty virkamies. Saamelaiskomitean mietinnön (1973, 122) mukaan 1970-luvun alussa vain Inarin ja Sodankylän kunnissa olivat sosiaalisitteerit toimineen pitempään. Sodankylän kunnassa oli myös sosialitarkkaaja. Utsjoen kuntaan oli juuri saatu sosiaalisitteen virka, mutta Enontekiöllä ei ollut kumpakaan mainituista viroista. Sosiaalialan henkilöstön puuttuminen vaikut-

ti komiteanmietinnön mukaan siihen, ettei väestölle voitu toimittaa riittävästi asianmukaista ja ajantasaista tietoa erilaisista sosiaaliturvaetuksista. Erityisesti perhe-eläke- ja erityislapsilisäkysymyksissä sekä sosiaaliavustuskysymyksissä todetaan asianmukaisen tiedon puuttumisen estäneen etuksien saantiin oikeutettuja henkilöitä hakemasta etuksia.

Saamelaisten kannalta tärkeimmiksi sosiaalipalveluiksi komitea nimesi kodinhoitoavun, oikeusavun ja kasvatusneuvolatoiminnan. Vanhusten hoitamista varten olivat hoitolaitokset olemassa, mutta komitean mietinnön mukaan saamelaisille oli edelleen ominaista, että vanhuksia pidettiin perheissä kiinteästi perheenjäsenenä. Kunnallista kodinhoitoapua komitea pitää tärkeimpänä sosiaalipalvelun muotona saamelaisille. Perheenäidin koti- ja taloustöissä avustamista ennen kaikkea lapsirikkaissa ja niihin verrattavissa olevissa kodeissa pidettiin tärkeänä. Vuonna 1972 saamelaisalueen kunnissa oli 2-5 kodinhoitajaa ja kotiavustajia koulutettiin parhaillaan. Sosiaalialan ammattitaitoisen ja kokopäivätoimisen viranomaisen puuttumisen todettiin osaltaan vaikuttaneen kodinhoitoavun puutteliseen tai epätarkoitukseenmukaiseen kohdistamiseen. (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 123.)

Kunnallinen lasten päivähoido (1973) ja etenkin lasten perhepäivähoido lisäsivät merkittävästi naisten ansiotyömahdollisuuksia myös saamelaisalueella. Komiteanmietinnön (mt.) mukaan lasten päivähoidotyösymys ei kuitenkaan ollut saamelaisten kannalta niin ajankohtainen ongelma kuin muun väestön osalta, koska saamelaisäidit olivat ennen muuta kotiäitejä. Poronhoidon ammatillistuminen, koneistuminen ja miehistyminen ovat muuttaneet saamelaisnaisten roolin yhteiskunnan silmissä ”kotiäidiksi”, vaikka heillä käytännössä edelleenkin on tärkeä rooli poronhoidon uusintamistyössä. Heidän työpanoksestaan on tullut kuitenkin näkymätöntä, eikä se takaa heille useinkaan edes minimisosiaaliturvaa (Faurie 2011, 38).

1950 ja -60-luku olivat myös laitoshoidon kasvun aikaa. Lapin sodassa poltettujen kunnalliskotien tilalle rakennettiin koti- ja ulkomaisen avun turvin uusia, eriytettyjä laitoksia: esimerkiksi vanhainkoti perustettiin Utsjoelle vuonna 1965 RAY:n tuen turvin. Toivoniemen kunnalliskoti siirtyi Ivalon Männikköön vuonna 1978. Enontekiön ”Luppolkoti” rakennettiin viimeiseksi, ja se otettiin käyttöön vuonna 1983. Sosiaalihallitus rakennutti uuden lastenkodin Riutulaan vuonna 1966. Lastenkodin toiminta jatkui vuoteen 1978 asti, jolloin viimeiset lapset sijoitettiin perhehoitoon. Kehitysvammaisten ja psykkisesti sairaiden laitoshoitopaikat sijaisivat pitkään kaukana saamelaisalueen ulkopuolella. Mielisairaankoito järjestettiin Oulun A-mielisairaalassa (keskusmielisairaalassa). Rovaniemelle oli perustettu Rovaharjun B-mielisairala, joka vuonna 1975 siirtyi Muurolaan muuttuen A-mielisairaalaksi. Saamelaisalueen psykiatrin erikoissairaankoito tapahtuu edelleenkin pääosin siellä ja sen ohjaussessä. Utsjoen

kunnassa hyödynnetään Karasjoen saamenkielisiä nuorten ja perheiden psykiatrisen erikoissairaanhoidon palveluja. Kehitysvammaisten laitoshoito alkoi Rovaniemellä Kolpeneella vuonna 1962 (Vajaamielislaki 1958, Erityishuoltolaki 1978, Vammaispalvelulaki 1987). (Erkkilä 2007, 87; Manninen & Junila 2005, 205.) Inarin ja Sodankylän kunnissa on kehitysvammaisten ryhmäkoti ja tuettua asumispalvelua. Enontekiön ja Utsjoen kunnat ovat ostaneet ASPA-säätiölä kehitysvammaisten asumispalvelutoimintaa 2000-luvulta lähtien. Kunnissa on myös omaa kehitysvammaisten päiväkeskustoimintaa sekä kuntouttavaa työpajatoimintaa.

Mielenterveys- ja pähdepalvelujen saatavuus ei ole lisääntynyt samassa mittakaavassa. Palvelujen saatavuuden ei aina ole todettu vastaan lakisääteistä tasoa (Kokko ym. 2007, 23). Inarin ja Sodankylän kunnilla on mielenterveys- ja perheneuvola ja Sodankylässä lisäksi myös mielenterveystoimisto. Muissa kunnissa mielenterveyshuollon avopalvelut on pääosin järjestetty psykologin ja psykiatrisen sairaanhoitajan toimintana. Utsjoki ostaa nuorten ja lapsiperheiden psykiatrista avopalvelua Norjan Karasjoelta. Mielenterveyskuntoutujien vertais-tukitoimintaa ja kolmannen sektorin auttamistoimintaa on tarjolla rajoitetusti, eikä niiden käyttö ole kovin yleistä. PAV-lain (Laki pähdyttävien aineiden väärinkäytön huollosta 1961) voimaantulon myötä vuonna 1968 Inariin perustettiin tuetun asumisen yksikkö. Pähdekuntoutusyksiköt sijaitsevat kuitenkin edelleen kaukana saamelaisalueelta, kuten Rovaniemellä tai Etelä-Suomessa. Inarin kuntaan muodostettiin pähdetyöntekijän toimi 2000-luvulla, mutta muissa kunnissa pähdehuollon avotyötä tehdään pääosin mielenterveystyön yhteydessä. Pähdetyön yhdyshenkilöverkostojen toiminta on ollut vaihtelevaa. Yhteistyössä kolmannen sektorin kanssa on kehitetty hankelähtöisesti pähdehuollon avopalvelutoimintaa. Esimerkiksi Enontekiöllä on kehitetty luontoa hyödyntäävä, ammatillisesti ohjattua, sosialista kuntoutusta.

4.3 Hyvinvointivaltion huippu ja julkisten palvelujen nopea vetäytyminen

Hyvinvointivaltion huippukausi ajoittui 1980-luvun puoleenväliin, ja se näkyi saamelaisalueella valtion roolin voimakkaana kasvuna kaikilla yhteiskuntaelämän osa-alueilla. Kuntien saamat kustannusperusteiset valtionosuudet olivat huipussaan, ja työllisyys sekä investointiaste olivat korkeat. Kuntien palvelutarjonta oli suhteellisen kattavaa ja syrjäseutulisä takasi ammattitaitoisen henkilöstön saatavuuden. Keskeisten arjen palvelujen, kuten peruskoulun ala-aste, posti, pankki ja päivittäistavarakauppa, saatavuus sivukylillä oli kohtuullisen hyvä, ja toimiva julkinen liikenne takasi kuntakeskusten palvelujen saavutettavuuden.

Palvelut olivat kuitenkin lähtökohdiltaan suomenkielisiä, ja saamenkielisiä palveluja sai satunnaisesti, jos viranhaltija oli saamelainen. Päivähoidotolakiin oli kirjattu oikeus omakieliseen hoitoon jo vuonna 1981. Kuitenkin saamenkielinen päivähoido oli vielä 1990-luvun alussa varsin sattumanvaraista toteutettu. Vasta subjektiivisen oikeuden voimaantulo käynnisti saamenkielisen päivähoidotoiminnan systemaatisemman tarjonnan ja kehittämisen. Vastaavasti saamenkieltä on opetettu vuodesta 1970-lähtien osana perusopetusta. Peruskoululaissa (1983) annettiin mahdollisuus saamen kielen ja saamenkieliseen opetukseen, mutta niiden asema oppiaineina vakiintui vasta vuosina 1992 ja 1994 toteutetuissa lakiuudistuksissa. Saamenkielisen opetuksen erityisresursointi vahvistettiin vuoden 1998 opetuslainsäädännön uudistuksen yhteydessä, ja saamelaistalueen kunnat ovat siitä lähtien voineet saada valtionosuutta saamenkielisen opetuksen järjestämiskulujen kattamiseksi. (Aikio-Puoskari 2006, 54–55.)

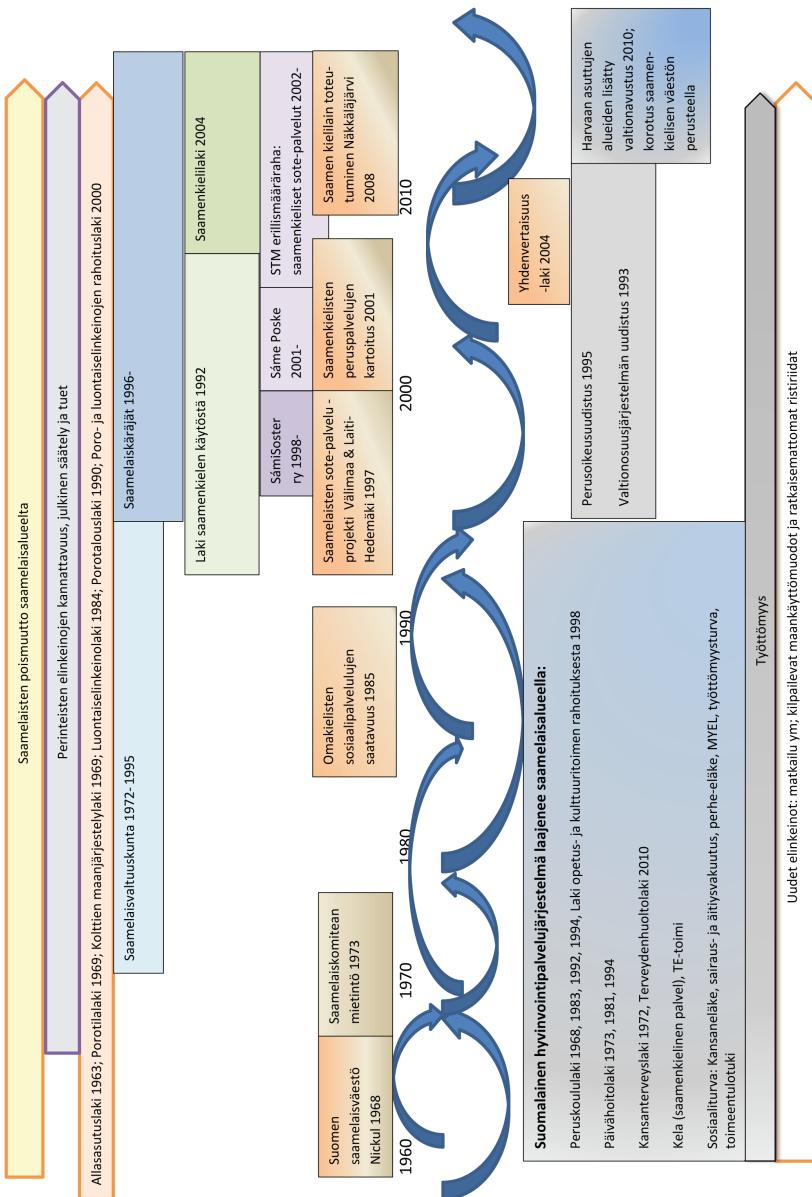
Myös sosialiturvan taso nousi. Sosiaalihuoltolaki (1982) ja laki toimeentulotuesta (1997) pyrkivät takamaan kaikille väestöryhmille oikeuden vähimäisturvaan. Työttömyysturvalaki (1984) ja peruspäivärahan tarkistus vuositain lailla sekä 1980-luvun lopulla poronhoitajien ja 1990-luvun puolivälistä lähtien myös porotalous- ja luontaiselinkeinotilallisten pääseminen edes osittaisista työttömyyskorvausten piiriin takasivat monelle saamelaiselle kotitaloudesteensästä kertaa osittaisen kuukausitulon – vaikkakin määräaikaisen, kausiluonteisen tai elämänvaiheeseen sidotun. Vastaavasti poronhoidon luopumistukijärjestelmä (1994) mahdollisti ikäihmisten siirtymisen eläkkeelle, pois poronhoidosta. Kulttuuriset erot elinkeinotoiminnassa ja elämäntavassa eivät kuitenkaan istu kaikin osin universalismin mukaisesti normitettuun sosialiturvajärjestelmään. Poronhoitajien ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittajien sosialiturvassa onkin todettu olevan suuria aukkoja (Faurie 2011, 38).

Jos hyvinvointivaltion tulo oli nopea, niin oli myös sen vetätyminen syrjäseuduilta. 1990-luvun alun taloudellinen taantuma, valtionosuusjärjestelmän uudistukset vuonna 1993 ja julkisen talouden säästötoimet sekä 2000-luvun uusliberalistisen talouspolitiikan vaikutukset ovat muuttaneet merkittäväällä tavalla myös saamelaistalueen asukkaiden elinolosuhteita ja mahdollisuuksia. Kuntien säästötoimien seurauksena toteutettu palvelujen supistaminen on vähentänyt palvelutarjontaa etenkin sivukyliltä. Kuntien on kuitenkin tarjottava lakisäteiset palvelut. Koska yksityisiä palvelutuottajia on vain vähän, kunnat vastaavat edelleen pitkälti saamelaistalueen palvelujen tuotannosta. Kolmas sektori tuottaa merkittäviä saamenkielisiä palveluita, mutta muuten järjestöjen osuus palvelutuotannossa ei ole vielä näissä kunnissa merkittävä. Sen sijaan muutamista valtakunnan rajat ylittävistä lähialueiden palvelukokeiluista on saatu hyviä kokemuksia.

PARAS-uudistuksen edellyttämät yhteistoiminta-alueiden laajennukset eivät ole toistaiseksi vaikuttaneet saamelaisalueen palvelutuotantoon. Kuntien väestöpohjat ja olosuhteet vaihtelevat suuresti. Inarin väkiluku on suurin (6 700), mutta Enontekiöllä ja Utsjoella on kummassakin alle 2000 asukasta. Vanhas-taan kuntien kesken on ollut kansanterveystön kuntayhtymätason yhteistyötä. Pitkien etäisyyksien vuoksi palvelujen järjestäminen seutukunnallisesti tai muun yhteistoiminta-alueen puitteissa on kuitenkin haasteellista. Saamenkielisen palvelujen tuottaminen muodostaa tärkeän erityiskysymyksen kuntarakenneuudistusta koskevien suunnitelmien yhteydessä.

Valtion tuottavuusohjelman seurausena toteutetuilla mittavilla säästötoimilla on suuri merkitys saamelaisalueen arjessa. Ne näyttäytyvät julkisen palvelutarjonnan supistamisena ja etääntymisenä, palvelujen muuttumisena puhelinperustaisiksi ja suoranaisina lakkautuksina. Esimerkiksi Kela on siirrynyt laajasti puhelinpalveluihin ja TE-toimistoja pienissä kunnissa on lakkautettu. Suurten julkisten instituutioiden vetäytymisellä on myös merkittäviä alueloudellisia vaikutuksia. Etenkin rajavartiosto, poliisi ja tulli ovat olleet tärkeitä työllistäjiä alueella, ja niiden toimintojen supistaminen on vähentänyt merkittävästi miesten työllistymismahdollisuuksia. Tämä näkyy osaltaan voimakkaasti kasvanee-nna poismuuttona saamelaisalueelta. Lisäksi kyläkouluverkoston karsiminen ja pankki- sekä päivittäistavarakauppojen ketjujen harventuminen ja julkisen liikenteen leikkaukset koskettavat etenkin sivukylien väestöä ja ikäihmisiä.

Kuvioon 11 on koottu saamelaisen hyvinvoinnin toteutumisen nykypuitteita jäsentäviä tekijöitä, kuten hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän nopea laajeneminen (kuvion alaosa) ja saamenkielisen palvelujen selvitystyö, saamenkieli-sen palvelutuotannon käynnistyminen sekä saamelaisen asemaan vaikuttaneet yhteiskunnalliset ja lainsäädännölliset muutokset (kuvion yläosa).

Kuvio 11. Saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisen puitteet 1960-luvulta nykypäivään.

4.4 Elinolot ja väestölliset muutokset

Suomessa harjoitettu asutus- ja elinkeinopolitiikka ovat muovanneet voimakkaasti saamelaisalueen elinolosuhteita. Ne ovat myös panneet liikkeelle väestöllisiä ja elinkeinollisia kehitysprosesseja, jotka ovat saaneet aikaan paikallisuiden kudoksen eriytymisen. Kehitys on kohdellut saamelaisalueen eri osia eri tavoin, mikä näkyy nykypäivänäkin esimerkiksi erilaisina elinkeinonharjoittamis- ja toimeentulomahdollisuksina, palvelutarjontana ja kieliympäristöinä. Elinolosuhteiden erot asettavat puitteet yksilötason käytettävissä oleville mahdollisuksille ja selviytymisstrategioille.

Elannon saantiin ja toimeentuloon liittyvät kysymykset ovat hyvinvoinnin toteutumisen kannalta avainasemassa. Saamelaisten kannalta erityisesti poronhoidon ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittamisen edellytykset ovat ratkaisevia. Negatiiviset muutokset elinkeinon harjoittamismahdollisuksissa kumuloituvat toimeentulovajeiksi ja kanavoituvat suoraan tai välillisesti palvelutarpeisiin (Pohjola & Valkonen 2012). Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen kannattelee myös merkittävällä tavalla yhteisöllisyyden, kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymistä.

Saamelaisalueen asutus- ja elinkeinoperustaa muovanneen koloniaalisen kehitysprosessin alku voidaan nähdä jo uudisasutuksessa, joka toi mukanaan merkittävät elinkeinolliset muutokset vaikuttaen elannon hankintaan ja sosiaalisen turvan tarpeen muutokseen.¹⁸ Laajamittainen poropaimentolaisuus pitkine jutamismatkoineen oli tunturisaamelaisten sopeutumiskeino lapinkylien muuttuneisiin elinoloihin. (Linkola 1972; 1985; Pennanen & Näkkäläjärvi 2000; Lehtola 2012a.) Uudisasutus erotteli selvästi saamelaisalueen kuntia. Se suuntautui ensimmäiseksi voimakkaimmin Sompion alueelle, joka sijaitsee aivan saamelaisalueen eteläosassa.¹⁹ Muista saamelaisalueen kunnista poiketen Sompion alueen saamelaisväestö sulautui miltei kokonaan suomalaisväestöön 1800-luvun

18 Alueelle juurutettu maatalous oli karuissa ilmasto-olosuhteissa haavoittuva elinkeino, eikä riittänyt turvaamaan toimeentulon tilallisille. Uudistilalliset ryhtyivätkin harjoittamaan pyyntielinkeinoja ja 1800-luvun lopulta lähtien myös porotaloutta. Seurausena oli kasvava kilpailu metsästyksessä ja kalastuksessa sekä suoranaiset riista- ja kalakantojen katoamiset. Tämä vaikeutti myös saamelaisten perinteistä toimeentulon hankkimista monipuolisesta elinkeinotoinnasta. 1800-luvun lopulta lähtien katuvuosien aiheuttama köyhys ja nälkä ajoivat uudistilallisia kuntien vähiäisten köyhähintoitokassojen piiriin sekä muuttamaan Jäämeren rannoille. (Itkonen 1984:I, 118; II, 218; Saamelaissiaain komiteanmietintö 1952, 40; Laatu 1997, 87; Hiltunen 2007, 297; Nahkiaisoja 2003, 230; Lehtola 2012, 53.)

19 Uudisasutusplakaatit annettiin vuosina 1673 ja 1695.

loppuun mennessä. Enontekiöltä ja Norjan Kautokeinosta tullut muuttoliike elvytti kuitenkin alueen saamelaisasutuksen. (Lehtola 2012a, 54–56.)²⁰

Myös Enontekiölle suuntautunut uudisasutus käynnistyi suhteellisen varhain. Uudisasukkaiden määrä ylitti saamelaisten lukumäärän vuonna 1809.²¹ Saamelaisväestön osuus on sittemmin vakiintunut noin 17–20 %:iin kunnan väkiluvusta. Enontekiön saamelaiset ovat säilyttäneet perinteisen paimentolaisporonhoidon nykypäivään asti, ja poronhoito onkin tärkeässä asemassa vahvan identiteetin, kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymisessä. (Itkonen 1984:I, 116; Korpiaakko-Labba 2000, 112; Hiltunen 2007, 345.)

Inarin uudisasutus käynnistyi sata vuotta myöhemmin ja uudisasukkaiden määrä kasvoi aluksi melko hitaasti. Se ylitti saamelaisväestön määrän 1920-luvulla. Inarissa ja Utsjoella tosin myös osa saamelaista ryhtyi uudistilallisiksi.²² Inarinsaamelaiset harjoittivat perinteisesti kalastusta ja pienimuotoista poronhoitoa, metsätystä ja maataloutta. Elinkeinoperustan ja elämäntavan samankaltaisuuden vuoksi suuri osa inarinsaamelaista sulautui enemmistökulttuuriin ja menetti äidinkielensä. (Lehtola 2012, 41–49 ; Nahkiaisoja 2003, 167–174.) Kolttasaamelaisten asuttamisen, pohjoissaamelaisten muuttoliikkeen sekä inarinsaamen kielen ja kulttuurin elpymisen seurauksena saamelaisten määrä on kuitenkin noussut. Lukumääräisesti Inarin kunnassa asuu tänä päivänä eniten saamelaisia, ja he muodostavat noin 30 % osuuden kunnan väkiluvusta. Muista saamelaisalueen kunnista poiketen kasvava metsätalous, kullankaivu, Petsamon liikenne ja matkailu ovat tuoneet Inariin eri ajankohtina runsaasti uutta väkeä Etelä-Suomesta. Ne ovat tarjonneet ansiotyömahdollisuksia myös osalle pakkailisväestöä, mutta aiheuttaneet samalla myös elinkeinollisia intressiristiriitoja perinteisten elinkeinojen kanssa.

Utsjoki on säilynyt ainoana saamelaisenemmistöisenä kuntana Suomessa. Kunnan väestöstä noin 60 % on saamelaisia ja heistä 45 % saamenkielisiä. Ankarien ilmasto- ja luonnonolo-suhteiden vuoksi Utsjoelle ei voitu toteuttaa laajamittaista uudisasutusta. Sen sijaan saamelaisväestön elinkeinoperusta eriytyi jo varhain siten, että jokilaakson asukkaat eli ”Tenonihmiset” harjoittivat mo-

20 Rajasulkujen jälkeiseen tilanahtauteen ja muuttuneisiin laidunolosuhdeisiin liittyen muutti 1870–90 -luvuilla paljon poronhoitajasukuja ja -perheitä Sodankylän kunnan pohjoisosaan ja Inariin. Tämän seurauksena paimentolaistyypinen poronhoito yleistyi näissä kunnissa korvaten pienimuotoisemman hiihnavaatosporonhoidon. (Lehtola 2012, 54; Nahkiaisoja 2003, 186, 231.)

21 Tuolloin solmitussa rauhassa valtakunnan raja vedettiin Tornio-Muoniojokeen-Könkämäenoon, ja Enontekiön pitäjä halkaistiin kahtia.

22 Tautalla olivat sekä käytännölliset toimeentuloon liittyvät ratkaisut että olosuhteiden sanelemat strategiset valinnat, kuten turkis- ja riistaeläinten loppuminen sekä se, että maankäytöriitojen ratkaisut tapahtuivat enenevässä määrin uudistilojen edaksi. Uudistilojen ohella Inariin perustettiin myös useita kruununmetsätorppia 1800- ja 1900 -luvun vaihteessa. (Nahkiaisoja 2003, 169–171; Lehtola 1997, 64.)

nipuolista elinkeinotoimintaa, johon kalastuksen ja metsästyksen ohella kuului muutama lehmä ja lampaita sekä vähän poroja. Porosaamelaiset eli ”yläihmiset” ovat vähemmistönä kunnan väestössä. Sittemmin Tenon kalastusmatkailusta on tullut tärkeä elinkeinomuoto. (Lehtola 2012a, 37–40; Müller-Wille 1996, 31; Tiilikainen 1990, 10; Helander 1991, 86.)

Suurimmat yksittäiset asutustoimenpiteet kohdistuvat kolttasaamelaisen asuttamiseen sekä Lakan ja Porttipahdan allasevakkojen asuttamiseen. Suonikylän kolttasaamelaiset asutettiin Sevettijärvelle ja Nellimiin vuoden 1944 jälkeen. Uusille asuin- ja laidunalueille siirto merkitsi siirtymistä kiinteisiin asumuksiin ja perinteisiin nautinta-alueisiin perustuneen vuotuiskierron loppumista. Poronhoidon osuus päätoimeentulon läheenä romahti, työttömyys ja sosiaaliset ongelmat lisääntyivät. Erityisesti kolttien keskuudessa on ollut voimakas muuttoliike pääkaupunkiseudulle ja muualle Suomeen. (Lehtola 1997, 66.)

Samoin kokonaisten kyläkuntien evakuoinnit perinteisiltä nautinta-alueeltaan Lakan ja Porttipahdan altaan alta muuttivat dramaattisella tavalla näiden saamelaisyhteisöjen elinoloja ja elinkeinotoimintaa. Erityisesti nämä saamelaisalueen eteläosat ovat joutuneet muutenkin raaka-aineen tuottajan rooliin voimakkaasti kasvaneessa valtionaloudessa. Suuret ympäristömuutokset ja kasvanneet maankäyttöröristiriidat porotalouden, luontomatkailun, metsätalouden ja kaivosteollisuuden kesken ovat nykyisin arkipäivään joka puolella saamelaisalueella, mutta Vuotson saamelaiset ovat joutuneet kokemaan kaikki kasaantuvat vaikutukset omassa lähiympäristössään. (Massa 1994, 242–243; Hukkanen ym. 2002, 45.)

Paikallista asutuskuvaa laajemminkin muovanneet muutosprosessit käynnytivät 1960 ja 1970-luvuilla. Monet tuolloin liikkeelle lähteneistä kehitysprosesseista ulottavat vaikutuksensa aina nykypäivään asti. Aiemmin mainittu jälleenrakennuskausi toi julkisten instituutioiden myötä uusia asukkaita varsinakin Inarin kuntaan. Entisten taloryhmien tai sivukylien yhteyteen muodostui Ivalon ja Karigasniemen kaltaisia uusia asutustajajamia. Saamelaisalueen sisälle syntyi selväpiirteisesti suomalaisia asutuskeskittymiä, kun Ivalon, Kaamasen ja Nellimin kylien asukaskanta sekä kieli suomalaistuivat nopeasti. Myös Hetan, Utsjoen ja Inarin kirkonkylien yhteyteen sekä Vuotsoon syntivät vahvat suomalaiset asutuskeskittymät. Muista kunnista pojiketen suomalaisasutus levisi kuitenkin Enontekiöllä suhteellisen tasaisesti eri puolille kuntaa ja sivukylää. (Siuruainen 1976, 28.)

Vastaavasti kuntien sisälle muodostuvat selkeät saamelaisenemmistöiset kylät: Kuttura, Lisma, Angeli, Menesjärvi, Iijärvi, Sevettijärvi, Nunnanen, Näkkälä, Palojärvi ja Purnumukka. Lisäksi Tenojokivarren, Käsivarren ja Inarijärven pohjoispuolen haja-asutusalueet olivat tyyppillisesti saamelaisenemmistöisiä. Näille asutuskeskittymille oli tyyppillistä, että ne sijaitsivat keskimääräistä

kauempana kuntakeskuksesta, asukkaat saivat toimeentulonsa pääosin peruselinkeinoista ja saamen kieli säilyi arkikielenä. Luonteenomaista olivat myös perheiden suuremmat koot, mikä johti sekä keskimääräistä korkeammasta lapsiluvusta että voimakkaista sukulaissiteistä ja useamman sukupolven asumisesta saman katon alla. Väestöryhmien taustat erosivat myös liikkuvuuden suhteen sikäli, että saamelaisten syntymä- ja asuinpaikka olivat useammin samat, kun taas suomalaiset olivat yleisemmin muuttaneet muualta. Niin ikään porotalouden ja muiden perinteisten elinkeinojen merkitys toimeentulon lähteenä oli keskimääräistä suurempi saamelaisille kuin suomalaisväestölle. Perinteisten elinkeinojen harjoittajien tulotaso oli tilastojen mukaan jonkin verran alempi kuin suomalaisen väestön, mutta sen sijaan poratalouden harjoittajien tulot olivat vielä 1970-luvulla selvästi yli paikallisen keskitason ja verrattavissa alueen keskustaajamissa asuvien ansioityötuloon. (Siuruainen 1976, 28.) Saamelaismatkien kuntien sisäisen erilaistumisen ovat todenneet myös Marjut Aikio (1988) ja Anna-Riitta Lindgren (2000) saamenkieltä ja identiteettiä koskevissa tutkimuksissaan.

Sittemmin asutustila-, porotalta-, koltta- ja luontaiselinkeinolaki ovat muovanneet saamelaismatkien asutuskuvaa voimakkaasti. Nämä valtiojohtoiset asutustoimenpiteet loivat perustan normitetulle asumiskulttuurille ja ydinperheisyytmiselle. Tila-ajatteluun perustunut poro- ja luontaiselinkeinojen harjoittajien tukeminen nosti merkittävästi asumisen tasoa, mutta ei juuri edistänyt elinkeinotoimintaa. Asuinrakennuksen rakentaminen yhdessä elinkeinon harjoittamisen vaativien investointien kanssa nosti kustannustasoa voimakkaasti. Moni poro- ja luontaiselinkeinojen harjoittaja onkin joutunut kasvavien taloudellisten vaikeuksien vuoksi luopumaan elinkeinotoiminnasta. (Heikkilä & Magga 1995, 131.)

Sisäisen muuttoliikkeen ohella saamelaisten muuttoliike saamelaismatkien ulkopuolelle käynnistyi 1970-luvulla ja voimistui 1990-luvulla. Se ei ole osoittanut vieläkään tyrehtymisen merkkejä. Seurauksena on ollut mittava väestökato, joka on ollut valikoivaa. Kun vuonna 1992 jopa 60 % saamelaista asui saamelaismatkella, oli tilanne vuonna 2010 toteutetussa väestölaskennassa päinvastainen. Saamelaista 60 % ja saamelaislapsista jopa 70 % asuu saamelaismatkien ulkopuolella (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

1990-luvun taantuma ja työttömyyden jääminen pysyvästi korkealle tasolle, poronhoidon kannattavuuden lasku, yhdessä pitkään jatkuneen negatiivisen muuttoliikkeen kanssa ja palvelujen voimakas karsiminen ovat muokanneet merkittävällä tavalla pärjäämisen reunaehdoja nykypäivän saamelaismatkien. Eritoten tämä korostuu sivukylissä, joiden asukaskunta ikääntyy hyvä vauhtia samaan aikaan, kun palvelut ohenevat tai pakenevat. Lapsiperheköyhyyss ja kansaneläkeläisten suuri määrä sekä porotalousperheiden jääminen köyhysrajan

alapuolelle kertovat työttömyyden ohella karua kieltää tulerojen kasvusta ja ihmisten aseman eriarvoistumisesta.

Vähemmistöasema

Asutus- ja elinkeinopolitiikan ohella harjoitetulla saamelaispolitiikalla on suorat ja välilliset vaikutukset saamelaisalueen elinkeinojen kehittymiseen sekä elinolojen muutoksiin. Suomen saamelaispolitiikkaa on leimannut julkilausumattomuuks ja tilanteisuus. Suomessa saamelaisia ei ole julkisella tasolla yleisesti tunnustettu erityisryhmäksi vaan sulautettu osaksi kansallisvaltioajattelua (Aikio & Aikio 2001, 101; Tuulentie 2001, 252). Veli-Pekka Lehtolan (2012a, 453) mukaan saamelaiset ovat tasa-arvoisesti vaietut.²³ Tätä voidaan pitää *rakenteellisenä tai kulttuurisena assimilaationa*²⁴ tai *rakenteellisenä syrjintänä*.²⁵ Rakenteellinen syrjintä tarkoittaa olemassa olevan lainsäädännön, palvelujen ja käytäntöjen syrjivyyttä. Vaikkei Suomessa ollut julkilausuttuja saamelaispoliittisia tavoitteita, vallalla oleva lähtökohtainen ymmärrys oli pitkälti samansuuntainen kuin muissa Pohjoismaissa. Saamelaisuutta pidettiin pitkälle 1900-luvun puoliväliin asti kuolevana kulttuurina, eikä nähty tarvetta ryhtyä erityistoimiin saamen kielten aseman parantamiseksi²⁶. Saamelaisten asemaa kyllä selvitettiin useissa eri

23 Vrt. Norjassa julkistettiin määritietoinen norjalaispolitiikka 1800-luvun puolivälistä lähtien. Sen tavoitteena oli saamelaisten sulautaminen norjalaiseen yhteiskuntaan. Tästä politiikasta irtisanouduttiin näkyvästi 1980-luvulla, jonka jälkeen saamelaisille ja saamelaisyhteisölle koituneita ongelmia on pyritty aktiivisen saamelaispolitiikan kautta korvaamaan monin eri tavoin.

24 John W. Berry (1992, 73) mukaan assimilaatio, integraatio, marginalisaatio ja segregatio ovat akkulturaatio muotoja, jotka ilmenevät kontekstista riippuen eri tavoin sekä yksilö- että yhteisötasolla. Akkulturaatiolla eli sopeutumisella tarkoitetaan kulttuuri-ilmiöiden ja -vaikutteiden levijämistä kulttuurista toiseen siten, että ne aiheuttavat vastaanottavassa kulttuurissa rakenteellisia muutoksia, sopeutumista vaikutteliin ja muutoksia kulttuuripiirteissä. Kyse on monimutkaisesta sosiokulttuurisesta prosessista, jonka vieraiden ja uusien vaikutusten tulo aiheuttaa kulttuurissa. Yksilötason akkulturaatio sisältää käyttäytymiseen liittyviä muutoksia kuten arvojen, asenteiden, normien ja motiivien muutoksia. Ryhmätaison akkulturaatio koskee kulttuurisia, sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia muutoksia. Ne voivat olla konkreettisia asuinypäristöä ja paikkaa ja elinolosuhteita tai -mahdollisuuksia koskevia muutoksia, joskus jopa biologisia muutoksia kuten esim. uusia tautimuotoja.

Assimilaatio tarkoittaa sulautumista tai sulauttamista. Sen mukaisesti erilaisten yksilöiden ja ryhmien odotetaan paitsi toimivan osana yhteiskuntaa myös sulautuvan valtaväestöön ja tulevan identiteeteiltään valtaväestön kaltaisiksi. Assimilaatio tässä merkityksessä koetaan yleensä negatiiviseksi, sillä se tarkoittaa oman etnisen, kulttuurisen tai muun identiteetin hylkäämistä ja toisenlaisen, valtaväestön identiteetin omaksumistä.

25 http://www.ihmisoikeudet.net/index.php?page=syrjinnan-kielto&next_page=4

26 Maria Wingstedt (1998) nimeää kolme vaihetta Ruotsin vähemmistöpolitiikassa: 1) integraatio ilman assimilaatiota (1850-luvulle saakka), 2) 1850–1950 assimilaatiopolitiikka, 3) ambiva-

yhteyksissä, heidän erityistarpeensa tunnustettiin ja aloitteita tehtiin muun muassa kouluhallinnolle saamenkielisen opetuksen järjestämiseksi, mutta ne eivät johtaneet tuloksiin ennen kuin 1970-luvun loppupuolella, jolloin kienellinen ja kulttuurinen assimilaatio olivat ehtineet edetä jo pitkälle. Huomionarvoinen piirre Lehtolan mukaan on se, että useimmiten erityiskohtelun vastustus on ollut suurinta nimenomaan Lapin läänintason virkamiesten keskuudessa, kun taas valtakunnan tason virkamiehet saattoivat periaatteessa suhtautua erityiskohteluun paljon myönteisemmin. (Nyyssönen 2009, 168–169; Lehtola 2012, 16–17.)²⁷

Kansallisvaltion ohella hyvinvointivaltiota voidaan pitää tasa-arvoistavaa integraatiota tai assimilaatiota toteuttavana institutionaalisenä toimintatapana. Hyvinvointivaltion lähtökohtainen idea yleisenä periaatteena ei ole sensitivinen kulttuurisille eroille. Ratkaisevaa on se, miten ideaa halutaan soveltaa toteutuvien palvelukäytäntöjen kautta. Suomessa harjoitetun sosiaalipoliittikan mukaisesti palvelut perustuvat universaalisuuden ja tasa-arvon periaatteeseen. Se on ymmärretty siten, että palvelujen tulisi olla tasa-arvoisesti samanlaisia ihmisen taustasta tai asuinpaikasta ja muista eroista riippumatta. Ajattelumalli ei kuitenkaan takaa palvelujen yhdenvertaista saatavuutta etnisesti moniäänisessä yhteiskunnassa. Se on myös perustunut tasa-arvon ymmärtämiseelle hyvin kaavamaisesti, ehkä enemmänkin samanlausutena kuin tasa-arvona. (Laatu 1997, 100; Anttonen & Sipilä 2000, 149; Faurie 2011, 7.)

Veli-Pekka Lehtolan (2005, 168–170) mukaan vuodet 1969–70 olivat käänentekeviä Suomen saamelaispolitiikassa. Saamelaisasiat nousivat vilkkaan keskustelun aiheeksi, ja erilaisia komiteoita asetettiin pohtimaan kielen asemaa, maa- ja elinkeino-oikeuksia ja saamelaishallintoa. Kansainväliset virtaukset ja ihmisoikeuskysymykset kietoutuivat yhteen saamelaisasiain kanssa. Ratkaisevaa oli hänen mukaansa se, että nuori, radikalisoitunut saamelaisläymystö haastoi paitsi suomalaisen yhteiskunnan päättäjät myös vanhemman saamelaispolven. Saamelaisvaltuuskunnan perustaminen ensimmäisenä Pohjoismaista, vuonna 1972, edusti perinteistä hallinnollista tapaa ratkaista saamelaiskysymyks. Se oli asetuksen tasoinen edustuselin, jonka tehtävä oli valvoa saamelaisten oikeuksia. Ilman riittäviä valtuuksia tai resursseja sen rooli oli lähinnä neuvonantajaluonteinen. Tärkeä saavutus oli kuitenkin saamen kielilakiehdotuksen valmistelu.

---

lenssi pluralistisemman politiikan ja assimilaatiopolitiikan jatkamisen väillä.

27 Myös pääinvastaisia piirteitä on esiintynyt, sillä muutamat yksittäiset virkamiehet ja akateemiset tutkijat ovat suhtautuneet myönteisesti saamen kielen ja kulttuurin edistämiseen sekä vaatineet niille erityisasemaan. Leimallaista tälle on ollut tiety hyvä tarkoitava mutta holhoava asenne saamelaisiin. Esimerkkinä tästä voidaan pitää niin sanottuja lapinystäviä ja vuonna 1932 Helsingissä perustetun Lapin Sivistysseuran – Sámi Čuuygetusseärvin toimintaa. Seura teki aloitteita Suonikylän suojualueen saamiseksi, saamenkielisen opetuksen saamiseksi saamelaisalueen kouluihin sekä vastasi saamenkielisen kirjallisuuden julkaisemisesta ja käännyttämistyöstä.

Vuonna 1992 voimaan astunut laki antoi lähinnä suosituksia, mutta periaatteellisella tasolla se oli tärkeä edistysaskel saamen kielen aseman huomioimiselle.

Vuonna 1995 toteutettu perusoikeusuudistus takasi saamelaisille perustuslaillisen aseman alkuperäiskansana sekä kulttuurisen itsehallinnon saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisten asema ja oikeus omaan kieleen ja syrjimättömyyteen alkuperänsä vuoksi onkin edennyt suotuisasti 2000-luvulla. Kuitenkin tämän kielessä ja kulttuurisen vähemmistön sekä alkuperäiskansan matka todellisiin vaikutusmahdollisuksiin, päätösaltaan saamelaisia koskevissa kysymyksissä ja yhdenvertaisuuteen on vielä pitkä. Ongelmana on edelleen se, ettei perusoikeuksia ole vielä kaikin osin viety alemman tason lainsäädäntöön. (Hyvärinen 2010, 141–142.) Saamelaisalueen maankäytön hallintaa koskevan kysymyksen ohella ratkaisematta ovat edelleen perinteisten elinkeinojen asema, jonka jo vuoden 1952 Saamelaisasiain komiteanmietintö nosti esiin.

4.5 Saamelaiset modernissa yhteiskunnassa

Saamelaisten mukautumiskyky (resilience) paikallisyhteisön ja elinolojen muuttosiin sekä uusien toimintaratkaisujen löytäminen muuntuneissa olosuhteissa omista kulttuurista lähtökohdista käsin ja omat ominaisuudet säilyttääne ovat luoneet perustan saamelaissyhteisöjen selviytymiselle ja saamelaiskulttuurin säilymiselle meidän päiviimme asti. Epäsymmetristen valtasuhteiden sekä alue- ja yhteiskuntapoliittisten kehitysprosessien kolonisoivien piirteiden vuoksi saamelaiset ovat joutuneet sopeutumaan tai mukautumaan kasvaviin valta- ja yhteiskuntapoliittisiin intresseihin ja toimiin, jotka ovat historian kehityksen eri vaiheissa muokanneet voimakkaasti paikallisia elinolosuhteita ja asettaneet reunaehdoja yhteisölliselle ja yksilölliselle pärjäämiselle sekä selviytymisstrategioille.

Mukautumiskyky määrittää saamelaisten hyvinvoinnin toteutumismuotoja ja reunaehdoja myös nykypäivän yhteiskunnassa. Millaisia henkilökohtaisia selviytymisstrategioita on muodostunut ja muodostuu, miten niissä kulloinkin yhdistyy tai painottuvat perinteisten elinkeinojen, elämäntapojen ja pärjäämiskeinojen sekä modernin hyvinvoitivaltion toimeentulomahdollisuksien ja sosiaaliturvan osuudet?

Valtiojohtoisen hyvinvointi- ja kansallisvaltiokehityksen ohella yleinen modernisaatio on muuttanut voimakkaasti saamelaisten elinolosuhteita, elämäntapoja ja kielenkäyttöä.²⁸ Samat kehitysprosessit, jotka ovat assimiloineet tai

---

²⁸ Modernisaatiolla viitataan tässä yhteydessä uuden teknologian käyttöön ottamiseen ja tuotannon, kaupan, liikenteen, viestinnän, koulutusjärjestelmän sekä muiden rakenteellisten muutosten kerrannaisvaikutuksiin sekä arvomaailman, elämäntavan ja mentaliteetin toisiinsa kietoututtaviin muutosprosesseihin tai trendeihin (vrt. Lindgren 2000, 30–31).

integroineet saamelaiset nyky-yhteiskuntaan, ovat tuottaneet vastareaktionaan myös etnopolitiittisen heräämisen ja mobilisaation sekä kielellisen ja kulttuurisen elpymisen. Saamelaisten kulttuuri-itsehallinnollisen aseman vahvistuminen sekä kielen, kulttuurin ja koulutuksen voimistuminen ovat luoneet kasvavan määrään uusia työtilaisuuksia saamelaisalueella. Inariin on syntynyt saamelaiskulttuurin, palvelujen, koulutuksen ja itsehallinnon keskitymä. Elpymisestä huolimatta assimilaatioprosessit ovat edelleen käynnissä ja uhkaavat vähemmistökielten tilaa. Lisäksi globalisaatio tuo ja ylläpitää kielten valtavirtaistumista.

Kuten edellisessä luvussa todettiin, kielen vaihto ja elämäntapojen yhdenmukaistuminen, muutto taajamiin ja poismuutto saamelaisalueelta työn sekä työvoimapoliittisten toimien perässä käynnistyivät jo 1960- ja 1970-luvuilla. Siitä kertoi esimerkiksi se, että tuolloin perheenpäistä 72 %:lla oli äidinkielenä joku saamen kielistä, mutta vain 49 % puhui sitä arkikielenä. Saamen kielen käyttö oli selvästi sukupuolittunut, ja siinä erottuivat selkeät elinkeinolliset erityispiirteet siten, että yli 60 -vuotiaat poromiehet puhuivat yleisimmin saamea arkikielenään. (Siuruainen 1976, 32.) Kielen vaihto liittyi modernisaatioon ja valtayhteiskunnan vaikutukseen, jossa merkittävästi olivat koulu, tiedonvälitys ja erityyneet ammatit. Se nähtiin monella tavalla pärjäämisen edellytyksenä suomalaisuudessa yhteiskunnassa. (Aikio 1988, 68; Lindgren 2000, 42.) Minna Rasmus (2008, 94) nostaa esiin normatiivisen pärjäämisen ulottuvuuden, eräänlaisen pärjäämispakon, joka on hänen mukaansa luonnehtinut saamelaisten arvomaailmaa ja kanssakäymistä muiden kulttuurien kanssa.

Rakenteellinen ja kulttuurinen assimilaatio on tuottanut kielten eriarvoisuutta ylläpitäviä yhteiskunnallisia käytäntöjä ja ideologioita. Epäsymmetriset valtasuhteet ja vähemmistökulttuurin vähäisempi arvostus tai suoranainen syrjintä ja rasismi ovat voimistaneet saamelaisten kielenvaihtoa. Sen ohella saamelaisuuteen ja saamenkielen kohdistuneet negatiiviset asenteet ovat vaikuttaneet saamen kielten yhteiskunnallisen, yhteisöllisen ja yksilötason arvostuksien sekä käytön vähennemiseen. Assimilaatio tai assimiliatiiviset käytännöt pyrkivät sulauttamaan vähemmistön enemmistöön. Kun vähemmistö luopuu oman kielensä käytöstä ja siirtyy käyttämään enemmistön kieltä myös oman ryhmän keskuudessa, puhutaan kielenvaihdosta. Kielenvaihto voi kulkea käsi kädessä identiteetin vaihtumisen kanssa, mutta etninen identiteetti voi pysyä samana, vaikka kieli vaihtuu. (Aikio 1988, 93; Lindgren 2000, 26.) Esimerkiksi saamelainen poronhoito ja muut perinteiset elinkeinot sekä muut kulttuuriset ja yhteisölliset käytännöt voivat melko tehokkaasti ylläpitää yhteisöllistä kuuluvuutta. Toisaalta kieli on niissäkin olennainen peruste, sillä saamenkielen sanasto on kehittynyt

näiden elämänpirien osalta suomenkieltä huomattavasti rikkaammaksi ja monivaihteisemmaksi.

Kielentutkijat ovat todenneet, että monikielisessä yhteisössä kielten käyttö eriytyy helposti siten, että niitä totutaan käyttämään eri yhteyksissä.²⁹ Kielet muodostavat myös keskenään hierarkioita, joissa enemmistökieli on usein vahvemmassa asemassa. Suomenkieltä käytetään enemmän virallisissa ja julkisissa tilanteissa sekä eri kieliryhmien välisessä yhteydenpidossa, ja saamenkieltä yksityisessä, oman ryhmän välisessä kanssakäymisessä. Tämä on yleistä etenkin silloin, kun kielet ovat selvästi eriarvoisessa asemassa. Eri elämänalueilla käytettävä kieli voi myös muuttua aikojen kuluessa. Esimerkiksi modernisaatio on vaikeuttanut siihen, että aiemmin vähemmän merkitykselliset elämänalueet, kuten koululaitos, joukkoviestintä ja asioiden hoitaminen virallisissa yhteyksissä ovat kasvaneet arkielämäässä erittäin tärkeiksi. (Lindgren 2000, 25.)

Kieli liittyy olennaisesti identiteetin säilymiseen tai heikentymiseen. Identiteetti paikantuu uudelleen muuttuneissa kulttuurisissa ja toiminnallisissa puitteissa. Se ei ole enää samalla tavalla itsestäänselvyys, kuten vanhemmalle sukupolvelle, vaan nuorempia sukupolvia joutuu määrittelemään sen omalla kohdallaan uudestaan. Sukupolvisuuden erot elinolosuhteissa, historian kokemuksissa, tavoissa ja tottumuksissa ovat saamelaisten kohdalla merkittävä tekijä, joka määrittää yhteisöllisyyden koostumusta ja toimintaa. (Aikio-Puoskari 2010, 108–110.)

Sukupolvien ohella paikallisyhteisöjen kesken on suuriakin eroja. Assimilaatio ja revitalisaatio ovat edenneet eriaikaisesti eri puolilla saamelaismailta tuottaen erilaisia kielenkäytön ja identiteetin samaistumisypäristöjä. Samalla myös yksilötason reagointitavat assimilaation haasteisiin ja kulloisetkin sopeutumistavat ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri alueilla asuvien välillä. Veli-Pekka Lehtola (2012a, 450–451) nimeää seuraavat tyypit: ”suomalaissuuntautuneet saamelaiset”, ”vanhakantaiset saamelaiset”, ”myötäiliöt tai sopeutujat” sekä ”kansallistietoiset osallistujat”. Eino Siuruainen (1976, 32) erottaa ”onnistuneiden sopeutujien” ja ”välipiirtoajien” ryhmät sen perusteella, miten saamelaismailun kuntien eri osien väestön tilanne näyttäätyy taloudellisesti, toimeentulollisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti. Hän määrittelee ”identiteetti-ongelmien sektorin”, joiksi tilastojen mukaan määrittyvät taajamien lähialueet, joissa ei enää pärjää perinteisillä saamelaismailkeinoilla eikä taajamien ammattitaloita välttivissä ansiotöissä. (Siuruainen 1976, 126; Asp 1965, 143.)

---

²⁹ Tätä kielten tehtävänmukaista erikoistumista kutsutaan diglossiaksi (Lindgren 2000, 24; ks. Fischman 1967.)

Tärkeimmät haasteet ja voimavarat

Kaiken kaikkiaan hyvinvointivaltiokesitys ja modernisaatio ovat muovanneet saamelaisten elämää monin tavoin. Samalla kehityksellä on valo- ja varjopuolensa. Yhteiskunnalliset tukitoimet ovat nostaneet saamelaisten elintasoa ja vähentäneet lapsi- ja äitiyskuolleisuutta, tartuntatauteja ja vähäosaisuutta. Samoin myös asumistaso ja perusturvan taso ovat nousseet. Saamelaiset on integroitu monin eri tavoin osaksi suomalaisen yhteiskunnan palvelu- ja sosiaaliturvajärjestelmää. Tämä on kuitenkin viime vuosikymmeniin asti tapahtunut oman kielen ja kulttuurin kustannuksella. Yhtäältä voidaan ajatella, että saamelaiset voivat joustavasti hyödyntää hyvinvointivaltion tarjoamia mahdollisuuksia osana henkilö- tai perhekohtaisia selviytymisstrategioita. Toisaalta on myös todettu palvelujen ja sosiaaliturvan kulttuuriperustaista alikäytötä (Miettunen 2012, 20).

Saamelaisten elämäntavat, elinkeinot ja ravitsemus ovat muuttuneet modernisaation myötä nopeasti, mikä näkyy elämäntapasairauksien huolestuttavana kasvuna. Saamelaiset ovat tyypillisesti aiemmin olleet tilastollisissa tutkimuksissa valtaväestöä jonkin verran terveempiä. Tämä terveysero on avaintoimijoiden mukaan kaventunut huolestuttavan nopeasti viimeisten vuosikymmenten aikana saamelaisten tappioksi. Kattavaa tutkimustietoa ei ole saatavilla, mutta valtakunnallisten tilastojen ja pitkäaikaisten viranhaltijoiden kokemusten mukaan aiemmin vähäiset tai tuntemattomat elämäntapasairaudet, kuten tuki- ja liikuntaelinsairaudet, astma ja mielenterveys- sekä riippuvuusongelmat vaikuttavat yleistyneen. Sydän- ja verisuonisairaudet ovat yleistyneet saamelaistalueen kunnissa Utsjokea lukuun ottamatta, missä niiden esiintyvyys on valtakunnan tasoon nähden alhainen. Lisäksi muistisairaudet näyttävät lisääntyneen saamelaisten ikäähmisten keskuudessa. (Eriksen 2011.) Erityisryhminä avaintoimijoiden haastatteluissa nostettiin esiin poronhoitajien terveys ja toimintakyky, jotka alenevat jo suhteellisen varhaisessa vaiheessa. Nämä kaikki kehityspiirteet näkyvät lisääntyneenä palvelutarpeena eri sektoreilla.

Saamelaisten sosiaalinen hyvinvointi on avaintoimijoiden mielestä terveyttä jonkin verran suurempi huolenaihe. Avaintoimijat nostivat esiin saamelaisyhteisöjen murenemisen, nuorten poismuoton saamelaistalueelta ja nuorten perheiden tukiverkoston ohenemisen. Privatisatio on edennyt nopeasti saamelaisyhdisteissä. Kun perheen tuki muodostii aiemmin keskeisimän sosiaalisen tuen lähtökohdan, on julkisista palveluista tullut yhä suurempi osa saamelaistenkin jokapäiväistä elämää. Nämä ovat osin korvanneet perinteiset auttamisrakenteet. Lisäksi ne ovat muuttaneet perinteisten instituutioiden ja pärjäämiskeinojen merkitystä sekä toimintaedellytyksiä.

"Kahden vuosikymmenen aikana on sosiaalisessa hyvinvoinnissa tapahdunut se muutos, että se on ainakin mennyt heikompaan suuntaan siinä suhteessa, että saamelaiset yhteisöt ovat aika lailla pirstoutuneet. Ovat nuoret aikuiset joutuneet lähtemään koulutusmahdollisuksien perässä ja työmahdollisuksien perässä aika paljon pois täältä saamelaisten kotiseutualueelta ja omilta perinteisiltä asuinalueiltaan, niin sehnäkin tietuenkin vaikuttaa tähän sosiaaliseen hyvinvoointiin, elikkä että miten pystyy sitten siellä muualla Suomessa asuessaan ylläpitämään näitä yhteisösuhteita ja yhteyttä omaan yhteisöön, eli kieleen ja kulttuuriin." (Avaintoimijahaastattelu)

"Perheitten tukiverkko on heikko. [Se] aikaisemmin vahvat suku- ja perheyhteisöt, ja joissakin suvuissa ja perheissä edelleenkin, mutta ei ole enää sillä tavalla, kun aiemmin, vaan tämä tukiverkosto on heikentynyt ja repaloitunut. Ja kun perheet muuttavat paikasta toiseen, niin sitä ei synny sitä verkostoa, vahvaa tukiverkostoa niin, kun se oli ennen, kun oltiin... Eivät enää nuoret tunne omia juuriaan yhtä lujasti näitä ja sukuaan." (Avaintoimijahaastattelu)

Yhteisöllisyden ja perinteisen tukiverkoston ohenneminen näyttäätyy ajalleemme tyypillisinä yleisinä syrjäytymispisteinä mutta myös kulttuurisina erityispisteinä.

"Lasten huollet... lapset kantavat huolta vanhemristaan ja vanhempien alkoholin käytöstä. Ei ole itsestään selvää, että jaksetaan huolehtia lapsista, on sitten tämä vanhemmuus hukassa." (Avaintoimijahaastattelu)

"Ikäihmisten yksinäisyys on uusi asia, joka tulee tänä päivänä." (Avaintoimijahaastattelu)

"Tuo sosiaalinen hyvinvointi, niin minusta tämmöistä jonkin sorttista syrjäytymistä siellä haja-asutusalueella tapahtuu aika helepostikin, mikä vaikuttaa sitten suoraan siihen toimintakykyn ja sitten jostakin syystä oma-aloitteisuuteen." (Avaintoimijahaastattelu)

Elinolojen ja toimeentulon hankkimistapojen muutoksiin liittyen yksi huomionarvoinen kehityspiirre kytkeytyy rahatalouden kasvaneeseen rooliin. Rahatalouden kasvaneesta merkityksestä huolimatta luontaistaloudella on meidän pääviimme asti ulottunut merkitys monien saamelaisten toimeentulossa. Kotitarvekäyttö ja vaihdanta ovat kautta aikojen taanneet talouden sopeutumisratkaisuja varsinkin porosaamelaisille, kun he pyrkivät mahdollisimman pitkään

pysyttelemään sosiaalisen avun ulkopuolella. (Siuruainen 1976, 103.) Taloudellisina huolenaiheina avaintoimijahaastatteluissa nousi ennen kaikkea perinteisten elinkeinonharjoittajien tilanne. Myös kansaneläkkeellä elävien ikäihmisten pienituloisuus nostettiin esiin.

”No huolenaiheita, niin erityisesti, jos ajattelee työssäkäyvistä, niin näitä perinteisessä saamelaislinkeinoissa työskentelevien osalta, niin heidän taloudellinen tilanne on erittäin huolestuttava ja se, että jatkuvasti mediassa ylläpidetään tämmöistä negatiivista kuvaa poronhoidosta.” (Avaintoimijahaastattelu)

”No taloudellinen tilanne saamelaisilla varsinkin alkutuotannon osalta on heikko tällä hetkellä, tai ainakin se näyttäätyy tässä minun työssäni sitten selkeästi, että se jää paljon keskitason alapuolelle. Ja samoin ikäihmisillä, joilla ei sitten ole muuta, kun kansaneläke, ei työeläkkeitä, niin se taloudellinen tilanne jää heikohkoksi, ja sama päätee myösken pitkäikaistyöttömille, joita jonkin verran on.” (Avaintoimijahaastattelu)

Positiivisina muutoksina ja voimavaroina avaintoimijat totesivat viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneen saamelaisidentiteetin ja kielen sekä kulttuurin aseman vahvistumisen.

”No kyllä minusta ainakin ensinnäkin tuota saamen kieltä ja kulttuuria nyt ihan eri lailla arvostetaan ja panostetaan siihen, että ymmärretään, että sitä kannattaa oppia ja opettaa ja antaa lapsille mahdollisuus oppia siihen. Ja sitten se, että myösken viranomaisten luona voi saameksi asioida, enkä välttämättä ole hankala asiakas sen vuoksi, että haluan saamenkielistä palvelua. Mutta kyllä siinäkin vielä asenteissa on paljon vielä parantamista, mutta kyllä tämmöinen positiivinen suuntaus minun mielestä on koko ajan ollut.” (Avaintoimijahaastattelu)

Huolenaiheena nähtiin kuitenkin kielen aseman parantumisen eteen tehtyjen toimien myöhäsyntyisyys sekä purkamattomat koloniaaliset traumat, jotka vaikeuttavat monin tavoin taustalla ja ilmenevät henkilökohtaisina selviytymisvajeina sekä ylisukupolvisena syrjäytymisriskinä. Identiteetin vahvuudesta tai heikkoudesta on tullut uudella tavalla saamelaisen hyvinvoinnin määrittelyjöitä. Saamelaiskulttuurin aseman vahvistumisen myötä on syntynyt ikään kuin kahden kerroksen väkeä: yhtäältä ne, jotka voivat hyötyä kulttuurin vahvistumisen myötä syntyneistä uusista työmahdollisuksista koulutuksensa ja kielitaitonsa vuoksi ja toisaalta ne, jotka syrjätyvät kielen menetyksen tai puutteellisen koulutuksen vuoksi.

”...että nyt kun kielräkin elvytetään, niin ollaanko me vähän liian myöhässä näissä asioissa? Että nyt, kun tämä, jotka nyt on vanhoja ihmisiä, tämä sukupolvi kuolee, niin sittenpä se on enää oikeastansa minun sukulopvea edellä ehkä yksi sukupolvi vielä, joka sillä lailla oikein vahvasti puhuu, ja sitten se heikkenee koko ajan. Että riittääkö nämä toimet?” (Avaintoimijahaastattelu)

”jos ei ole identiteetti niin vahva, niin ei pärjää siinä. Saamelainen identiteetti tai identiteetin heikkous tai vahvuus näyttäätyy siinä sitten siinä yksilön elämässä.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Tietenkin se, että jos on semmoisesta perheestä, missä ei oikein, missä on hyvinkin voinut olla semmoinen traumaaartinen koulukokemus silloin aikanaan, että ei oikein arvosteta sitä. Niin sehän tahtoo olla, että se asenne siihen koulun käyntiin kyllä voi olla, että se tarttuu sitten jälkipolveen, että ei niin kiinnosta mikään opiskelu. Ja onhan niinku yliopisto kaukana [...]ta] käsin.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisen palvelujen roolia saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisessa pidettiin erittäin tärkeänä. Palvelujen saatavuuden paraneminen todettiin yleisesti, mutta samanaikaisesti kiinnitettiin huomio kehityksen hitauteen ja käsillä olevien palveluhaasteiden laajuuteen.

”Palveluja jo aika hyvin saatavilla, että suunta on hyvä, mutta kehitysvauhti on hidat.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Tuo asenne ensinnäkin, että jos vähän jossakin kuuluu saamen kielä, niin se ei tarkoita, että se vahvana elää niinku sanotaan lasten ja nuorten keskuudessa, vaan se, että tyydytään liian vähään.” (Avaintoimijahaastattelu)

Kuntien rooli saamenkielisen palvelujen tuotannossa nähtiin tärkeänä. Edelleen on työtä asenteissa. Monet avaintoimijat mainitsivat palveluntuotannosta päättävien ja vastavien tahojen asenteet saamenkieliseen palvelutuotantoon.

”No kyllähän saamelaisten nämä kielelliset ja kulttuuriset oikeudet on niin lasten kengissä, että se on justiinsa, että jos nyt silloin tällöin jossakin viranomaisen luona toisiaan pystyy käyttämään saamen kielä, niin se on suuri, siis miten sen nyt sanois, se on suuri semmoinen. Pitäis olla kauhean vähään tyytyväinen, että saa edes sen verran, että kyllähän sii-

nä niinku semmoisesta yhdenvertaisuudesta ja tasavertaisuudesta ei kylälä voi oikeastaan puhua ollenkaan ennen. Kun ne pitäis olla niin vielä ajateltu, että ne kielet on ei pelkästään niin, että saamea ja suomea yhtä paljon, koska eihän sitä, ei se niin mene, koska suomeksi on kaikkea muutakin ja se valtakieli on suomea, vaan sitä saamea pitäis jotenkin vielä korostetusti niitä palveluita painottaa. Niin minusta tuntuu, että siinä tulee se semmoinen negatiivinen aalto vielä, että jos pikkuisen annetaan ja sitten kehdataan siitä valittaa, että no näin vähän, niin sitten on vähän, että hm, että nuokaan ei tydy mihinkään ja ne vaan aina niinku siis tämmöinen saamelaisten ja saamelaiset joukkona leimataan tämmöisiksi valittajiksi, jos ei tyydytä siihen, että saa silloin tällöin satunnaisesti käyttää sitä saamea tai, että..." (Avaintoimijahaastattelu)

"Saamelaisten tilanne eroaa suomalaisväestön hyvinvoinnista erityisesti kielellisten palvelujen osalta... Se on niin rajallista, että ihan surettaa saamenkielen osaaminen sosiaalipalvelujen tuottamisessa." (Avaintoimijahaastattelu)

Vastaavasti palvelurakenteessa tulisi ottaa paremmin huomioon yhteisölliset ja kulttuuriset näkökohdat. Palvelujen keskittyminen kuntakeskuksiin pakottaa esimerkiksi ikäihmiset muuttamaan pois perinteisestä yhteisöstään, mikä heikentää merkittävällä tavalla osallisuutta ja yhteisöllisyyttä.

"Ihan erityinen huoli on kolttayhteisön heikentyminen, kun kolttasaamelaisyhteisössä ikäihmiset, joilla on vahva kielen ja kulttuurin osaaminen joutuvat siirtymään pois omalta perinteiseltä alueelta ja sinne Ivaloon ja se heikentää yhä enemmän kolttayhteisöä." (Avaintoimijahaastattelu)

Myös saamenkielisen palvelujen kulttuuristen sisältöjen kehittämistarpeet nostettiin esiin. Esimerkiksi päiväkodit, peruskoulu toimivat kyllä saamen kielessä, mutta toiminnot eivät useinkaan ole kulttuurilähtöisiä. Palvelujen kulttuurinen muotoilu onkin aikamme suuri haaste omakielisen palvelutarjonnан lisäämiseen ohessa.

"Päiväkoditkinhan toimivat tietenkin ihan suomalaisen järjestelmän mukaan, mutta oikeasti siellä nyt ei saamelaisuudesta voi puhua, niin ei vahvista saamelaista identiteettiä eikä saamelaisten kieltä." (Avaintoimijahaastattelu)

5 Saamelaisten palvelut ja keskeiset toimijat

5.1 Saamenkielinen ja kulttuurilähtöinen palvelutuotanto tänään

Saamelaisten erityisasema ja -tarpeet on periaatteessa tiedostettu Suomessa jo varhain³⁰. Erityisesti saamenkielen ja kulttuurin turvaamisesta on käyty Veli-Pekka Lehtolan mukaan (2012a) jo itsenäisyyden alkuvuosikymmenistä lähtien ajoittain vilkastakin yhteiskunnallista keskustelua³¹. Saamelaisten asema alkuperäiskansana on periaatteellisella tasolla turvattu perustuslailla, kansalaispoliittisilla oikeuksilla ja kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla. Saamelaisille on turvattu myös omaa kielään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto. Itsehallinnolla pyrittiin parantamaan saamelaisten mahdollisuuksia vaikuttaa kielään ja kulttuuriaan koskeviin asioihin ja päättöksentekoon sekä ylläpitää ja kehittää taloudellisia ja sosiaalisiaolojaan.³² Perusoikeussopimus säättää myös yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellostaa. Lisäksi useat säädökset sallivat erityisolosuheteiden huomioimisen ja tosiasiallisen tasa-arvon toteuttamiseksi tehdyt toimenpiteet eli positiivisen erityiskohtelun. Saamen kielilain (1086/2003) tavoitteena on turvata perustuslaissa säädetty saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kielään ja kulttuuriaan. (Faurie 2011, 12, 21.)

Vaikka kulttuuristen ja kielellisten vähemmistöjen asema on nykyään periaatteellisella tasolla aikaisempaa paremmin turvattu, käytännön sovellutukset ovat vasta ensiaskelmilla. Saamenkielisen hyvinvointipalvelujen tuotanto on verrattain nuorta. Saamelaisten perustuslaillisen aseman ja saamen kieliain velvoitteiden vieminen alempaan lainsäädäntöön on kesken. Lisäksi monet käynnissä olevat taloudelliset kehitysprosessit vaikuttavat siihen, että paikallistasolla käytettävässä olevat resurssit niukkenevat jatkuvasti, toimintoja tehostetaan ja supistetaan sekä perustetaan yhä laajempia ja keskittyneempiä sosiaali- ja terveyspalveluiden tuotantoyksiköitä. Saamenkielisen ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavien palveluiden toteuttaminen ja oikeuksien turvaaminen vaatii näissä olosuhteissa erityistä tarkkaavaisuutta ja toimenpiteitä varsinkin, kun näkökulma on ”uusi” ja poikkeaa sosiaali- ja terveyspolitiikan tottuista ajattelu-

30 Saamelaissiain komitean mietintö 1952; Nickul 1968; Saamelaiskomitean mietintö 1973.

31 Saamelaisten erityistarpeet on kirjattu ylös Komiteanmietintöön 1905:3 sekä kolmeen erilistoiomikuntien mietintöön: Saamelaissiain komitean mietintö 1952:12, Saamelaiskomitean mietintö 1973:46 ja Saamelaistoimikunnan mietintö 2001. Lisäksi poronhoitokomiteoiden yhteydessä on käsitelty saamelaisten poronhoidon erityisasemaa.

32 HE 248/1994 vp.14

tavoista sekä institutionaalista käytännöistä. Yksilöistyvät palvelutarpeet ovat yksi aikamme trendi. Sen ohella tulisi pohtia, miten huomioida ”kulttuurisesti yksilölliset ja yhteisölliset” palvelutarpeet.

Saamelaisalueen kunnat vastaavat saamelaisten perustuslaillisten ja kielellisten oikeuksien toteutumisesta palvelutuotannossa. Kunnat voivat järjestää palvelunsa itsenäisesti lainsäädännön asettamien vastuiden puitteissa. Yhdenvertaisuuslain (21/2004) mukaan viranomaisilla on velvollisuus kaikessa toiminnassaan edistää yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti sekä muuttaa olosuhteita, jotka estäävät yhdenvertaisuuden toteutumista. Tämän velvollisuuden täytäväksi viranomaisten tulee laataa yhdenvertaisuussuunttelma. Yhdenvertaisuuslaki kielää syrjinnän etnisen taustan perusteella. Tätä sovelletaan myös, kun kyse on lakisääteisistä peruspalveluista, tuista tai etuuksista.³³

Kuten aiemmin todettiin, laissa lasten päivähoidossa saamenkielinen palvelu on turvattu jo varhain (Laki lasten päivähoidosta 875/1981; 239/1973; 1338/1994) ja palvelut alkavat vakiintua saamelaisalueen kunnissa. Myös perusopetuslain (826/1998) mukaan saamelaisille on turvattu saamelaisten kotiseutualueella oikeus saada omakielistä opetusta. Saamenkielistä opetusta onkin tänä päivänä tarjolla saamelaisalueen kunnissa kohtuullisen hyvin. Sitä vastoin saamenkielisen ammattitaitoisen henkilöstön saatavuudessa ja opetussuunnitelmien sekä -materiaalin kehittämisessä on vielä suuria haasteita. (Aikio-Puoskari 2006, 108–112.)

Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö on periaatteessa myös jo pitkään velvoittanut palvelemaan asiakasta äidinkieli huomioon ottaen (Sosiaalihuoltolaki 710/1982; Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista 380/1987; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000; Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992). Kuitenkin vasta uuteen terveydenhuoltolakiin (1326/2010) on kirjattu velvoite noudattaa saamen kielilakia, jonka voidaan ajatella velvoittavan palvelutuottajia systemaattisemmin toteuttamaan saamelaisten kielessä oikeudet. Sosiaalihuoltolakia ja sosiaali- sekä terveydenhuollon järjestämisen lainsäädäntöä muutetaan parhaillaan ajanmukaisiksi. Vastaavasti käynnissä olevassa sosiaali- ja terveysalan rakenneuudistuksessa ja kuntarakenneuudistuksessa on tarpeen huomioida saamenkielisen palveluiden tuotanto ja osaamisen välityminen eri tasoilla sekä saamelaisten perusoikeuksien turvaaminen. Lisäksi niissä tulee huomioida ILO 169 -sopimuksen mukaiset kriteerit alkuperäiskansojen sosiaali- ja terveyspalvelujen tuotannolle. Keskeisiä asioita ovat, että palvelut ovat lähiperustaiset ja alkuperäiskansoille turvataan riittävät vaikutusmahdollisuudet palvelutuotantotapoihin.³⁴

33 <http://www.yhdenvertaisuus.fi>

34 ILO 169 § artiklat 24 ja 25.

Valtakunnallisella ohjelmatasolla saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten sosiaali- ja terveyspalvelujen asema on edennyt viime vuosikymmen aikana. Se on kirjattu yhdeksi tavoitteeksi Kansalliseen sosiaali- ja terveysalan kehittämishojelmaan (KASTE 2012–2015). Lisäksi saamenkielisten pähdepalvelujen tarve on huomioitu myös valtakunnallisessa mielenterveys- ja pähdealan Mieli 2009 -ohjelmassa.

Saamelaiskärjät on laatinut oman sosiaali- ja terveysalan kehittämishojelman (SaameKaste 2008–2011). Sen tavoitteena on muun muassa saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen lisääminen ja vaikuttavuuden parantaminen, palvelujen suunnittelua saamelaista lähtökohdista, kulttuuritausta, perinteiset arvot sekä elämänmuoto ja ajattelutavat huomioon ottaen ja palvelujen järjestäminen kulttuuri-itsehallinnon perustalta.

Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen rahoitus

Saamelaistalueen kunnat, seurakunnat ja muut yhteisöt voivat hakea kielilain toteuttamisesta aiheutuneisiin kustannuksiin korvausta oikeusministeriöstä. Vuoden 1999 alusta lähtien saamen kielen ja saamenkielisen perusopetuksen keskimääräisiin palkkakuluuihin on lisäksi ollut mahdollista saada täysimääräinen valtionavustus. Saamelaistalueen kunnat ovat myös vuodesta 2010 lähtien saaneet sisäasiainministeriöstä harvaan asuttujen alueiden lisättyä valtionavustusta, jota on korotettu saamenkielisen väestön osuuden perusteella. Tämä huomattava summa, jota kunnat saavat 1 milj.–800 000 € vuodessa, on yleiskatteista valtionosuutta. Sitä ei ole korvamerkity, ja kunnat ovat voineet käyttää sen harkintansa mukaan.

Saamelaistalueen kunnille on lisäksi vuodesta 2002 lähtien myönnetty sosiaali- ja terveysministeriöstä (STM) erityismäärärahaa sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamista varten. Määräraha maksetaan saamelaiskärjien kautta saamelaistalueen kunnille saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi. Määrärahan käyttö perustuu saamelaiskärjien ja kuntien välisiin sopimuksiin. Sovittujen palvelujen tuottaminen kuuluu kunnille, sillä rinnakkaista palvelujärjestelmää ei ole tarkoitettu luoda. Määrärahalla tulee tuottaa palveluja kaikilla saamen kielillä. Määräraha oli aluksi 200 000 euroa ja vuodesta 2004 lähtien se on ollut 600 000 euroa. Saamelaiskärjät on esittänyt summan huomattavaa korotusta, sillä se on todettu olemassa oleviin tarpeisiin nähden riittämätöksi. (Saamelaiskärjien esitys saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen...2012.)

Saamelaiskärjien sosiaali- ja terveysalan kehittämishojelman (2008–2011) arviointiraportin mukaan tällä STM:n määrärahalla on saatu hyviä kokemuksia erityisesti varhaiskasvatuksessa ja vanhustenhuollossa. Se on myös osaltaan

vahvistanut saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa ja mahdollisuksia vaikuttaa saamenkielisten palvelujen tuotantoon. (Heikkilä 2012, 44.)

Osaamisen vahvistaminen on oma palvelutuotantoon liittyvä erityiskysymyksensä, joka tukee merkittävällä tavalla palvelujen kehittämistyötä. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskukseen (Poske) valtakunnalliseksi erityistehtäväksi on määritelty saamenkielisen väestön palvelutarpeiden huomioon ottaminen tarpeellisissa tehtävissä. Saamelaiskäräjien yhteysteen sijoitettu osaamiskeskukseen saamelaisyksikkö vastaa tästä ja toteuttaa kehittämisyhteistyötä Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan yksiköiden kanssa. Saamelaisten erityisasema ja tarpeet on siten tunnustettu osaksi sosiaalialan osaamiskeskusjärjestelmää, ja sillä on oma erillinen määrärahansa sosiaali- ja terveysministeriön Posken valtionosuuden kokonaisuudessa sekä oma palvelujen kehittämistyöhön suunnattu henkilöresurssi. Sen ohessa yhteistyössä saamelaisalueen kuntien kanssa toteutetut kehittämishankkeet vahvistavat osaltaan mahdollisuksia sosiaali- ja terveyspalvelujen edistämiseen yhteistyökentän muiden palvelujen kehittäjien kanssa Lapissa.

Järjestöt saamelaispalvelujen kehittäjinä

Saamelaisjärjestöillä on ollut 1940-luvulta lähtien keskeinen rooli saamelaisten oikeuksien sekä etujen ajajana yhteiskunnan eri toimintasektoreilla.³⁵ Muun muassa Lapin Sivistysseuran – Sámi Čuvgetusseärvin tavoitteena oli edistää 'lappalaisten' terveydentilaan sekä levittää 'lapinkielistä kirjallisuutta'. Seura teki monia aloitteita saamenkielen opetuksen saamiseksi kansakouluihin sekä esityksen, että esimerkiksi käsityöissä ja terveysopissa otettaisiin paremmin huomioon paikalliset ja kansalliset (siis etniset) näkökohdat. Rikasta julkaisu- ja tiedotustoimintaa lukuun ottamatta konkreettiset tulokset jäivät kuitenkin sangen vähäisiksi. Suomalainen hallintokoneisto ei ollut suopea minkäänlaisiin erityisjärjestelyihin saamelaisten hyväksi. Seura julkaisi hengellisen ja kaunokirjallisuuden ohella lehteä sekä saamenkielisen terveysoppaan (Salokannel & Savonen 1942). Seura edisti tärkeällä tavalla saamenkielistä palvelutuotantoa järjestämällä saamelaisille vapaaoppiaspaikeat sairaanhoitaja- ja kätilökouluuihin sekä jakamalla avustuksia saamelaismuorille, jotka opiskelivat seminaareissa ja kansanopistoissa. (Lehtola 2012b, 513.)

Sittenmin kolmannen sektorin toiminta on ollut keskeisessä asemassa saamelaisen järjestölähtöisen auttamistyön kehittämisessä mutta myös saamenkielisen palvelutarpeen näkyväksi tekemisessä ja edistämisessä sekä saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen ja kulttuurisensiivisten menetelmien kehittämi-

³⁵ Ensimmäiset saamelaishdistykset olivat evakkonaikana perustettu Sami Litto ja 1960-luvulla toimintansa käynnistäneet Sami Nuorak, Teänupakti, Johtti Sápmelaccat rs.

sessä. SámiSoster ry on 14-vuotisen uransa aikana käynnistänyt Raha-automaattiyhdistyksen, STM:n, Kirkkopalveluiden ja muun rahoituksen turvin lukuisia sosiaali- ja terveydenhuollon alan kehittämishankkeita, joista osa on myöhemmin juurtunut osaksi kuntien palveluja. Toiminta on koostunut saamelaisyhteisön koko elämänkaaren eri vaiheet huomioon ottavista hankkeista: vanhustyö, lapsiperhetyö, nuorisotyö, terveyden edistäminen ja päähdetyö työikäisen väestön keskuudessa sekä saamenkielisen terveysviestintämateriaalin tuottaminen ja osallistuminen saamenkielisen lääketieteellisen sanaston kehittämistyöhön.

Järjestöjen rooli palvelujen tuottajina on kuitenkin toistaiseksi varsin pieni. SámiSoster ry on tuottanut ostopalveluna kulttuurilähtöistä kotipalvelutyötä (Veahkki). Vastaavasti paikalliset saamelaisyhdistykset Ánaraškiela servi rs ja Saa'mi Nue'tt rs ovat osallistuneet historiansa aikana aktiivisesti varhaiskasvatuspalvelujen ja kielipesätoiminnan hankepohjaiseen tuotantoon sekä pyrkineet edistämään kuntien saamenkielisen varhaiskasvatuspalvelujen tarjontaa. Monet yhdistysten aloittamat palvelukokeilut ovat siirtyneet osaksi kuntien tuottamia saamenkielisiä palveluja.

Järjestöjen vahvuutena ovat matalan hierarkian luontevat toimintatavat sekä ennen kaikkea hyvä paikallistuntemus ja kulttuurin tuntemus. Nämä ovat mahdollistaneet toimintakelpoisten kulttuuristen toimintatapojen kehittämisen ja sitä kautta näkyvien tulosten saavuttamisen.

5.2 Saamenkielisten palveluiden tilanne

Saamenkielisen peruspalveluiden saatavuutta ja tarjontaan liittyviä ongelmia on selvitetty vuodesta 1985 lähtien erillisissä Sosiaalihallituksen (Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuus 1985), Lapin lääninhallituksen (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) ja Oikeusministeriön Saamelaisasiain neuvottelukunnan (Saamenkielisen peruspalvelujen kartoitus 2001) sekä Vähemmistövaltuutettun (Länsman 2008) toteuttamissa selvityksissä. Lisäksi yksittäisten tutkijoiden (Guttorm 1986; Juuso 2001; Pitkänen 2000; Näkkäläjärvi 2007) sekä kolmannen sektorin toimesta (Koltaväestön hyvinvointipalveluiden... 2003; Jefremoff 2005; Magga & Palojärvi 2006) on tehty suppeampia erikoisaloja koskevia selvityksiä. Näiden ohella saamelaiskäräjät toteuttaa saamen kielen asemaa ja käytöötä koskevia seurantatutkimusta, jossa käsitellään myös peruspalvelutuotantoa (Näkkäläjärvi 2008; Länsman & Tervaniemi 2012). Samoin valtioneuvosto on selvittänyt kielilainsäädännön soveltamista (Kertomus kielilainsäädännön... 2009).

Tulokset näistä selvityksistä ovat olleet samansuuntaisia. Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä edelleenkin

varsin sattumanvaraista. Saamen kielen suullista käyttöä tapahtuu yleensä vain tilanteissa, joissa se on luonteva, eli kun molemmat osapuolet hallitsevat saamen kielen. Yhä edelleen saamelaiset joutuvat kielellisten oikeuksiensa toteuttamiseksi nimenomaisesti vaatimaan saamen kielen käyttöä. Saamen kielilain toteutus ei ole onnistunut lisäämään saamenkielisten palveluiden tarjontaa. Joiltakin osin tilanne on jopa huonontunut iäkkäämpien työntekijöiden eläköityessä. (Kertomus kielilainsäädännön... 2009; Nakkäläjärvi 2008, 135; Länsman & Tervaniemi 2012, 62.)

Yhtenä suurimpana ongelmana on todettu olevan päättäjien ja johtavien viranhaltijoiden asenteet. Saamelaisalueen kuntien, sosiaali- ja terveydenhuollon kuntayhtymien sekä sairaanhoitopiirin päättäjät eivät ole näyneet saamenkielisten ja kulttuuristen erityispalvelujen tarvetta olevan tai sitä ei pidetä tärkeänä (Lukkarinen 2001; Nakkäläjärvi 2008; ks. myös Vähemmistövaltuutetun lausunto "Saamenkielisten lasten päivähoito, saamenkieliset vanhustenpalvelut, saamenkieliset terveyspalvelut sekä saamenkielinen perusopetus Enontekiön kunnassa 1424/65/2006 TM). Palvelutuottajan taholta syksi on nimetty puutteelliset resurssit sekä ammatti- ja kielitaitoisen henkilökunnan puute.

Kiireellisimiksi omakielisiksi palveluiksi selvityksissä on nimetty saamelaisten ja -vanhusten omakieliset palvelut, saamenkielisen neuvonta- ja tiedotusmateriaalin tuottaminen sekä tulkkikokeilu Lapin keskussairaalassa. Lisäksi esitettiin, että saamelaisten omakielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi tulisi osoittaa täysimääräinen korvamerkitty valtionavustus, ja että suunnittelussa sekä valmistelutyössä on parannettava saamelaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia. Vastaavasti nimettiin tarve käynnistää henkilöstön kouluttaminen osaamisen turvaamiseksi. (Omakielisten sosiaalipalvelujen... 1985; Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997; Saamenkielisten peruspalvelujen karttoitus 2001.)

Pohjois-Lapin hyvinvointibarometrin palvelutyytyväisyyskyselyn mukaan saamelaivistäajien mielestä saamenkielisen palvelujen saatavuus oli seutukunnan alueella verrattain vähäistä. Merkittävä osa vastajista piti saamenkielisen palveluiden parempaa saatavuutta erittäin tärkeänä. (Viinämäki 2007.) Samansuuntainen tulos saatiin Enontekiön hyvinvointikertomuksen yhteydessä tehdynä kyselyssä (Alatalo & Heikkilä & Jokiniemi 2011).

Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluita koskeva tutkimus- ja selvitystyö on rajautunut pääosin saamelaisalueelle. Vähemmistövaltuutetun toimisto toteutti kuitenkin vuonna 2008 pääkaupunkiseudun saamelaissille kohdennetun palvelukyselyn. Selvityksen tarkoituksesta oli kartoittaa, mitä palveluita saamen kieleen ja kulttuuriin liittyen on tarjolla pääkaupunkiseudulla asuville saamelaissille, ja mitä toiveita sekä tarpeita saamelaissilla on omakielisistä palveluista Helsingin seuduilla. Kysely kohdistettiin pääkaupunkiseudulla ja sitä ympäröivissä

kunnissa asuviin saamelaisiin, jotka ovat äidinkieleltään saamelaisia tai muuten läheisesti tekemisissä kielen kanssa perhesyistä tai työstä johtuen. Selvityksen tulosten mukaan pääkaupunkiseudulla asuvat saamelaiset käyttäisivät saamenkielisiä palveluja, mikäli sellaisia olisi tarjolla. Erityisesti saamenkielistä päivähaitoa ja kouluopetusta kaivattiin lisää sekä parannuksia niiden käytännön järjestelyihin ja laatuun. Lisäksi nousi esiin tarve valmistautua väestön ikääntymisen tuomaan saamenkielisen vanhusten- ja hoivapalvelujen tarpeen lisääntymiseen pääkaupunkiseudulla. Asenneilmapiiriin liittyen saamelaiset eivät ilmoittaneet kokeneensa niinkään suoraa syrjintää, vaan pikemminkin Helsingin seudun asenteita leimasi tietämättömyys saamelaiskulttuuria ja sen kohtaamia haasteita kohtaan. (Länsman 2008.)

Saamelaisten sosialiturvan käyttöön liittyen Juha Guttorm (1984) teki Saamelaisvaltuuskunnan sosiaali- ja terveysjaoston toimesta pro gradu-tutkielman haastattelemalla Utsjoen saamelaisia sosialiturvan käytöstä ja niiden hakemiseen liittyvistä ongelmista. Markku Laatu (1997) teki KELA:n rahoittamaan yksityiskohtaisen selvityksen saamelaisten sosialiturvan toteutumisesta ja pääasiallisista ongelmakohdista. Hän soveli tutkimuksessaan avaintoimijahaastatteluista sekä dokumenttiaineistoa. Maija Faurie (2011) soveli samoja menetelmiä tehessään tutkimuksen saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien toteutumisesta Kelan sosialiturvan käyttäjinä. Tulokset ovat yhdensiuntaisia ja osoittavat etenkin peruselinkeinojen harjoittajien sosialiturvassa olevan vielä mittavia aukkoja. Lisäksi luontevan saamenkielisen asiakaspalvelun ja tiedotusmateriaalin puutteen on todettu haittaavan asiointia. Edelleen etenkin iäkkäiden ihmisten kielteinen asenne sosialituen käyttöön sekä vaikeus asioida todettiin estävän sosialituen käyttöä (Miettunen 2012).

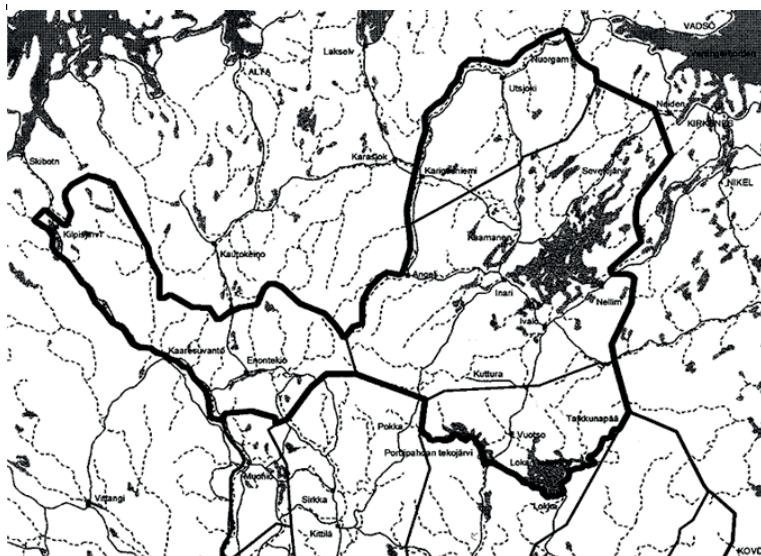

6 Saamelaisten palvelukokemukset

Seuraavaksi esitellään kansalaiskyselyn ja avaintoimijahaastatteluiden tulosten antamaa kuvaa saamelaisten palvelukokemuksista. Tarkastelun kohteena ovat eri hyvinvointipalveluiden saatavuus sekä tyytyväisyys sosiaali- ja terveyspalveluihin. Nämä ovat saamelaisten palvelukokemuksista tärkeimpiä. Ilmiöitä tarkastellaan myös ikäryhmä-, ammattiasema- ja kielikohtaisista näkökulmista. Saamenkielisen palvelujen saatavuus ja tarpeet käsitellään omana lukunaan (6.4).

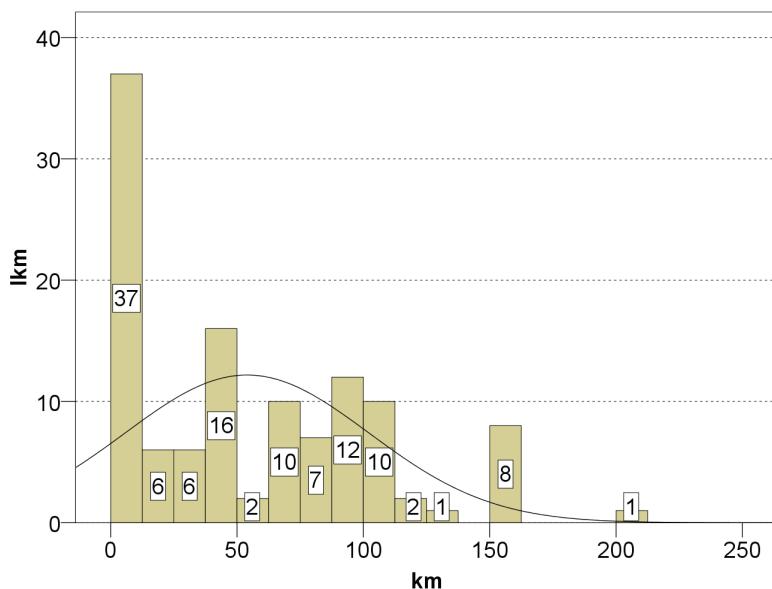
6.1 Etäisyydet palveluihin

Saamelaistutkintatutkimuksen mukaan Suomen harvaan asutuimmat alueet ovat Inari (0,45 as/km²) ja Utsjoki (0,25 as/km²). Palvelutarjonta on pääosin keskittynyt Ivalon, Utsjoen ja Hetan kuntakeskuksiin. Niiden ohella kuhunkin kuntaan on muodostunut myös yksi pienempi arjen ydinpalveluiden keskittymä, joita ovat: Sevettijärvi, Karigasniemi, Kaaresuvanto, Kilpisjärvi ja Vuotso. Valtaosa vuotsolaisten palvelutarjonnasta on kuitenkin saamelaistutkintatutkimuksen mukaan ulkopuolella Sodankylän kuntakeskuksessa.

Kuvio 12. Kartta saamelaistutkintatutkimuksen mukaan Suomen harvaan asutuimmat alueet (1727/1995 Asetus saamelaiskäräjistä, liite).

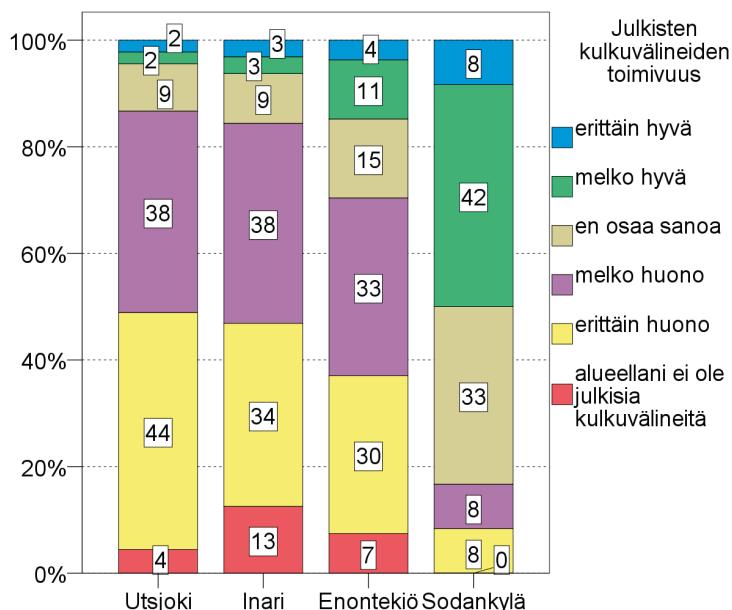
Pitkät etäisyyydet luonnehtivat saamelaistalueen asukkaiden arkea. Vastaajien asuinpaikan etäisyys kuntakeskukseen oli enimmillään 200 km ja keskiarvo 54 km. Vertailun vuoksi suomalaisten keskimääräiset matkat hyvinvointipalveluihin olivat 2–20 km (Siltaniemi ym. 2011, 139). Sen sijaan muissa Lapin kunnissa pitkät kunnan sisäiset palvelumatkat ovat yleisiä, harvemmin kuitenkaan yli 100 km mittaisia. Etäisyys erikoissairaanhoidon palveluihin on saamelaistalueella omaa luokkaansa. Utsjoen Nuorgamista on 480 kilometriä Lapin keskussairaalaan ja 700 kilometriä Oulun yliopistolliseen keskussairaalaan. Saamelaistalueen asukkaiden elämän peruslähtökohdissa on myös suuria eroja riippuen siitä, missä osassa kuntaa he asuvat. Tämä vaikuttaa osaltaan sekä palvelutarpeisiin että niiden saatavuuteen. Vastaajista noin kolmasosa asui kuntakeskuksessa tai sen välittömässä läheisyydessä, reilulla kolmasosalla oli matkaa kuntakeskukseen 6–80 km ja vajaalla kolmasosalla sitä enemmän. Perinteisten elinkeinojen harjoittajat asuvat keskimäärin edelleen kauempana keskustasta, tosin 1970-luvulla käynnistynyt elinkeinorakenteen murros ja muuttoliike kuntakeskuksiin sekä asutuspoliittiset toimet ovat muuttaneet tästä kehityspiirrettä. Toisen erityisryhmän muodostavat ne ikäihmiset, jotka ovat jääneet asumaan kotipaikalleen sivukyliin.

Kuvio 13. Matkan pituus keskustaan (N= 118, keskiarvo 54 km).

Pitkien etäisyyksien ohella palvelujen saavutettavuuteen vaikuttaa merkittävällä tavalla 2000-luvulta lähtien jatkunut voimakas julkisen liikenteen karsiminen. Saamelaisalueen kunnat ovat järjestäneet joillekin lakkautetuille joukkoliikennereiteille korvaavaa palveluliikennettä tiettyinä viikonpäivinä, mutta tarjonnan peitto ei ole kattava. Joissakin kunnissa on myös kehitetty kutsutaksijärjestelmä, mutta se toimii pääosin suomenkielellä, ja varsinkin saamenkielisten ikäihmisten on vaikea hyödyntää tästä palvelumuotoa.

Vastaajien enemmistön pääasiallinen kulkuneuvo olikin oma auto tai muu oma kulkuneuvo (kävelien, polkupyörä, moottorikelkka, vene, mönkijä ym.). Kunnan kuljetuspalveluilla tai julkisella liikenteellä oli niiden vähäisyden tai puuttumisen vuoksi keskimäärin vain marginaalinen osuus. Joidenkin yksittäisten ihmisten tapauksessa niillä voi kuitenkin olla suuri merkitys palveluihin pääsemisessä. Julkisen liikenteen suhteen kuntakohtaiset erot olivat suuret. Julkisten kulkuneuvojen osuus oli selvästi Vuotsossa (Sodankylä) merkittävämpi kuin muissa saamelaisalueen kunnissa. Tämä johtuu pitkälti Vuotson sijainnista E 75 -tien varrella, josta on hyvät julkiset kulkuyhteydet Sodankylän kuntakesukseen. Vastaavasti kunnan kuljetuspalveluita käyttäneiden osuus oli suurin Enontekiöllä. Inarissa puolestaan oman auton käyttö oli yleisintä.

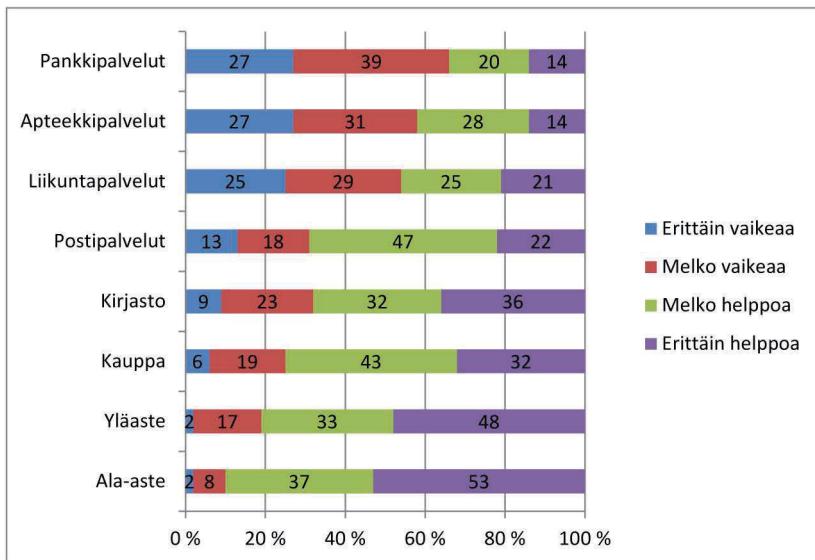
Kuvio 14. Julkisten kulkuvälineiden toimivuus saamelaisalueella (N=116; %).

Tilanne heijastuu selvästi vastaajien kokemuksiin julkisten kulkuvälineiden toimivuudesta. Vuotson (Sodankylä) vastaajista puolet koki julkisten kulkuneuvojen toimivuuden hyväksi tai erittäin hyväksi. Sitä vastoin Utsjoen vastaajista yli 80 % koki niiden toimivuuden huonoksi tai erittäin huonoksi. Yli 10 % Inarin vastaajista ilmoitti, ettei alueella ole julkisia kulkuneuvoja. Julkisten kulkuyhteyksien toimivuuden puutteita kuvaakin se, että vain neljäsosa vastaajista totesi voivansa asioida linja-autolla tai joukkoliikenteellä kuntansa alueella olevissa palveluissa saman päivän aikana.

6.2 Palvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa

Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisalueen sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus koettiin sekä maan keskitasoa että Lapin maakunnan keskitasoa huonommaksi. Täysin vertailukelpoista tietoa ei ole saatavilla, mutta viimeikaiset tutkimukset antavat suuntaa eri puolilla maata asuvien ihmisten palvelukokemusten eroista. Kansalaisbarometrin (Siltaniemi ym. 2011, 97) tuloksiin verrattuna sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus koettiin selvästi huonommaksi saamelaisalueella. Saamelaisvastaajista keskimäärin vain runsas kolmasosa (38 %) koki näiden palveluiden saatavuuden hyväksi. Valtakunnan tasolla ja Lapisissa keskimäärin kaksi kolmesta (61 % ja Lippissa 63 %) piti niiden saatavuutta hyvänä. Palvelujen saamisen huonoksi kokevien osalta ero on vielä silmiinpistävämpi. Saamelaisvastaajista noin 42 % katsoi näiden palveluiden saatavuuden huonoksi, kun vastaava luku valtakunnan tasolla oli vain 16 % ja Lippissa 14 %.

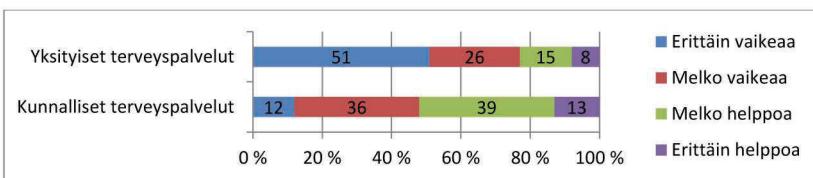
Hyvinvoipalvelujen saatavuudessa oli suuria eroja eri saamelaisalueen kuntien kesken, mutta myös kuntien sisäiset erot olivat merkittävät. Tulos heijastaa saamelaisalueen kuntien palvelujärjestelmän ominaispiirteitä. Etäisyys kuntakeskukseen on merkittävä saatavuutta määrittävä tekijä, mutta eroja selittävät myös muut tekijät. Vaikka palvelut ovat pääosin keskityneet kuntakeskuksiin, niiden ohella kuhunkin kuntaan on muodostunut myös yksi pienempi palvelukeskittymä. Sevettijärvellä, Karigasniemellä, Kaaresuvannossa, Kilpisjärvellä ja Vuotsossa sijaitsevat peruskoulun ala-aste ja päivittäistavararamppi. Lisäksi näissä kylissä on pysyvä tai määräjoin järjestetty terveydenhoitajan sekä terveyskeskuslääkärin vastaanotto. Norjan tai Ruotsin rajan läheisyyssä laajentaa myös merkittävällä tavalla päivittäistavarakaupan palvelutarjontaa näissä kylissä. Inarin kirkonkylään on lisäksi muodostunut selvä saamenkielisen palvelujen keskittymä Saamelaiskäärjen, Saamelaiskulttuurikeskuksen, Saamelaistalueen koulutuskeskuksen, Yle Sámi Radion, Saamelaismuseon sekä Sámi Duodjin (Saamelaisten käsitöntekijöiden yhdistys) ympärille.

Kuvio 15. Päivittäispalvelujen saatavuus saamelaisalueella (%).

Kyselyn tulosten mukaan päivittäistavarakauppa- ja ala-asteen koulupalvelujen saatavuus oli selvästi parhainta. Vastaajista jopa kolme neljästä (75 %) koki päivittäisten kauppapalveluiden saatavuuden helppona tai erittäin helppona. Lisäksi kauppojen yhteydessä sijaitsevat postin palvelupisteet lisäsivät postipalveluiden saatavuutta. Erityisesti Vuotson ja Utsjoen vastaajien mielestä päivittäisten kauppapalvelujen saatavuus oli helppoa. (Liitekuvio 4.) He ilmoittivat myös saavansa saamenkielistä kauppapalvelua. Inarin ja Enontekiön vastaajista sen sijaan lähes 40 % koki kauppapalvelujen saatavuuden vaikeaksi. Samoin postipalveluiden saatavuus oli vaikeinta Inarissa, jossa 40 % vastaajista piti sitä vaikeana tai erittäin vaikeana. Myös Enontekiöllä kolmannes vastaajista piti sitä vaikeana. Utsjoella ja Vuotsossa sen sijaan palvelun saatavuus oli helppoa tai erittäin helppoa noin 70 %:lle vastaajista. (Liitekuvio 5.)

Valtaosa vastaajista koki ala-asteen koulun saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Vaikeimmaksi sen kokivat Inarin ja Enontekiön vastaajat, tosin heistäkin vain vajaa 10 % oli tästä mieltä. Tulos heijastaa näiden kuntien pitkiä etäisyyksiä sekä kyläkoulujen lakkauttamisten vaikutuksia. (Liitekuvio 6.) Vastaajien ikäjakauman painottuminen iäkkäämpään väestöön näkyi kuitenkin tuloksissa siten, että lähes 45 % vastaajista totesi, ettei tarvitse kyseistä palvelua.

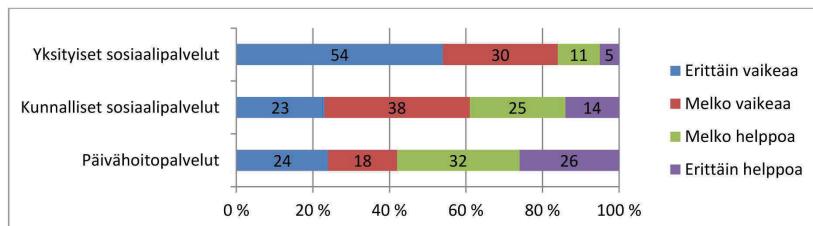
Kuvio 16. Terveyspalveluiden saatavuus saamelaisalueella (%).

Terveyspalvelujen saatavuuden suhteen kuntien väliset erot eivät olleet kovin suuret, mutta hajonta oli suuri. Vastaajista puolet koki kunnallisten terveyspalvelujen saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi, kun taas puolet piti sitä vaikeana tai erittäin vaikeana. Saatavuus koettiin vaikeimmaksi Vuotsossa ja Inarissa. Yksityisten terveyspalvelujen saatavuus oli sitä vastoin selvästi vaikeata. Utsjoen ja Vuotson vastaajista jopa kolme neljäsosaa sekä Inarin ja Enontekiön vastaajista yli puolet piti niiden saatavuutta vaikeana tai erittäin vaikeana. Julkinen sektori onkin selvästi tärkein terveyspalvelujen tuottaja näissä kunnissa, eikä niissä ole havaittavissa muualla Suomessa tapahtunutta yksityisten terveyspalvelujen osuuden kasvua. (Liitekuvio 7.)

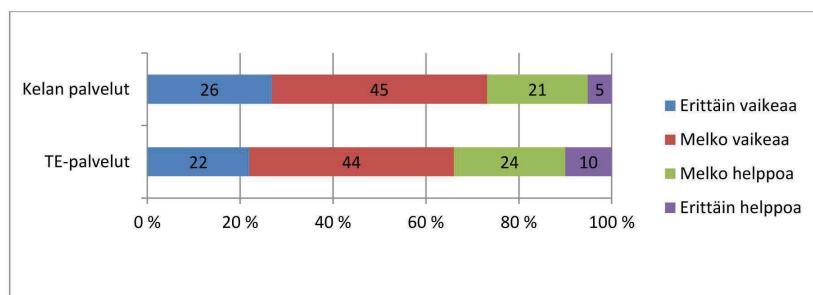
Sosiaalipalvelujen saatavuus oli keskimäärin vaikeampaa kuin terveyspalvelujen saatavuus. Vaikeimmaksi kunnallisten sosiaalipalvelujen saatavuus koettiin Utsjoella ja Inarissa, missä yli puolet (57 %) ilmoitti saatavuuden vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Enontekiön vastaajista sen sijaan vain kolmasosa koki saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Huomattavaa on kuitenkin ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä. Vuotson vastaajista jopa 43 % ei osannut määritellä kantaansa. Yksityisten sosiaalipalvelujen saatavuus oli keskimäärin yhtä huono kuin yksityisten terveyspalvelujen saatavuus. Vain Inarin kunnassa viidesosa vastaajista piti niiden saatavuutta hyvänä tai erittäin hyvänä. (Liitekuvio 8.) Päivähoidopalvelut on käsitelty erikseen, koska ne olivat vuonna 2012 osassa kunnista sivistystoimen alaisuudessa. Päivähoidon saatavuus oli selvästi helpointa Utsjoella, missä jopa 65 % vastaajista piti sitä helppona tai erittäin helppona. Enontekiöllä ja Inarissa tilanne on selvästi huonompi, sillä vastaajista kolmasosa piti päivähoidopalvelujen saatavuutta huonona tai erittäin huonona.

Muista kunnallisista hyvinvointipalveluista kirjastopalvelun saatavuus koettiin hyväksi. Vastaajista kaksi kolmasosaa ilmoitti palvelun saatavuuden olevan helppo tai erittäin helppo. Sen sijaan kokemukset liikuntapalvelujen saatavuudesta jakautuivat melko voimakkaasti. Vastaajista puolet koki liikuntapalveluiden saatavuuden vaikeaksi ja melkein saman verran piti sitä tai helppona. Liikuntapalvelujen tarjonta on joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta keskittynyt voimakkaasti kuntakeskuksiin ja toiminnassa olevien kyläkoulujen yhteyteen.

Tarjonta vaihtelee eri kunnissa ja kunnan osa-alueilla voimakkaasti. Vastausprofiilin voidaan ajatella heijastavan vastajien asuinpaikkaa ja liikuntamieltymyksiä.

Kuvio 17. Sosiaalipalveluiden saatavuus koko saamelaisalueella (%).

Kuvio 18. Kelan ja Te-toimiston palvelujen saatavuus saamelaisalueella (%).

Vaikeimmin saavutettaviksi hyvinvointipalveluiksi koettiin pankki- ja apteekkipalvelut. Vastaajista lähes 70 % piti pankkipalveluiden saatavuutta vaikeana tai erittäin vaikeana. (Liitekuvio 9.) Vuotson tulos poikkesi kuitenkin muusta vastausprofiilista, sillä puolet koki pankkipalveluiden saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Pankkipalveluiden saatavuus on huonontunut saamelaisalueen kunnissa, kun pankit ovat vähentäneet kontoreitaan ja supistaneet niiden aukioloaikoja. Kuntakeskuksissa sijaitsevat pankkiautomaatit lisäävät pankkipalvelutarjontaa kuntakeskuksissa. Utsjoella ei kuitenkaan ole yhtään pankkiautomaattia koko kunnassa. Ikäihmiset kokevat pankkiautomaatin käytön myös vaikeaksi.

Apteekkipalvelujen saatavuus oli selvästi huonoin Utsjoella, jossa yli 80 % vastajista ilmoitti sen vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Utsjoen kunnassa ei ole apteekkia, ja lähin apteekki sijaitsee Ivalossa, mikä näkyy selvästi kyselyn tulokseen.

sissa. Helpointa palvelujen saatavuus oli enontekiöläisten mukaan, sillä heistä 70 % koki palvelun saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. (Liitekuvio 10.)

Työ- ja elinkeinotoimen ja Kelan palveluiden saatavuudessa saamelaisalueen eri kuntien asukkaat ja eri puolilla kuntia asuvat näyttävät olevan melko eriarvoisessa asemassa. Kaikista vastaajista vain kolmannes piti TE-palvelujen saatavuutta helpohkona. Sitä vastoin Utsjoen ja Inarin vastaajista lähes 70 % koki TE-palveluiden saatavuuden melko vaikeaksi. Vuotson vastauksia oli vain viisi, mikä ei mahdollista tilastollista päättelyä. (Liitekuvio 11.) Työ- ja elinkeinopalveluilla on merkittävä rooli saamelaisalueen ihmisten arjen pärijäämisessä, sillä Utsjokea lukuun ottamatta alueen kuntien työttömyysprosentti on suhteellisen korkea. Enontekiöllä se on ollut pitkään selvästi yli maan ja maakunnan keskitason. Tulos heijastaa työ- ja elinkeinotoimistojen lakkauttamista pienistä kunnista ja palvelujen keskittämistä. Uuden palvelukäytännön mukaisesti henkilökohtaista palvelua ilman aikavarausta saa Ivalossa, Hetassa ja Sodankylässä kerran viikossa ja muina arkipäivinä vain aikavarauksella. Lisäksi Hetan ja Utsjoen yhteispalvelupisteessä on mahdollisuus omatoimiseen asiointiin.

Tilanne on vielä kärjistetympä Kelan palvelujen kohdalla. Niiden saatavuutta piti helpohkona ainoastaan neljännes kaikista vastaajista. Vuotsossa kuitenkin puolet kymmenestä vastaajasta ja Inarissakin 40 % vastaajista koki Kelan palvelujen saannin helpohkoksi. Sen sijaan Utsjoella jopa 85 % vastaajista piti Kelan palvelujen saantia vaikeana tai erittäin vaikeana. (Liitekuvio 12.) Kela on kuitenkin valtion organisaatioista näkyvimmin panostanut saamenkieliseen palvelutuotantoon. Vastaajien avoimien kommenttien mukaan palvelujen saatavuutta vaikuttaa merkittävällä tavalla Kelan, parkin ja työvoimatoimen uusi, keskitetty puhelinpalvelujärjestelmä. Pitkien etäisyyskien vuoksi saamelaisalueen asiakkaat ovat toki tottuneet asioimaan puhelimien välityksellä. Asiointi on kuitenkin aiemmin tapahtunut kuntakeskuksessa olevien tuttujen viranhallijoiden kanssa, jotka ovat ymmärtäneet asiakkaan kontekstin ja tarpeet. Tämä on mahdollistanut asioinnin myös heikommalla suomenkielen taidolla. Yleisesti ottaen saamelaiset asiakkaat myös arvostavat edelleen henkilökohtaista kontaktia. (Ks. Miettunen 2012.)

Vastaajat kokivat, että Kelan asioimiskäytäntö on muuttunut vaikeaksi ja palvelun laatu huonontunut. Saamen kielellä asiointi onnistuu vain harvoin ja palveluiden saaminen edellyttää monimutkaisen tilausjärjestelmän hallitsemista sekä usein myös internet-yhteyttä. Lisäksi osa puhelinpalveluista on kallistunut huomattavasti, mikä tuntuu etenkin pienituloisten kukkarossa.

Etäisyys, kieli ja palvelujen saatavuus

Tarkasteltaessa palvelujen saatavuutta selittäviä tekijöitä kunnan sisäinen palvelurakenne, etäisyydet kuntakeskukseen ja kulkuyhteydet ovat ratkaisevassa asemassa. Pitkien etäisyyksien ja vaikeiden kulkuyhteyksien on aiempien tutkimusten mukaan todettu selvästi vaikeuttavan palvelujen saatavuutta. Yksin asuvien ikäihmisten kohdalla nämä tekijät voivat muodostua jopa kynnyskysymyksi palvelujen käytölle.

Etäisyyden ja palvelujen saatavuuden väisen suhteen lähempää tarkastelua varten vastaajien etäisyydet eri palveluihin standardoitiin keskiarvon perusteella. Sen jälkeen luotiin ryhmittelyanalyysin avulla kaksiluokkainen jaottelu. Sen mukaisesti ”matka palveluihin lyhyt” -ryhmään kuuluvilla vastaajilla suurin osa palveluista on lähellä. Matkaa palveluihin oli keskimäärin 5 km ja enimmillään 50 km, tosin Inarin ja Utsjoen kunnissa oli pari poikkeavaa havaintoa. Kela muodosti poikkeuksen tässä profilissa, sillä etäisyys palveluun oli lähes puolella vastaajista vähintään 50 km. ”Matka palveluihin pitkä” -ryhmässä vastaajien palveluista suurin osa oli kaukana. Keskimäärin matka kuntakeskukseen oli noin 80 km. Poikkeuksen tekivät kauppa, posti ja ala-aste, jotka olivat useasti lähipalveluja sijaiten keskimäärin alle 10 km etäisyydellä. (Liitekuvio 13.)

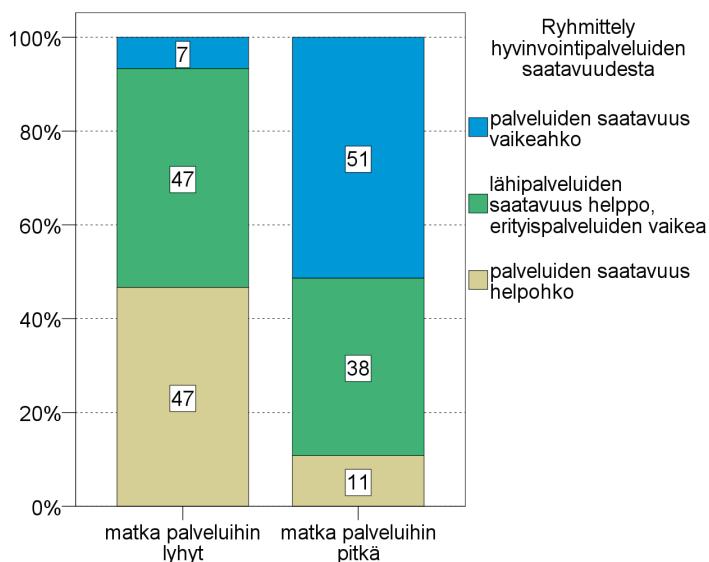
Tuloksen kuntakohtaiset erot olivat silmiinpistäviä. Vuotson vastaajista kahdella kolmasosaa matka palveluihin oli pitkä. Sitä vastoin Utsjoen vastaajista melkein yhtä usealla matka palveluihin oli lyhyt. Enontekiön ja Inarin vastaajat jakautuivat melko tasaisesti molempien ryhmiin. Tämä kuvailee hyvin kuntien maantieteellisiä ominaisuuksia ja palvelurakenteen eroja. Vuotson palveluista valtaosa sijaitsee Sodankylän kuntakeskuksessa (noin 100 km:n päässä). Utsjoen kunnassa etäisyys kuntakeskukseen on enimmillään yhtä pitkä. Kuitenkin Norjan rajan läheisyyss lisää jonkin verran sivukylien lähipalvelutarjontaa.

Taulukko 3. Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan asuinkunnittain (%).

		Asuinkunta				
		Sodankylä	Enontekiö	Inari	Utsjoki	Yhteensä
Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan	matka palveluihin pitkä	77,8%	45,0%	44,4%	34,5%	44,7%
	matka palveluihin lyhyt	22,2%	55,0%	55,6%	65,5%	55,3%
Yhteensä	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	(n)	(9)	(20)	(27)	(29)	(85)

Vastaajien kokemukset eri hyvinvointipalvelujen saatavuudesta ryhmiteltiin kolmeen: 1) helpohko saada palveluita, 2) lähipalvelut helppo, erityispalvelut vaikea saada, 3) vaikeahko saada palveluita. Lähipalveluja tässä tarkastelussa ovat: päivittäiset kauppapalvelut, postipalvelut, ala-aste, yläaste, kirjasto ja päivähoitopalvelut. Erityispalveluita ovat pankkipalvelut, yksityiset terveyspalvelut, yksityiset sosiaalipalvelut, apteekki-, Te-toimiston ja Kelan palvelut sekä järjestöjen järjestämä harrastetoiminta. Lähi- ja erityispalveluiden välimaastoon sijoittuvat kunnalliset terveyspalvelut, kunnalliset sosiaalipalvelut ja liikuntapalvelut.

Edellä kuvattujen ryhmitelysten muuttujien välillä todettiin selvä vastaavuus. Matkojen pituus ja kokemus palvelujen saatavuuden helppoudesta tai vaikeudesta olivat suoraan yhteydessä toisiinsa. Matkojen ollessa pitkät, palvelujen saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi ja päinvastoin. Tulos oli odotettavissa ja vahvistaa aiempia tutkimustuloksia. Vaikkakaan tulos ei ole yllättävä, se on harvinainen yksiselitteinen.

Kuvio 19. Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan (%).

Matkan pituuden ja palvelujen saatavuuden välinen vastaavuus oli selvin Inarissa ja Vuotsossa. Utsjoen tilanne poikkeaa muista kunnista sikäli, että kolmasosa vastaajista koki lähipalvelujen saatavuuden helpohoksi ja erityispalveluiden

saatavuuden vaikeaksi. Eerot antavat viitteitä siitä, että palveluiden saatavuuden kokeminen eroaa myös paikallisesti.

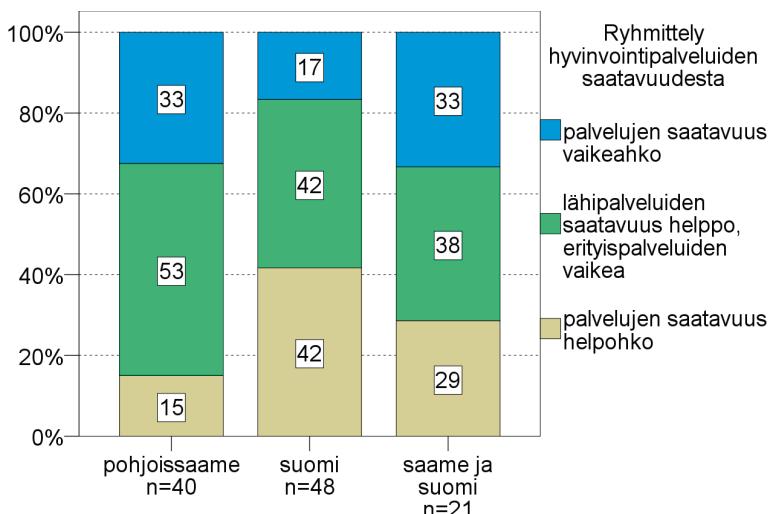
Ikäryhmittäiset ja sukupuolierot eivät kumpikaan yksistään selitä ilmiötä. Pitkämatkalaiset naiset kokivat kuitenkin keskimäärin useammin palveluiden saatavuuden vaikeammaksi kuin muut. Työmarkkina-asema ja ammatillinen koulutustausta näyttäisivät jossakin määrin selittävän ilmiötä. Nimenomaan pitkämatkaiset, eläkkeellä olevat naiset ja peruselinkeinoja harjoittavat miehet (riippumatta matkan pituudesta) pitivät palvelujen saatavuutta muita vaikeampaan. Kun taas se oli helpohkoa eläkkeellä oleville naisille ja palkkatyöläisille, joilla oli lyhyt matka palveluihin. Keskimääräistä yleisemmin myös ylemmän ammatillisen koulutustaustan omaavat henkilöt matkasta riippumatta pitivät saatavuutta vaikeahkona.

Tuloksissa oli joitakin mielenkiintoisia kuntakohtaisia eroja. Matkan pituus palveluihin vaikutti selittävän palvelujen saatavuuden kokemusta selvimmin Inarissa ja erityisesti inarilaisen naisten kohdalla. Samoin Utsjoella pitkämatkaiset naiset kokivat keskimääräistä useammin palveluiden saatavuuden vaikeahkona. Sen sijaan Enontekiöllä pitkämatkaiset miehet erottuivat omana ryhmänään, joka koki palveluiden saatavuuden keskimääräistä vaikeammaksi.

Vastaajien kokemuksissa hyvinvointipalvelujen saannista oli joitakin huomionarvoisia kieliperustaisia eroja. Tämä heijastaa selvästi sitä, että palvelujärjestelmä on voittopuolisesti suomenkielinen ja kuvastaa ihmisten eriarvoisuutta palvelujärjestelmässä. Vastaajat, joilla oli suomen kieli arkikielenä ($n=48$) kokivat hyvinvointipalvelujen saatavuuden selvästi helpommaksi kuin muut kieliryhmät. Myös arkikieleltään kaksikieliset kokivat palveluiden saatavuuden selvästi helpommaksi kuin saamenkielisten. Arkikieleltään koltansaamenkieliset ($n=2$) ja inarinsaamenkieliset ($n=2$) ryhmät eivät ole riittävän edustavia johtopäätösten tekemiseksi. Kielikysymys liittyy myös henkilön asuinpaikkaan, minkä aiemmin todettiin vaikuttavan palvelujen saatavuuteen. Saamen kieli on säilynyt aiempien tutkimusten mukaan arkikielenä keskimääräistä voimakkaammin peruselinkeinoja harjoittavissa perhekunnissa, jotka usein asuvat sivukylissä kaukana kuntakeskuksista. Tulosten mukaan juuri tämä ryhmä koki palveluiden saatavuuden vaikeimmaksi.

Kokemukset palvelujen saatavuudesta suhteessa vastaanottajaan äidinkieleen ei poikennut merkittävästi arkikielen tilanteesta, mutta erot olivat selvemmät. Äidinkieleltään suomenkieliset ($n=13$) kokivat palveluiden saatavuuden selvästi kaikkein helpoimmaksi. Sen sijaan äidinkieleltään koltansaamenkielisten ($n=9$) ja kaksikielisten ($n=7$) ryhmät vaikuttavat pitävän palvelujen saatavuutta selvästi muita vaikeimpana. Näiden ryhmien pienet koot eivät kuitenkaan salli tilastollisten johtopäätösten tekoaa. Tulosta voidaan kuitenkin pitää suuntaa-antavana, ja sitä on tarpeen selvittää tarkemmin jatkotutkimuksissa. Voidaan olettaa, että

koltansaamenkielisen terveydenhoitajan toimen loppuminen Sevettijärvellä sekä koltansaamenkielisen terveyspalvelun puute kaiken kaikkiaan vaikuttavat tulokseen. Pohjoissaamenkieliset (n=82) sen sijaan kokivat useimmin lähipalveluiden saatavuuden helpoksi, mutta erityispalveluiden saatavuuden vaikeaksi. (Liitekuvio 14.) Kokemuksia saamenkielisistä palveluista käsitellään tarkemmin luvussa 6.4.

Kuva 20. Ryhmittely hyvinvoittipalvelujen saatavuus suhteessa vastaajan arki-kieleen (%).

Kaiken kaikkiaan tulos antaa aihetta pohtia käynnissä olevan palveluntuotannon uudelleenorganisoinnin perusideoiden velvoittavuutta. Palvelurakennet-uudistuksessa on ollut korostettuna lähtökohtana se, että tulevissa rakenteissa lähipalvelut turvataan. Suurena haasteena on, miten ne ajatellaan toteutuvaksi saamelaisalueen kaltaisilla alueilla, joissa välimatkat palveluihin ovat tosi pitkät ja palvelujen saatavuus koetaan jo nykyisellään hyvin ongelmalliseksi. Palvelujen yhdenvertaiseen toteutumiseen eri saamenkielisten ryhmien osalta sekä eri osissa saamelaisalueen kuntia tulee jatkossa myös kiinnittää entistä enemmän huomiota.

6.3 Palvelutytyväisyys

Saamelaisten palvelutytyväisyys oli yleisellä tasolla tarkasteltuna selvästi valtakunnan keskitasoa alhaisempi. Kun Kansalaisbarometrin (Siltaniemi ym. 2011, 95) mukaan keskimäärin noin kaksi kolmasosa suomalaisista (61 %) oli tytyväisiä sosiaali- ja terveyspalveluihin, niin saamelaistalouksen saamelaistusta selvästi alle puolet ilmoitti olevansa niihin tytyväisiä. Terveyspalveluihin oltiin jonkin verran tytyväisempiä kuin sosiaalipalveluihin. Vastaajista keskimäärin 55 % oli tytyväisiä terveyspalveluihin ja 28 % tytyväisiä sosiaalipalveluihin. Tämä tulos vastaa aiempien tutkimusten luomaa kuvaa, jonka mukaan palvelutytyväisyyden on todettu olevan sitä huonompi mitä kauempana kaupungeista asutaan. (Siltaniemi ym. 2009, 118.)

Palvelutytyväisyyden tarkastelua vaikeuttaa kuitenkin ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä etenkin sosiaalipalvelujen osalta. Palvelukokemuksen omaavista keskimäärin neljäsosa ei osannut määritellä tarkemmin tytyväisyyttään. Kielipesätoiminnan, lastensuojetun, vammaispalvelujen ja omaishoidon tuen osalta en osaa sanoa -vastauksia oli jopa lähes puolet. Tämän ilmiön taustalla voidaan ajatella olevan monia tekijöitä. Yhtälältä palvelujen lyhyen historian, saatavuuden satunnaisuuden tai muiden tekijöiden vuoksi palveluihin kohdistuvat odotusarvot eivät ole välttämättä vakiintuneet. Toisaalta kulttuurisilla kommunikaatiokäytäntöillä on todennäköisesti suuri merkitys. Saamelaiskulttuuriissa ei useinkaan ole tapana tai pidetä hyvänä äärelien kannanottojen lausumista. Asiat ilmaistaan mieluummin ”en osaa sanoa”-kommentilla tai niistä vaietaan. Asioilla koetaan myös usein olevan tilanteesta riippuen niin monta eri puolta, että on vaikea lausua yleistystä. Tätä asiaa pohditaan lisää luvussa 6.5.

Etsittäessä tytyväisyyttä selittäviä tekijöitä ei minkään yksittäisen muuttujan suhteeseen löytynyt yhtä selvää yhteyttä kuin saatavuuden ja etäisyyden kohdalla. Sosiaalipalvelujen osalta matkan pituus ja palvelutytyväisyys olivat jossain määrin yhteydessä toisiinsa etenkin Enontekiöllä ja Inarissa. Ilmiö oli kuitenkin huomattavasti loivempi kuin saatavuuden suhteen.

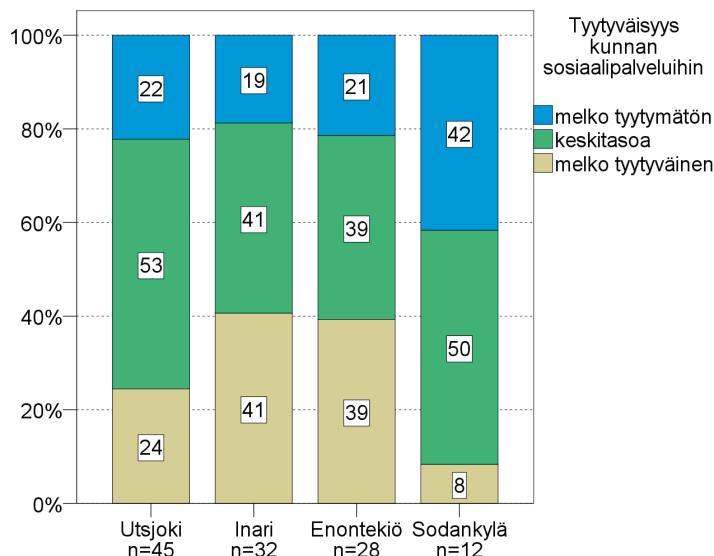
Sosiaalihuollon palvelutytyväisyys

Sosiaalipalveluihin oltiin selvästi tyytymättömämpiä kuin terveyspalveluihin. Vastaajista vajaa kolmasosa (28 %) oli tytyväisiä sosiaalipalveluihin ja lähes saman verran (26 %) oli niihin tyytymättömiä. Toisaalta sosiaalipalvelujen käyttö oli myös huomattavasti vähäisempää kuin terveyspalvelujen käyttö. Sosiaalipalveluista keskimäärin tytyväisimpäät oltiin lasten päivähoitopalveluihin ja tyytymättömimpäät vanhuspalveluihin. Näiltä osin tulokset vastaavat yleistä valtakunnallista suuntausta (Muuri 2008, 45; Siltaniemi ym. 2011, 86). Tämän kyselyn

tulosten perusteella sosiaalipalvelujen käyttö vaikuttaisi kuitenkin olevan yleisempää kuin maassa keskimäärin. Noin puolet vastaajista ilmoitti käyttäneensä jotakin sosiaalipalvelua, kun valtakunnan tasolla vain noin neljäsosa kertoi käyttäneensä sosiaalipalveluja.

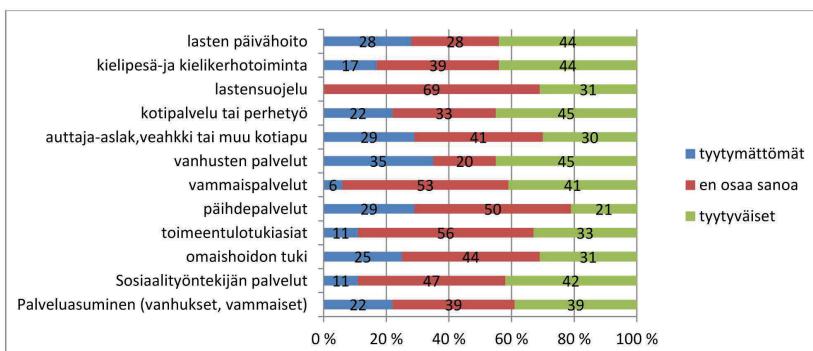
Palvelutytyväisyydessä ei ollut suuria ikäryhmä- tai sukupuolikohtaisia eroja. Eläkeläiset olivat kuitenkin hieman muita tytyväisempiä sosiaalipalveluihin. Tämä poikkeaa valtakunnallisesta kehityssuuntauksesta, jossa tyttymättömyyden sosiaalipalveluihin on havaittu kasvavan iän myötä (Siltaniemi ym. 2009, 119). Voidaan ajatella, että saamelaisten kohdalla kyse on iäkkäämmän sukupolven maailmankatsomuksesta ja elämänkokemuksista, joiden perusteella he ovat vähempään tytyväisiä. Perinteisten elinkeinojen harjoittajat olivat kuitenkin jonkin verran tyttymättömämpiä sosiaalipalveluihin kuin palkkatyössä olevat ja eläkeläiset. He myös kokivat palvelujen saatavuuden selvästi vaikeammaksi.

Sosiaalipalvelutytyväisyydessä oli joitakin kuntakohtaisia eroja. Inarin ja Enontekiön vastaajat olivat keskimäärin tytyväisimpiä sosiaalipalveluihin. Vuotson vastaajat olivat selvästi tyttymättömämpiä, mutta johtopäätöksiä tehtäessä täytyy huomioida, että vastaajia oli vain 12 ja joidenkin osakysymysten kohdalla vain 4, mikä ei mahdollista tilastollisten johtopäätösten tekoa. Kunta-kohtaiset erot ovat muutenkin lähinnä suuntaa-antavia väestöryhmien pienuuden johdosta.

Kuvio 21. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin kunnittain (%).

Yksittäisiin sosialipalveluihin liittyvät tyytyväisyyskokemukset vaihtelivat kunkontaisesti. Eroja ei kuitenkaan voida kaikin osin pitää tilastollisesti merkitävänä palvelukokemuksen puuttumisen ja en osaa sanoa -vastausten suuren määrän vuoksi. Näyttää siltä, että palveluita ei välttämättä tunneta, jolloin niihin ei myöskään voida ottaa kantaa. Palveluittain tarkasteltuna vaikuttaa siltä, että saamenkieliseen kielipesä- ja kerhotoimintaan oltiin Inarissa jonkin verran tyytyväisimpiä. Myös vammaispalveluihin, sosiaalityöntekijän palveluihin, toimeentulotukiasioiden hoitoon, palveluasumiseen, vanhuspalveluihin ja kotipalveluihin oltiin Inarissa keskimääräistä tyytyväisempiä. Toisaalta lasten päivähoitoon ja kylätyöntekijän palveluihin oltiin keskimääräistä tyytymättömämpiä Inarissa.

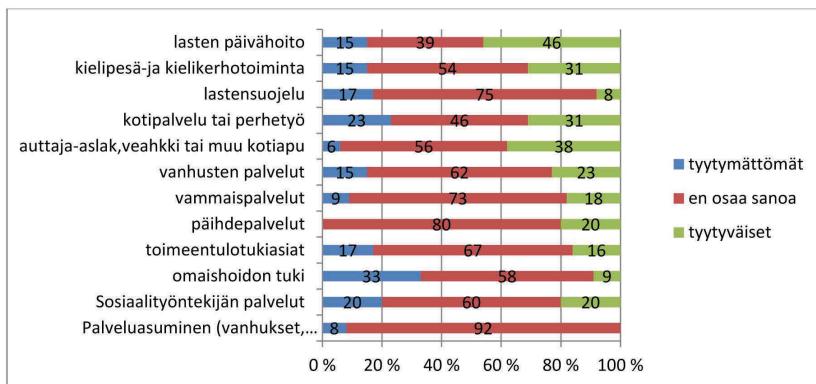

Kuvio 22. Tyytyväisyys sosialipalveluihin Inarissa (N=32, %).

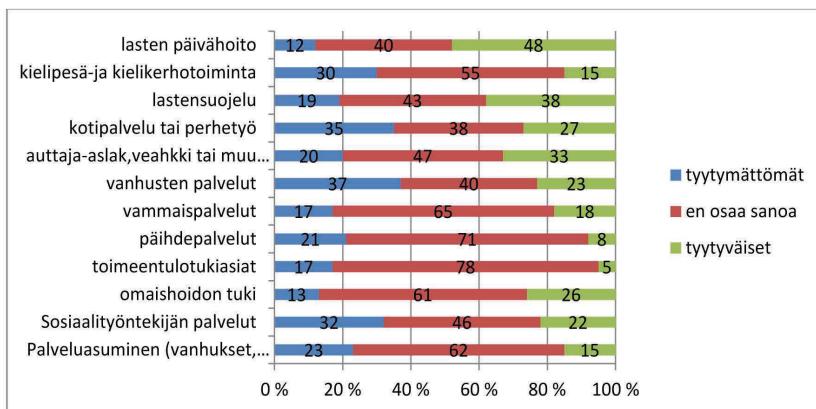
Enontekiön vastausten joukossa oli eniten ”en osaa sanoa” -vastauskia, useimmissa tapauksissa vaihtoehtoista jopa puolet. Enontekiön vastaajat olivat keskimäärin muita tyytyväisempiä lasten päivähoitoon samoin kuin saamenkieliseen ja kulttuurilähteiseen kotiaputoimintaan (Yeahkki). Suurimmaksi tyytymättömyyden kohteeksi nousi omaishoidon tuki. Vastaajista neljä oli tyytymätön tai erittäin tyytymätön omaishoidon tukeen ja yksi melko tyytyväinen. Seitsemän ei osannut määritellä mielipidettää.

Utsjoella oltiin keskimääräistä tyytyväisempiä lasten päivähoitoon ja lastensuojeluun. Lähes puolet vastaajista oli tyytyväinen niihin, mutta melkein yhtä suuri osa ei osannut määritellä mielipidettää. Sen sijaan vanhuspalvelut, sosiaalityöntekijän palvelut ja kotipalvelut herättivät selvästi eniten tyytymättömyyttä. Yli kolmasosa vastaajista oli tyytymättömiä niihin. Saamenkieliseen Auttaja

Aslak -kotiapuun oltiin selvästi tyytyväisempiä. Kolmasosa vastajista oli tyytyväinen siihen, mutta lähes puolet ei osannut määritellä kantaansa.

Kuvio 23. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin Enontekiöllä (N=28, %).

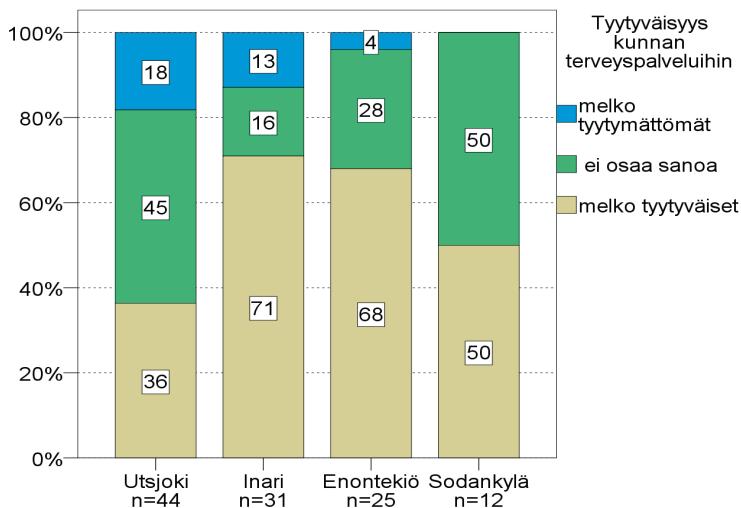

Kuvio 24. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin Utsjoella (N=46, %).

Vuotson vastauksia oli vähän (12), joten tuloksia ei esitetä erillisenä taulukkona. Vastaajat vaikuttivat olevan kauttaaltaan keskimäärin hieman muita tyytymättömämpiä sosiaalipalveluihin. Erityisen tyytymättömiä oltiin vanhusten palveluihin, vammaispalveluihin ja palveluasumiseen. Saamenkielinen kielipesä- ja kerhotoiminta jakoi mielipiteitä niin, että kaksi vastajaa oli tyytymättömiä, yksi tyytyväinen ja yksi ei osannut määritellä mielipidettään.

Tyytyväisyys terveyspalveluihin

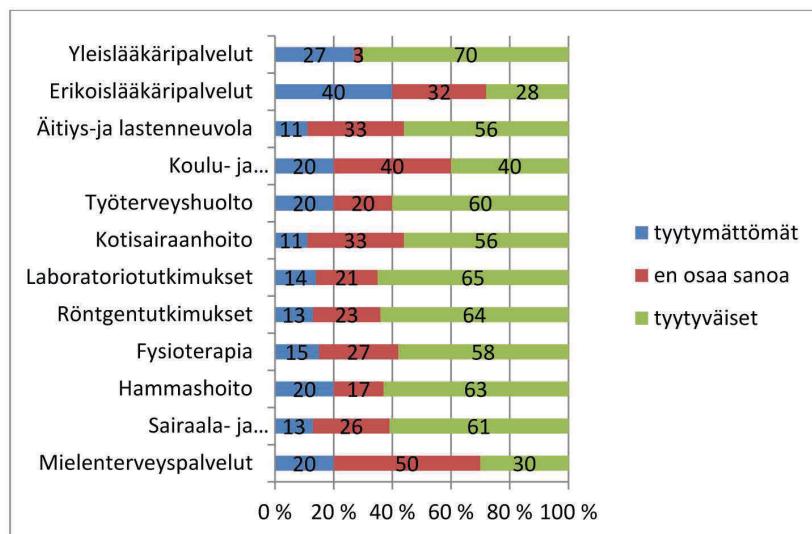
Tyytyväisyys kunnallisiin terveyspalveluihin oli keskimäärin suurempaa kuin sosiaalipalveluihin. Yli puolet vastaajista (55 %) oli tyytyväisiä terveyspalveluihin ja tyytymättömiä heistä oli vain 12 %. Tilanne on samansuuntainen kuin valtakunnallisissa hyvinvoittitutkimuksissa, jossa kolme neljännestä ilmoitti olevansa tyytyväinen terveyspalveluihin (Siltaniemi ym. 2011, 86). Ilmiön taustalla voi olla moninaisia syitä, jotka liittyvät terveyspalvelujen tarpeeseen asiakkaan elämässä, palveluiden hierarkkiseen asemaan yhteiskunnassamme tai muihin tekijöihin, joiden vuoksi niihin kohdistuu erilaisia odotusarvoja kuin sosiaalipalveluihin. Terveyspalvelut voivat myös olla paremmin resursoituja kuin sosiaalipalvelut. Terveyspalvelujen käyttö oli myös selvästi yleisempää ja en osaa sanoa -vastausten määrä vähäisempi kuin sosiaalipalvelujen osalta. Vastaajista 96 % oli käyttänyt yleislääkäri- ja laboratoriopalveluja. Vähitien käytökokemusta oli koulu- ja opiskelijaterveydenhuollossa sekä mielenterveyspalveluista. Tuloksissa oli havaittavissa selviä kuntakohtaisia eroja. Utsjokelaiset olivat keskimääräistä tyytymättöimpää terveyspalveluihin kuin muiden saamelaisalueen kuntien vastaajat. Siellä vain 36 % oli tyytyväisiä terveyspalveluihin. Sen sijaan Inarissa ja Enontekiöllä oltiin valtakunnalliseen tasoon nähdynkin kohtuullisen tyytyväisiä terveyspalveluihin.

Kuvio 25. Tyytyväisyys terveyspalveluihin kunnittain (%).

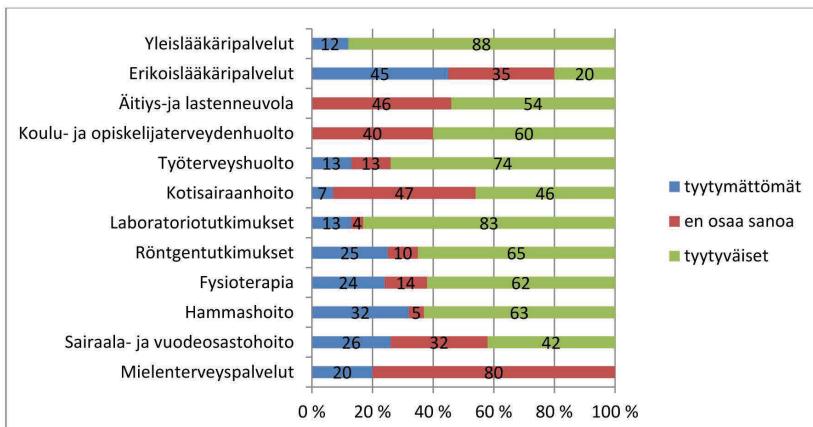
Tyytyväisyydessä oli suuria eroja eri terveyspalvelujen välillä. Selvästi kaikkein tyytyväisimpiä oltiin yleislääkäripalveluihin. Vastaajista 76 % ilmoitti olevansa tyytyväinen tai melko tyytyväinen yleislääkäripalveluihin. Myös laboratorio- ja röntgenpalveluihin sekä työterveyshuoltoon oltiin Utsjokea lukuun ottamatta tyytyväisiä. Suurin tyytymättömyys kaikissa kunnissa kohdistui erikoislääkäripalveluihin, joihin yli puolet (52 %) oli tyytymättömiä tai erittäin tyytymättömiä.

Inarin vastaajat olivat keskimäärin tyytyväisimpiä terveyspalveluihin yleensä. Inarilaisista 71 % oli tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä terveyspalveluihin. Inarissa oltiin muihin kuntiin verrattuna tyytyväisempiä kotisairaankoitoon ja sairaala- ja vuodeosastopalveluihin.

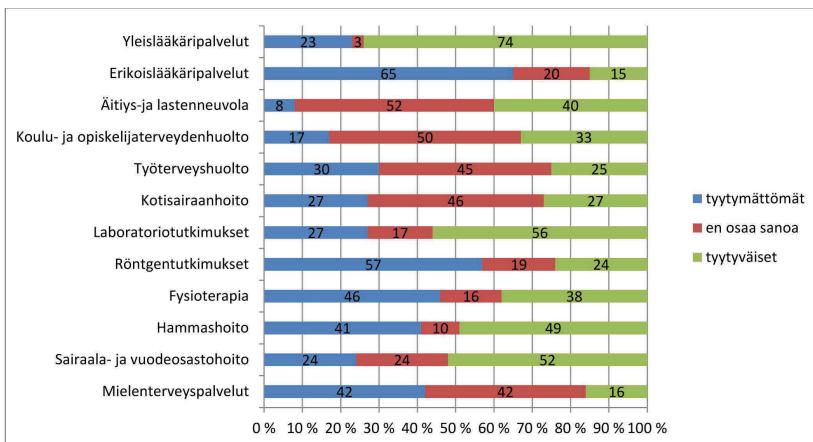
Kuvio 26. Tyytyväisyys terveyspalveluihin Inari (N= 31, %).

Enontekiöllä tyytyväisyys yleislääkäripalveluihin oli harvinaisen korkea. Jopa 88 % vastaajista oli tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä. Enontekiön vastaajat olivat myös keskimääräistä tyytyväisempiä laboratoriotutkimuksiin ja työterveyshuoltoon. Hammashoito jakoi mielipiteitä niin, että kaksi kolmannesta oli tyytyväisiä ja yksi kolmasosa oli tyytymättömiä siihen.

Kuvio 27. Tyytyväisyys terveyspalveluihin Enontekiö (N=25, %).

Utsjoellakin tyytyväisimpiä oltiin nimenomaan yleislääkäripalveluihin, vaikka yleinen tyytymättömyys muuten oli selvästi korkeampaa tasoa kuin muissa kunnissa. Vastaajista 74 % oli tyytyväisiä yleislääkäripalveluihin. Lisäksi kohtuullisen tyytyväisiä oltiin sairaala- ja vuodeosastopalveluihin sekä laboratoriottutkimuksiin. Utsjoen vastaajat olivat keskimääräistä tyytymättömämpiä röntgen- ja fysioterapiapalveluihin. Tyytyväisyys hammashoitoon jakoi mielipiteet tasavertaisesti tyytyväisten ja tyytymättömien kesken.

Kuvio 28. Tyytyväisyys terveyspalveluihin Utsjoki (N=44, %).

Puolet Vuotson vastaajista oli tyytyväisiä terveyspalveluihin. Vastaajien määrä vaihteli 3–12 välillä eri alakysymysten osalta, mikä ei mahdollista tilastollisten johtopäätösten tekona. Tuloksista ei myöskaan sen vuoksi esitetä erillistä taulukkooa. Laboratorio- ja röntgenpalveluihin oltiin keskimäärästä tyytyväisempiä kuin muissa kunnissa. Muita kriittisemmin vuotsolaiset suhtautuivat muun muassa hammashoitoon, neuvolatoimintaan, kotisairaanhoidtoon ja fysioterapiaan.

Palvelutytyväisyden suhteen kieliperustaiset erot olivat samansuuntaiset kuin palveluiden saatavuuskokemuksissa. Ilmiö ei kuitenkaan ole yhtä suoravivainen ja joitakin selviä poikkeuksiakin löytyi. Arki- ja äidinkieleltään suomenkiiset olivat keskimääräistä tyytyväisempiä sekä sosiaali- että terveyspalveluihin kuin muut kieliryhmät. Sitä vastoin arki- ja äidinkieleltään kaksikieliset olivat selvästi tyytymättömämpiä sosiaalipalveluihin kuin muut. Terveyspalvelutytyväisyden suhteen tilanne oli kuitenkin pääin vastainen, ja kaksikieliset olivat hieno tyytyväisempiä terveyspalveluihin kuin saamenkieliset, jotka olivat selvästi muita vähemmän tyytyväisiä terveyspalveluihin. Kuitenkin kieliryhmien pienet koot ja ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä vaikeuttavat johtopäätösten tekona, joten näitä tuloksia voidaan pitää lähinnä suuntaa antavana.

Pohjoissaamenkielisten vastaajien joukossa ”en osaa sanoa” -vastauksia oli jopa 62 %vastauksista. Tämä on aineiston suurin kieliryhmä, jonka osalta myös tilastollinen vertailu olisi mahdollista, mutta kantaa ottamatromien suuri määrä haittaa analyysia. Arvaukseksi jäätä, kertooko ”en osaa sanoa” -vaihtoehdon yleisyyss palvelutytyväisyden kohdalla siitä, että saamelaiset eivät ehkä halua ottaa kantaa palveluihin, jotta jäljellä olevat palvelut eivät vaarantuisi. Toisaalta se kertonee siitä, että palveluja ei tunneta, eikä siten osata sanoa mielipidettä. Tätä asiaa on käsitelty tarkemmin seuraavassa luvussa, kohdassa ”Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin”.

6.4 Saamenkielisten palvelujen saanti ja tarve

Saamenkielisten palvelujen tarjonta kunnissa

Saamenkielisiä hyvinvointipalveluja on tarjolla vain rajotetusti. Utsjoki saamelaistenemistöisenä kuntana tuottaa eniten saamenkielisiä palveluja osana kunnan palvelujärjestelmää. Inari tuottaa rajotetusti palveluja kolmella saamen kielellä. Saamenkielisen palvelujen saatavuus on parantunut jonkin verran kaikissa saamelaisalueen kunnissa etenkin varhaiskasvatus- ja vanhuspalveluiden osalta, mutta yleistolasoltaan saamenkielinen hyvinvointipalvelutarjonta on edelleen varsin sattumanvaraista ja riippuvainen kuntien kulloisistakin preferensseistä.

Sosiaali- ja terveysministeriön erillismäärärahalla on keskeinen rooli saamenkielisen palveluiden saatavuuden parantamisessa. Tämän saamelaiskäräjien kautta hallinnoitavan määrärahan kautta saamelaiset voivat myös itse vaikuttaa, minkä palvelujen tuotantoon se kohdistetaan ja miten palvelu tuotetaan. (Heikkilä 2012, 12.) Varhaiskasvatuksen ja vanhusten kotiavun kulttuurilähtöisiä toimintamenetelmiä ja palvelujen sisältöä on kehitetty myös osana STM:n rahoittamaa, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Poske) saamelaisyksikön, Saamelaiskäräjien ja saamelaisalueen kuntien toteuttamaa Saamelaisen sosiaalipalvelujen kehittämisyksikkö -hanketta (2007–2009), ja kehittämistyö jatkuu parasta aikaa Posken Kaste-ohjelman kuuluvan SaKaste-hankkeen kautta. Kaste-rahoitteinen kehittämistyö perustuu määräaikaisiin hanketoimintoihin, ja kehittämisyksiköihin alun perin liittynyt pysyvyyden idea on valitettavasti kadonnut. Utsjoen kunta on myös toteuttanut kaksi STM:n rahoittamaa Utsjoen ja Norjan lähialueiden sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämishanketta ja Inarin kunta EU-Interreg -rahoitteisen Rajatonta hoivaa -terveyspalveluko-keiluhankkeen (2009–11).

Osa haastatelluista avaintoimijoista kritisoi sitä, että kunnat ovat STM:n erillismäärärahan ohella vain vähän panostaneet saamenkieliseen palvelutuotantoon.

”No sosiaali- ja terveyspalvelut, niin nehän on järjestetty nimenomaan, voi sanoa että lähestulkoon pelkästään, näillä sosiaali- ja terveysministeriön saamelaiskäräjien kautta tulevan lisämäärärahan kautta.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielinen palvelutuotanto ei edelleenkään ole itsestäänselvyys saamelaisalueen kunnissa, vaan sitä pitää erikseen vaatia.

”Suomalaisella väestöllähän se on itsestäänselvyys, että kaikki palvelut tulevat niin kun omalla äidinkielellä ja omasta kulttuurista perustuvalla tavalla. Mutta saamelaisen pitää aina vaatia ja eikä sittenkään saa, ja saamelainen väestöhän tytyy sitten siihen mitä saa. Ja sitten jos vaaditaan jotakin, niin sitten helposti tulee semmoista, että ollaan vaatinmassa kaikkea vähän ekstraa, vaikka sehnä ei tieteni, että semmoinen. Tulee vähän semmoinen varsinkin vaatimattomille vanhuksille, että ei he kehtaa ruittaa.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisen palvelutuotannon ongelmaksi on koettu palvelun tarvitsijoiden vähäisyyss ja asuminen hajallaan ympäri kuntaa.

”Ongelma on se, että niitä palvelujen tarvitsijoita on liian vähän ja hekin asuvat hajalla toisistaan... ja tämä tekee sen, että pystytäänkö me ikinä tuottamaan kaikille omalla äidinkielessä palvelut. Ja tämä on sellainen kysymys, jota mä pohdin niin kun jatkuvasti ja koko ajan, pohdin ihmisten tasavertaisia palveluita suhteessa suomenkieliin palveluihin, saamenkieliin palveluihin. Mutta minun mielikuvitus ei riitä ratkaisemaan tätä ongelmaa.” (Avaintoimijahaastattelu)

Myös saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuus rajoittaa merkittävästi palvelutarjontaa.

”Saamenkielisistä työntekijöistä on huutava pula.”

”No kyllähän me aina etsitään saamenkielisiä työntekijöitä ja jos me semmoinen jostakin löydetään, niin yritetään kyllä pitää kynsin hamppain kiinni... Saamelaiskäräjiltähän saa paljon tukea siihen, että saa näistä saamenkielisiä palveluja kehittämiseen, mutta ongelma on ollut se, että yritystä saada näistä juurutettua kunnan omaksi toiminnaksi, niin se on kyllä ollut kielämättä kunnallakin vähän ongelma.” (Avaintoimijahaastattelu)

Avaintoimijat painottivat koulutustoimien kiireellisyyttä. Kielellinen kouluttaminen nähtiin tärkeäksi, mutta hitaaksi keinoksi parantaa tilannetta. Se ei kuitenkaan korvaa äidinkielisten ja saamelaiseen kulttuuriin kasvaneiden ammattikoulutettujen työntekijöiden tarvetta. Osasyynä ammattihenkilöstön puutteeseen on myös se, ettei saamenkielen osaamista edelleenkään nähdä lisäarvona. Saamenkielilisä, mikäli sellaista kunnissa maksetaan, on merkityksettömäni pieni, eikä se riitä toimimaan kannustimena. Kielellinen ja ammatillinen osaaminen asetetaan usein myös vastakkain rekryointitilanteesta.

”... kun me kilpailemme nyt näistä asioista kuitenkin niin monen kanssa, niin minun mielestä kielilisä (nyt huimat 11 euroa)... mutta se pitäis olla niin merkittävä taloudellinen etu siitä, että se motivoi myösken niitä suomenkielisiä opiskelemaan ja toisaalta se motivoi niitä saamenkielisiä palaamaan kotiseudulle.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Ja tuemme työntekijöitten saamenkielen koulutusta sillä tavalla, että meillä oli tänä vuonna kaksi opiskelemassa tällä oikeusministeriön rahoituksella saamenkieltä, ja sitten mikäli henkilö ite hakeutuu opiske-

lemaan, niin sitä sitten tuetaan antamalla työstä lomaa ja osallistumalla joihinkin kustannuksiin.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Se on tärkeä asia, että meillä ei makseta saamenkielen osaamisesta yhtään muuta, kun se mikä koko SAKK:n (Saamelaisalueen koulutuskeskuksen) saamenkielen koulutukseen ilmoittama summa on. Taloudellista muuten ei tueta. Palkkauksessa se ei näy.” (Avaintoimijahaastattelu)

” Me ei voida pitää palkkauksen kriteerinä pelkästään sitä kielen osaamista, vaan meiän täytyy kiinnittää heiän ammatilliseen osaamiseen... Mutta pyritään siihen, että joka puolella kuntaa haja-asutusalueella on joku saamenkieltä puhuva ihminen. Mutta emme pysty palkkaamaan ympäri kuntaa kaikkea kolmea saamenkieltä puhuavaa ihmistä... tää ylimääräinen valtionavustus saamenkielisen palveluihin on suunnattu niin, että ollaan tasapuolisesti palkattu sillä määrärahalla jokaisen kielen edustaja tänne.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisen palvelujen saatavuuskokemukset

Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamenkielisen hyvinvointipalvelujen saatavuutta ja tarvettua koskeviin kysymyksiin tuli vähän vastauksia. Saamenkielisen terveyspalvelujen saatavuutta koskeviin kysymyksiin oli vastattu useammin niin, että puuttuvia vastauksia oli keskimäärin 20–45 %. Sen sijaan eri sosiaalipalveluja koskevien alakysymysten kohdalla puuttuvien vastauksien määrä vaihteli 44–52 % osuudessa, eli noin puolet ei vastannut näihin kysymyksiin ollenkaan. Eniten oli vastattu saamenkielisen sosiaalityöntekijän saatavuutta, vanhusten kotiapua ja -palveluja sekä varhaiskasvatusta koskeviin osakohtiin. Puuttuvien vastausten suuri määrä voi liittyä kaksiosaisen kysymyksen vaikeahkoon muotoiluun tai sanavalintoihin. Kysymyksen muotoilussa hyödynnettiin aiemmissa kyselyissä käytettyä mallia, mutta se osoittautui tämän tutkimuksen käytrötarkoitukseen melko huonosti soveltuvaksi. Palvelujen saatavuuden ja tarpeen hahmotaminen samassa taulukossa koettiin vaikeaksi. Osaltaan kaikki vastajat eivät luonnollisesti myöskään koe palveluja itselleen ajankohtaisina.

Tilanne kuvastanee myös sitä, ettei saamenkielisen palvelujen paikka ole vakiintunut. Saamenkielisen palvelutarjonnan lyhyt historia (ks. luku 4.3) ja tarjonnan satunnaisuus sekä määräaikaiset palvelut, joilla ei ole jatkuvuutta, vaikuttavat merkittävällä tavalla palvelujen käyttöön ja niihin kohdistuvaan odotusarvoon. Monesta eri syystä johtuen saamelaiset ovat myös tottuneet asioimaan viranomaisten kanssa suomen kielellä, vaikka kielitaito olisi puutteellinenkin. (Ks. luku 4.5). Monille saamelaisille koko kysymys saamenkielisistä

palveluista on vielä uusi, eikä sitä osata pohtia. Erään vastaajan ihmettelevä kommentti on kuvaava:

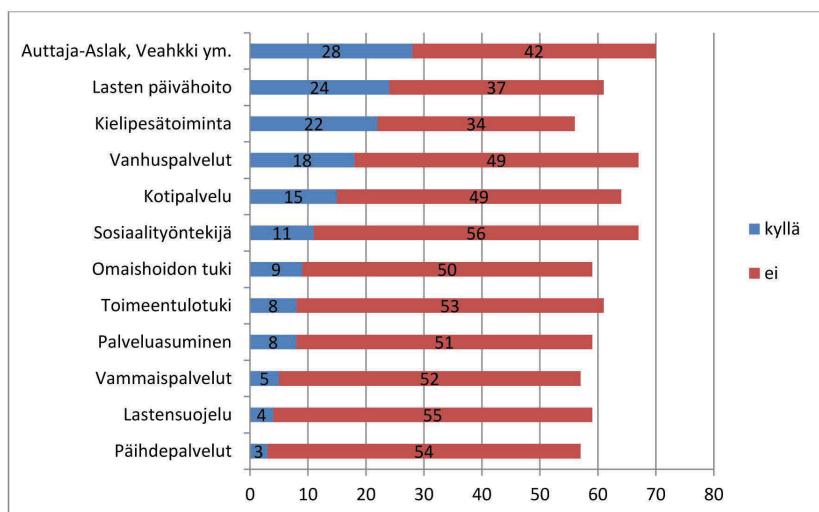
"Miten saamenkielisiä palveluja voi tarvita, kun ei niitä kumminkaan ole?"

Toisaalta palvelu-käsitteen sisältö ei välttämättä ole tuttu kaikille vastaajille. Etenkin ikäihmiset liittävät palvelun usein sitä tarjoavaan henkilöön. Sitä, että esimerkiksi "Elle-Máret" käy kotona auttamassa, ei mielletä välttämättä kotipalveluksi tai -avuksi. Varsinainen palvelun tuottajaho voi olla asiakkaalle epäselvä.

Tulos voi myös osaltaan heijastaa oman kielen ja identiteetin arvostuksen ongelmia. Assimilovia kehitysprosesseja ja traumaattisia kokemuksia läpikäyneen sukupolven on ymmärrettävästi edelleen vaikea suhtautua arvostavasti omaan kieleensä ja kulttuuriinsa.

Kielteisten vastausten määrä oli silmiinpistävän suuri saamenkielisen palvelujen saatavuutta koskeviin kysymyksiin. Tämä kertoo selvästi kieltä siitä, että yleisesti ottaen saamenkielisiä palveluja on edelleenkin heikosti tarjolla, joten niitä ei ole käytännössä saatu. Sosiaalipalvelujen osalta enemmistö myönteisiä vastauksia antaneista ilmoitti saaneensa vanhusten saamenkielistä ja kulttuuririlähtöistä kotiapua sekä kotipalvelua. Tulos heijastaa vastaajien ikäjakamaa, jossa painottuvat iäkkäämmät väestöryhmät. Auttaja-Aslak -toiminta Utsjoella, Veahkki-toiminta Enontekiöllä ja Inarin kunnan kotipalvelu- sekä kyläyöntekijät Sevettijärvellä, Nellim-Keväjärvellä ja Pohjois-Inarissa ovat vakiinnuttaneet viime vuosina asemansa ja toimintatapansa. Kotiaputoiminta on pyrkinyt vastaamaan asiakkaiden sosiaalisen vuorovaikutuksen tarpeisiin ja varaamaan aikaa kiireettömään yhdessäoloon, keskusteluun ja kuunteluun, jotka ovat kulttuurisesti tärkeitä toimintatapoja.

Palvelutarjonnassa on kuitenkin merkittäviä alueellisia eroja. Varsinkin Inariissa kotiapu- ja kyläyöntekijäpalvelun saatavuudessa kolmella eri saamenkielellä on puutteita. Vaikka kylässä olisi saatavilla inarinsaamenkielistä palvelua, se ei hyödytä koltansaamenkielisiä asukkaita ja päinvastoin. Saamenkielistä vanhusten kotipalvelua on muita osin saatavilla vain satunnaisesti, ja etenkin Utsjoella tarve on suuri. Kaiken kaikkiaan syrjäseudulla asuvien saamelaisvanhusten kohti annettavat palvelut ovat kehittyneet selvästi heikoiten Sodankylän kunnassa, Vuotson alueella. (Heikkilä 2012, 54.)

Kuvio 29. Mitä sosiaalipalveluja saat tai perheesi saa saamenkielellä? (N=56–70, lkm.)

Seuraavaksi eniten oli saamenkielisen lasten päivähoidon sekä kielipesä- ja kieli-kylykerhopalveluita saaneita. Juuri näiden palvelujen saatavuus on kohentunut saamelaisten kotiseutualueen kunnissa 2000-luvulla. Tällä hetkellä saamenkielistä päivähoittoa on tarjolla Utsjoella, Karigasniemellä, Inarissa, Ivalossa, Hetassa ja Vuotsossa. Lisäksi Enontekiön kunta ostaa saamenkielistä päivähoitopalvelua Ruotsin Karesuandosta.

Kieli- ja kulttuuripesätointiminta ovat tärkeällä sijalla saamelaisten palvelutuottannossa, koska kulttuuriassimilaation seurauksena saamenkieli on joutunut väistymään. Pohjoissaamenkieli on UNESCO:n mukaan uhanalainen kieli ja koltan sekä inarinsaame erittäin uhanalaisia kieliä. Koltankielinen kielipesätointiminta on käynnistynyt Sevettijärvellä jo 1990-luvulla. Sen jälkeen on perustettu toinen koltansaamenkielinen kielipesä Ivaloon, inarinsaamenkiiset kielipesät Ivaloon ja Inariin sekä pohjoissaamenkielinen kielipesä Vuotsoon, Karigasniemelle ja Utsjoelle. Kielipesätointiminnan järjestämisestä vastaavat kunnat sekä paikalliset saamelaisyhdistykset (Ivalossa Anaraškiela servi ja Sevettijärvellä Saa'mi Nu'ett). Lisäksi Enontekiöllä on tarjolla kielikylpykerhotoimintaa.

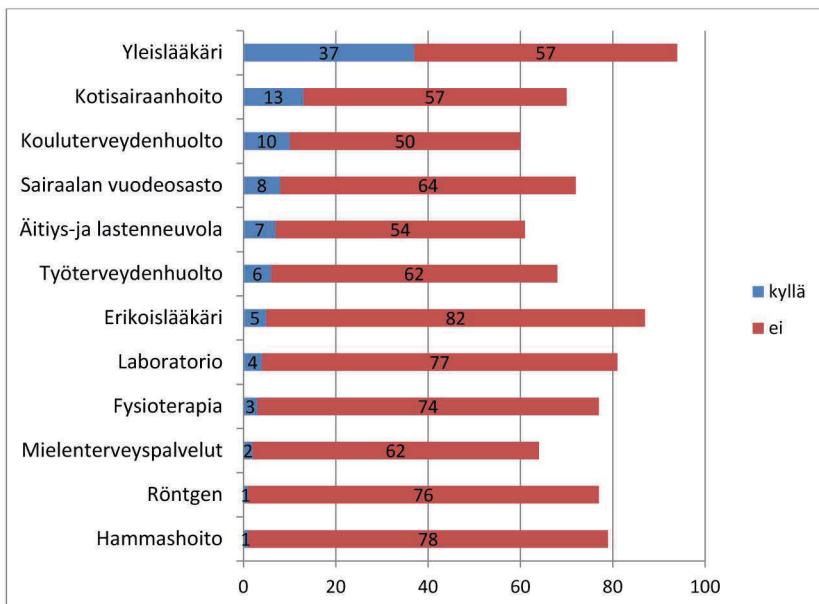
Kielipesätointia rahoitettiin vuodesta 2002 lähtien pääasiallisesti STM:n erillismääärärahan turvin määräaikaisilla päätöksillä. Vuonna 2010 Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) teki päätöksen pysyvästä rahoituksesta kielipesille. Tämä on merkittävä edistysaskel toiminnan jatkuvuuden ja kehittämisen turvaamiseksi, vaikkei rahoitus vielä kata koko tämänhetkistä tarvetta.

Muiden saamenkielisen sosiaalipalveluiden käyttö oli lähinnä muutamien tai yksittäisten tapausten varassa. Saamenkielinen sosiaalipalvelutarjonta vaihtelee saamelaisalueen kunnissa suuresti, mikä vaikeuttaa yleistyksen tekoa. Saamenkielistä perhetyötä on saatavilla vain Utsjoella ja saamenkielistä sosiaalityötä vain Enontekiöllä.

Saamenkielisistä terveyspalveluista yleislääkäripalveluja oli vastajien mukaan parhaiten saatavilla. Utsjoella on saamenkielinen johtava lääkäri ja Inarissa on aloittanut saamenkielinen terveyskeskuslääkäri, mutta Enontekiöllä saamenkielistä yleislääkäripalvelua ei ole ollenkaan tai sitä saa vain satunnaisesti. STM:n erillismäärärahalla on tuotettu saamenkielisen terveydenhoitajan palveluja Utsjoella ja Enontekiöllä, mikä näkyy selvästi asiakkaiden kokemuksena koulu- ja opiskelijaterveydenhuollon sekä äitiys- ja lastenneuvolan saatavuuden parantumisesta. Utsjoella on lisäksi saatavilla saamenkielistä kotisairaanhoidtoa, mikä myös näkyy tuloksissa. Sevettijärvellä ja Vuottossaa aiemmin olleet terveydenhoitajan pysyväät toimipisteet on lakkautettu, ja tämä on heikentänyt merkittävästi omakielisten lähipalveluiden saamista.

Saamenkielentaitoisesta hoitohenkilöstöstä on kuitenkin suuri pula niin sosiaali- kuin terveydenhuollon laitos- ja avopalveluissa kaikissa kunnissa. Saamenkielentaitoisena pidetään Saamen kielilain määritelmän mukaan äidinkielisiä tai korkeimman kielitason tutkinnon suorittaneita henkilöitä, jotka pystyvät käyttämään kielitään asianmukaisesti työkielenä. Saamenkielen opetus sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle ei toistaiseksi ole mainittavasti lisännyt saamenkielentaitoiseen ryhmään kokoa vaikka suppean kielitalidon omaavan hoitohenkilöstön määrä onkin kasvanut. Tämä on kriittinen asia ennen kaikkea vanhuspalveluissa, joissa iän ja muistisairauksien lisääntymisen myötä on suuri tarve omakielisille hoitajille. Saamenkielistä laitoshoitoa on edelleen tarjolla vain rajoitetusti ja vuorotyön vuoksi saamenkielistä palvelua ei ole aina paikalla, kun sitä tarvittaisiin. Inarin kunnan koltan-, inarin- ja pohjoissaamenkieliset lähihoitajat sijoittuvat Männikön palvelutaloon Ivaloona sekä terveyskeskuksen vuodeosastolle. Utsjoella on palkattu saamenkielinen hoivatyöntekijä ja terveyskeskuksen vuodeosaston toiminnanohjaaja. Enontekiöllä on yksi saamenkielinen hoitaja kuntayhtymän vuodeosastolla Muoniossa ja lisäksi vanhusten laitoshoidossa suppeamman kielitalidon omaavia työntekijöitä. Sodankylässä on saamenkielinen lähihoitaja palveluasumisyksikössä.

Merkittävää on, että mielenterveyspalveluja ei juuri ole saatavissa saamen kielellä. Vain kaksi vastaajaa ilmoitti saaneensa saamenkielistä palvelua. Kuitenkin kyseessä on sosiaaliseen ja kulttuuriseen toimintaympäristöön kiinnitetyä ongelma-alue, jonka käsitteily perustuu kielessiseen vuorovaikutukseen. Usein on lisäksi todettu mielenterveydellisten kysymysten lisääntyneen yhteiskunnassamme.

Kuva 30. Mitä terveyspalveluja saat tai perheesi saa saamenkielellä? (N=60–94, lkm.)

Kaikkiaan saamenkielisen palvelutarjonnan laajuus ei ole tarpeeseen nähden riittävä, eikä sen jatkuvuutta ole kielipesätoimintaa lukuun ottamatta turvattu. Erityismäärärahasta päätetään vuosittain valtion talousarvioin yhteydessä ja sen käytöstä vuosittain saamelaisalueen kuntien ja saamelaiskärajien kesken. Palvelun tarve kolmella saamenkielellä on saamelaiskärajien ja kuntien laskelman mukaan moninkertainen.³⁶

Rajaseutualueella Norjan ja Ruotsin puolen palvelutuotanto paikkaa osaltaan saamelaisalueen kuntien palvelujen saatavuuden vajeita. Varsinkin Norjan Karasjoella oleva nuorten psykiatrisen hoitojyksikkö, perheyksikkö, sekä kriisi- ja inestikeskus ovat avainasemassa voidessaan tarjota saamenkielisiä palveluja. Utsjoen kunta on hyödyntänyt näitä palveluja ja käytäntö alkaa vähitellen vaikintua. Näätämön ja Norjan Neidenin yhteinen terveydenhoitajakokeilu on kuitenkin päättynyt kieli- ja ammattitaitoisen henkilöstön saatavuusongelmien vuoksi. Enontekiö on ostanut Ruotsin Karesuandosta saamenkielistä päivähoi-

³⁶ Saamelaiskärajien esitys saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014 sekä esitys saamelaisten varhaiskasvatuspalvelujen, kulttuuri- ja kielipesätoiminnan turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014, Dnro:580/Da.2/2012.

to- ja hammaslääkäripalveluja. Valtaosa vastaajista ei kuitenkaan ollut käyttänyt mitään hyvinvointipalveluja Norjan tai Ruotsin puolelta.

Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin

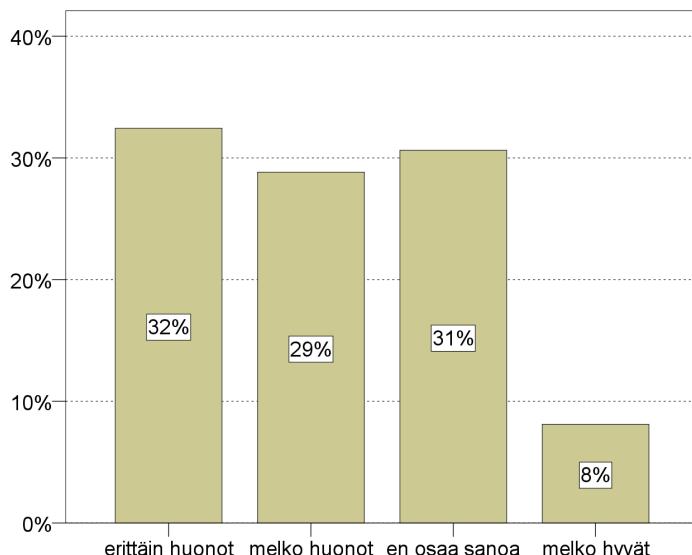
Saamenkielisiä palveluja koettaan koettua tyytyväisyyttä ei voida arvioda vastausten perusteella kattavasti. Sen selvittäminen edellyttää palvelunkäyttäjiin kohdistettua tarkennettua jatkotutkimusta. Merkittävällä osalla vastaajista ei ollut kokemusta lasten kielipesä- ja kielikylpykerhotoiminnasta (46 %) tai saamenkielisestä kotiavusta (37 %). Lisäksi suuri en osaa sanoa -vastausten valinta vaikeuttaa merkittävästi tulosten tulkintaa. ”En osaa sanoa” -vastausten tulkinta on tärkeää. Usein ne saattavat kertoa kantaaottamattomuudella paljonkin (Ronkainen 1999). Tässä kyselyssä ne liittyvät tyyppilisesti kuitenkin siihen, että eri vastaajille kaikki tarjolla olevat palvelut eivät olleet tuttuja, tarpeellisia tai ajankohtaisia. En osaa sanoa -vaihtoehdon valinta kertoo siten eri ikäryhmien ja eri elämäntilanteessa olevien vastaajien eroista palvelujen tarvitsijoina.

Saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen kotiavun sekä kielipesätoiminnan osalta voidaan tehdä vain suuntaa antavia johtopäätöksiä, ja muiden saamenkielisten palvelujen osalta vähäinen aineisto ei salli edes sellaista. Auttaja-Aslakiin, Veahkkiin, kylätyöntekijään tai muuhun saamenkielisen kotiapiun tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä oli 23 vastaajaa. Tyytymättömiä tai erittäin tyytymättömiä oli vastaajista 13. Lähes puolet vastaajista (33) ei osannut määritellä tarkemmin kantaansa.

Tämä työmuoto on otettu hyvin vastaan saamelaisalueen kunnissa. Omakielinen ja kulttuurilähtöinen kotiapi on onnistunut luomaan saamelaisten ikäihmisten tarpeet huomioivia toimintatapoja. Palvelumuoto on kuitenkin uusi, ja se hakee edelleen paikkaansa asiakkaiden arjessa osana ikäihmisten kotona asumista tukevaa palvelutarjontaa. Asiakkailta voi sen vuoksi olla selkiintymätön kuva kotipalvelun ja kotiavun toimenkuvista. Asiakkaiden odotukset ja tarpeet sekä kotiavun määritellyt tehtävänkuvat eivät välträmättä aina kohtaa. Tämä käy ilmi täytymättömiä avuntarpeita koskevassa osiossa (luku 6.5). Avaintoimijoiden haastattelujen mukaan vanhukset odottavat apua kodinhoitoötissä, kuten ruokahuoltoa, vaatehuoltoa, siivousta, kylvetystä sekä erilaisia kulttuurisia toimintoja. Saamelaisvanhusten elämässä perinteinen ruoka ja perinteisen vaatetuksen huoltaminen ja säilyttäminen sekä vuodenaiakohtaiset tehtävät ovat tärkeällä sijalla ja vaativat paljon työtä (Palojärvi & Labba 2010, 130–132). Kotipalvelussa on kuitenkin tänä päivänä usein ulkoistettu siivouspalvelu. Mikäli ostopalvelua ei ole saatavilla tai palveluntarjoaja ei ole muuten sopiva, siivouspalvelu jää saamatta kokonaan. Iäkkäiden ihmisten kotiin annettavien palvelu-

jen kohdalla myös henkilökohtainen luottamus palvelun tuottajaan on tärkeää. Kotiin ei välttämättä haluta päästää ketä hyvänsä palveluntarjoajaa.

Lähes puolella ei ollut kokemusta kielipesä- ja kielikerhotoiminnasta. Vastaajista 16 oli tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä palveluun ja 13 oli tyytymättömiä. Melkein puolet (25) ei osannut määritellä tarkemmin kantaansa. Kielipesä- ja kielikerhotoiminnasta on saatu hyviä tuloksia. Yhdessä muiden kielenelvytystoimien kanssa näiden uhanalaisten ja erittäin uhanalaisten kielten tilanne on saatu selvästi parantumaan. Kielipesä- ja päivähoitotoiminnan järjestämistavoissa on kuitenkin ollut vuosikymmenien mittaan monia ongelmia, jotka voivat heijastua vieläkin palvelutytyväisyyteen. Palvelut on järjestetty osin niin, että lapset on sijoitettu samaan yksikköön riippumatta kielitaidosta. Tämä on epäedullista äidinkieleltään saamenkielisen lasten kielen kehitykselle, sillä kieli käantyy kohemuksen mukaan usein suomeksi tällaisissa tilanteissa.

Kuvio 31. Mahdollisuuden vaikuttaa kunnan saamenkielisen hyvinvointipalvelujen tarjontaan ($N=80$, %).

Palvelutarpeiden näkyväksi tekemiseksi tarvitaan saamelaisen osallisuutta ja vaikuttamiskeinoja. Alkuperäiskansan hyvinvoinnin ja kulttuuri-itsehallinnon kannalta tärkeä näkökulma on saamelaisen mahdollisuus vaikuttaa omakielisten palvelujen tarjontaan ja tuottamiseen. STM:n erillismäärärahan hallinnointi saamelaiskäräjien kautta on lisännyt saamelaisen vaikutusmahdollisuuksia saamenkieliseen palvelutuotantoon. Kansalaisten tilanteessa on kuitenkin edelleen paljon parantamisen varaa. Vastaajat olivat melko yksimielisiä siitä, että heidän

mahdollisuutensa vaikuttaa kunnan saamenkielisen hyvinvointipalvelujen tarjontaan olivat huonot (61 %). Vain 8 % piti vaikutusmahdollisuksiaan melko hyvinä, ja erittäin hyvinä ei yksikään. Kolmasosa ei osannut määritellä kantaansa.

Huomionarvoinen seikka kyselyn tuloksissa oli lisäksi se, että vastaajat olivat erityisen tyttymättömiä saamenkielisistä palveluista tiedottamiseen. Yhteensä 46 % vastaajista koki, että tiedottaminen on hoidettu huonosti tai erittäin huonosti. Kansalaisten tyttymättömyys palveluista tiedottamiseen on tullut tois-tuvasti esille muissakin hyvinvointi- ja palvelutytyväisyystutkimuksissa (esim. Laitinen & Pohjola 2001). Eräs vastaja kommentoi näin:

”Vaikka olisi palveluja, me emme tiedä niistä.”

Saamenkielisen palveluiden osalta tiedottamisella on vielä tärkeämpi rooli kuin palvelutuotannossa keskimäärin. Saamenkieliset palvelut ovat uusia, eikä ihmisillä useinkaan ole entuudestaan kokemusta tai käsitystä niistä. Tiedottamista parantamalla voidaan suhteellisin pieninkin ponnisteluin edistää merkittävällä tavalla asiakkaiden ja palvelujen kohtaamista.

Kelan palveluista tiedottaminen YLE Sámi Radion kautta (vuosina 1992–2000) oli hyvä esimerkki kulttuurisesta tiedonvälityksestä. Viikoittaisessa Eal-limis mielde -ohjelmassa tiedotettiin Kelan eri palvelumuodoista ja ajankoh-taisista asioista tavalla, joka saavutti asiakaskunnan hyvin. Ohjelma lopetettiin kuitenkin vuonna 2000. Kela tuottaa edelleen kohtuullisen runsaasti saamen-kielisiä esitteitä ja muuta materiaalia, mutta Kelan toimipisteiden karsiminen ja nettipalvelun vähäinen toimivuus tämän asiakasryhmän osalta vaikeuttaa tie-donkulkua.

Tulkin käyttökokemukset ja tarve

Vain pienellä osalla vastaajista oli kokemusta tulkkin käytöstä hyvinvointipalve-luissa. Eniten tulkkia oli käytetty terveyspalveluissa. Suurimpana syynä tulkin käyttämättömyyteen oli vastaajien mukaan se, ettei hyvä tulkkia ollut saatavilla. Kokemukset tulkinkäytöstä vaihtelivat suuresti. Osa vastaajista piti sitä erit-täin tärkeänä, kun taas jotkut näkivät sen jopa tarpeettomana. Osalla vastaajista oli omakohtaisia kokemuksia huonosta tai huonosti toteutetusta tulkkauksesta. Osa ilmoitti itse toimineensa tulkkina joko läheiselleen tai laajemminkin. Tul-kin ammattitaitoa painotettiin vastauksissa. Yksi kommentoi, että ”tulkin tulee tulkata oikein ja varmistaa, että asia tulee ymmärrettyksi”. Toisen mukaan ”tär-keätä on, että tulkki osaa asian hyvin, jolloin hän voi toimia muutenkin apuna,

ei vain tulkata". Onkin ilmeistä että kielitulkin ohella tarvittaisiin kulttuuritulkia tai asiointiapaia (ks. Lindgren 2000, Miettunen 2012).

On todennäköistä, että tulkkien saatavuusongelmat tai huonot tulkkauskokemukset vaikuttavat myös vastaajien mielipiteeseen tulkin käyttötarpeesta. Toisaalta on selvää, että asiakkaat asioisivat mieluiten äidinkielellään, kuten eräs vastaaja erikseen totesi. Tulkin välityksellä koetaan usein kiussalliseksi puhua omista tunteista, ongelmista tai hoitaa intiimejä henkilökohtaisiaasioita. Apua kuitenkin tarvitaan, sillä muutama vastaaja kertoi, "ettei ymmärrä sairauksien uusia saamenkielisiä nimiä tai muita palvelun avaintermejä". Eräs vastaaja puolestaan painotti, että "kun on tärkeätä vaikuttaa, ei kannata puhua viranomaiselle tulkin välityksellä".

Tulokset ovat hyvin samansuuntaiset verrattuna aiempiin tutkimustuloksiin (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997). Tilanne ei ole juuri edennyt 15 vuoden aikana tässä suhteessa. Tulkkauksen tarjonta on yhä satunnaisista ja asiakkaan oman aktiivisuuden varassa. Omakelistä palvelua tarvitaan varhaiskasvatus- ja vanhustyössä sekä erityisesti mielenterveys-, perheterapia- ja päihdetyön palveluissa, joissa kieli on olennainen osa itse palvelutapahtumaa. Tällaisia palveluita ei voida useinkaan tuottaa mielekkäästi tulkin välityksellä niin, että asiakas ammattiin henkilö molemmat kokisivat palvelutilanteen laadukkaaksi.

Saamenkielisiä etätulkkausmahdollisuuksia on kokeiltu Uudenmaan erityis-palvelujen kuntayhtymän hallinnoiman Etätulkki.fi -kehittämishankkeen osana (2007–2009). Menetelmä osoittautui toimivaksi yksittäisissä asiointilanteissa. Simultaanitulkkaus sen sijaan edellyttää välinekehittelyä. Lisäksi tarvitaan saamenkielinen tulkkipalvelukeskus, jonka yhteyteen tulkkausta voidaan kehittää. Oman erityiskysymyksensä muodostaa lisäksi saamenkielinen kirjoitustulkkipalvelu, jota kuulovammaiset käyttävät. Myös tämä asia nousi esiin kyselytutkimuksen avovastauksissa.

Saamenkielisten palvelujen tarve

Kuten aiemmin todettiin lomakekyselyn vastajat eivät vastanneet kattavasti saamenkielisen palvelujen tarvetta koskevaan kysymykseen. Kysymyksen vaikeahkon muotoilun ohella myös kysymyksenasettelu palvelutarpeesta oli monelle hieman vaikeasti ymmärrettävä ja teoreettinen. Ihmisen, joka ei ole käyttänyt mitään palveluja aiemmin tai käyttänyt vain vähän, voi olla vaikea hahmottaa etukäteen palvelujen tarvetta tai tietää, mitä palveluja voisi tarvita tulevaisuudessa. Yksi vastaaja oli kommentoinut osuvasti:

"Tarvii jos tarvii."

Ilmoitetut sosiaalipalvelutarpeet olivat yksittäisiä. Eniten tarvetta katsottiin olevan saamenkieliin vanhustenpalveluihin, kotipalveluihin ja kotiapiun. Toiseksi useimmin tarvittiin saamenkielisen sosiaalityöntekijän palveluita. Utsjoeara koskevia palvelutarpeita oli selvästi runsaimmin. Utsjoen vastaajat ilmoittivat tarvitsevansa kaikkia sosiaalipalveluita. Edellä mainittujen palvelujen lisäksi kaivattiin esimerkiksi saamenkielistä palveluasumista. Enontekiön vastauksissa nousi selvimmin esiin saamenkielisen kotipalvelun tarve. Vuotsossa asuvat olivat vastanneet lähinnä vain päivähoitoa ja kielipesää koskeneisiin kysymyksiin.

Terveyspalvelujen osalta saamenkielisen palvelun tarvetta oli vastauksissa selvästi enemmän kuin sosiaalipalvelutarvetta. Yleisimmin oli saamenkielisen kotisairaanhoidon tarvetta. Seuraavaksi eniten tarvittaisiin saamenkielisiä yleis- ja erikoislääkäripalveluja. Myös saamenkielistä vuodeosastopalvelua ja fysioterapiaa kaipasi aika moni. Saamenkieliset palvelutarpeet olivat suurimmat Utsjoella, mutta huomionarvoista on, että myös muissa kunnissa kaivattiin saamenkielisiä terveyspalveluja selvästi useammin kuin sosiaalipalveluja.

Avovastaauksissa nousi esiin myös avun tarve kaupassa asioinnissa ja muissa palveluissa koltankielisille ja lukutaidottomille. Koltankieli on enimäkkseen puhekielellä, jolloin varsinkin vanhemmat ikäryhmät eivät osaa lukea kieltä. Vastaajan mukaan ”oli vaikea vastata noihin kysymyksiin, kun ei ymmärrä kaikkea”. Toinen vastaja esitti, että Kelan korvaamissa taksikyydeissä pitäisi olla mahdollisuus valita saamenkielinen palvelu. Nyt se on hänen mukaansa aivan mahdotonta, kun tilaus tehdään ajonvälityskeskukseen. Kolmas vastaja kertoi kaivanneensa eniten saamenkielistä puheterapeuttia ja perheneuvoja, kun lapsi olivat pieniä. Neljäs muistutti, että tutkimuksessa on unohdettu poliisin palvelut ja saamea puhuvan poliisin tarve. Myös saamenkielisen kriisiavun tarve ja vertaistuki sekä tarve avata keskustelu asuntolan ajoista nousivat esiin.

Haastatteluilla avaintoimijoilla oli pitkällisen kenttätyön ja kokemuksen perusteella syntyneitä selkeitä käsityksiä saamenkielisistä palvelutarpeista, jotka vastasivat pääosin kyselyn tuloksia. Saamenkieliset palvelutarpeet ovat kaiken kaikkiaan hyvin laaja-alaiset. Varsinkin Inarissa, jossa on eniten saamelaisia ja kolme saamenkieltä, palvelutarpeet ovat suuret. Koulutettu ja kielitaitoinen henkilöstö ei väältämättä hakeudu hoitotyöhön, ja henkilöstön työssä jaksamissa ongelmia.

Kiireellisimmiksi ja välittömiä toimenpiteitä vaativiksi avaintoimijat nimesivät terveydenhuollon saamenkieliset erityispalvelut, kuten psykologin palvelut ja erilaiset terapiapalvelut.

”No ehkä minä näkisin, että varsinkin tuolla terveyspuolella erityispalvelut, niin niitähän ei juurikaan ole saatavilla, että omakielisiä terapia-palveluja, psykologin palveluita ja tämmöisiä palveluita, jotka perustuvat

ja ottavat huomion saamelaiskulttuurin. Semmoisten palvelujen kehittäminen. Se koskee myöskin tätä, jos miettii sosialista puolta, niin myöskin sosialista puolta ja ehkä sitten vielä ikäihmisten palvelut, koska se on myöskin semmoinen, mikä näkyy nyt, kun ikäihmisten määrä lisääntyy koko ajan. Että saamenkielisiin omakulttuurisiin palveluihin tai palvelutarpeeseen vastaaminen.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Porotalousperheitten kokonaisvaltainen tuki ois semmoinen kiireellinen toimenpide, mitä pitäis tehdä. Sitten nousee kyllä esille mielenterveys- ja päähdetyö. Mielenterveysasioitten puheeksi ottaminen saamelaistyhteisössä ei ole helppoa. … päähdetyön puheeksi ottaminen ja näitten tukitoimien kehittäminen olis tämmöinen, joka vaatis toimenpiteitä. Ja kyllä perheitten tuki myös on se, millä tavalla tukea saamelaisperheitä siinä identiteetin rakentamisessa ja arjen pyörittämisessä.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten ikäihmisten laitoshoiton ja muistisairaiden hoito nousivat esiin ikäihmisten määärän ja palvelutarpeen kasvaessa. Tarvitaan omakielistä ja kulttuurilähtöistä palveluasumista, joka mahdollistaa ikäihmisen hoidon osana yhteisöä. Etenkin kolttasaamelaisen ja inarinsaamelaisen osalta tilanne onakuutti.

”Saamenkielisten ikäihmisten laitoshoiton ja muistisairaiden hoito.”
(Avaintoimijahaastattelu)

Myös saamelaisen nuoriso- ja perhetyön puuttuminen mainittiin kiireellisiä toimenpiteitä kaipaavina tarpeina. Lisäksi tarvitaan identiteetin ja kaksikielisyyden tukea neuvolatoiminnassa. Samoin saamenkieliset terveydenhuollon testit tulisi saada käyttöön.

”Esimerkiksi, jos mietitään näitä terveyspalveluita, niin meillä puuttuu diagnostisia testejä saameksi, mitä vois tehdä, semmoisia meidän kulttuuriin ympättyjä neuvolatestejä, näitä ikäkausitestejä. Ja sitten toisaalta muistisairauksien tutkimisessa on vaan semmoinen hyvin karkeaa tämä käännetty versio siitä Minimental-testistä.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten terveydenedistämisen menetelmien kehittäminen on kokonaisuudessaan iso haaste. Tällä hetkellä työterveyshuolto toimii Inarin ja Sodankylän kunnissa kokonaan suomenkielisenä. Enontekiöllä ja Utsjoella on mahdollista saada osin myös saamenkielistä palvelua.

Lopuksi tarvitaan tulkkauksen ja etätulkkauksen kehittämistä. Kyse ei ole vain kielen tulkkauksesta vaan myös kulttuurisen asiointituen tarpeesta. SámiSoster ry:n kehittämisprojektiin (2004–2006) ja Lapin keskussairaalalan palvelukokeilun tuloksena syntynyt toimintamalli tulisi muokata, ja ottaa uudelleen käyttöön niin, että se parhaalla mahdollisella tavalla palvelee muun muassa erikoissairaankoitoon tulevia saamelaisia. Etenkin ensiavussa ja tehohoidossa kieli-kysymys voi olla kriittinen tekijä.

6.5 Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saanti

Kansalaisten arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saannissa julkiset palvelut muodostavat luonnollisesti vain osan. Ihmisten arjessa selviytyminen todentuu tyyppillisesti ydinperheen, lähiyhteisön, palvelujärjestelmän, järjestöjen ja muiden tarjoaman avun yhteisvaikutuksena. Kuten monissa aiemmissa tutkimuksissa on nostettu esiin, ovat ydinperheen ja lähiyhteisön ”epäviralliset” avunlähteet monessa tapauksessa yksilön selviytymisen kannalta paljon suuri-arvoisempia kuin yhteiskunnan tarjoama apu. (Hokkanen & Kinnunen 1991; Kinnunen 1998; Laitinen & Pohjola 2001). Erityisesti saamelaisten kannalta tämä voi olla hyvinkin tärkeä, koska julkisten palvelujen rooli saamelaistalueella on nuori ja palveluverkosto harva. 1960-luvulta lähtien tapahtuneesta voimakkaasta yhteiskunnallisesta muutoksesta huolimatta julkisten organisaatioiden tarjoamat palvelut eivät ole sen vuoksi saaneet tai voineet saada yhtä merkittävää roolia saamelaisten ja saamelaisperheiden elämässä kuin valtaväestön keskuudessa.

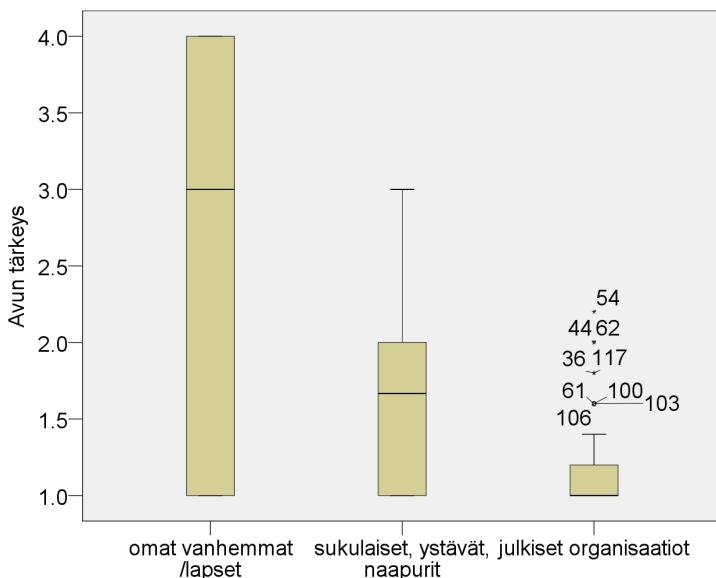
Eri auttaja- ja tukitahojen merkitykset yksittäisten vastaajien elämässä vaihtelevat suuresti. Analyssia varten eri auttajatahojen tukea kuvaavat summa-muuttujat ryhmiteltiin seuraavasti: 1) ydinperheen merkitys (kaksiluokkainen merkitys: suuri, pieni), 2) lähiyhteisön merkitys (kolmeluokkainen: suuri, keskitasoinen, pieni) ja 3) julkisen organisaatioavun merkitys (kolmeluokkainen: suuri, keskitasoinen, pieni). Ydinperhe koostui valtaosin puolisosta ja omista lapsista, vain muutama vastaaja ilmoitti siihen kuuluvan myös omat tai puolison vanhemmat. Lähiyhteisöön laskettiin muut sukulaiset, ystävät ja naapurit. Jaottelu ei ota huomioon kaikkia paikallisia ja kulttuurisia erityispiirteitä, kuten esimerkiksi sukulaisten erityistä merkitystä. Toisaalta ystävät ja naapurit voivat olla, ja pienissä yhteisöissä usein ovatkin, myös sukulaisia. Tämä ryhmittely mahdollisti kuitenkin vertailukelpoisten ryhmien luomisen.

Kun tarkastellaan kolmen ryhmitellyn auttajatahon keskinäisiä mittasuh-teita ja eroja, havaitaan, että julkinen organisaatioapu on yleisimmin merkitty vaihtoehto. Auttajatahojen keskinäisessä tärkeysjärjestyksessä sen merkitys on

kuitenkin pienin. Tärkeimmälle sijalle (asteikolla 1-3) arjen avun lähteenä vastaajat ovat useimmin merkinneet ydinperheen. Sukulaisten, ystävien ja naapurien rooli arjen kannalta keskeisen avun lähteenä on melko tärkeä ja joillekin ensisijainen avun lähde. Julkisen organisaatioavun merkitys on pienin, mutta tapauskohtaisesti tarkasteltuna sillä on joidenkin ihmisten elämässä suuri merkitys. Tärkeimmäksi yksittäiseksi julkisen avun muodoksi nimettiin kotisairaanhoito. Kun avun saamista verrataan valtakunnallisten hyvinvointitutkimusten tuloksiin, nousee lähiyhteisön (sukulaiset, ystävät, naapurit) merkitys hieman suuremmaksi kuin Suomessa keskimäärin. Tämä kertonee osaltaan siitä, että yhteiskunnallisesta kehityksestä ja yhteisöllisyttä murentavista piirteistä huolimatta saamelaisten keskuudessa on säilynyt vahvoja yhteisöllisen avun piirteitä. Sivukylissä lähiyhteisön tuki voikin todellisuudessa monesti olla lähestulkoon ainoa tarjolla oleva apu.

Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla on mahdollista tarkastella useita ristiintaulukointeja samassa avaruudessa. Tätä kuvalevaa monimuuttujamenetelmää käytetään luokiteltujen muuttujien graafisessa analyysissa. Analyysi kuvaa muuttujien luokkien väliä etäisyyskiä moniulotteisessa tilassa. Tämä menettely avaa osaltaan ilmiön ominaisuuksien väliä suhteita, joita olisi muuten vaikea havaita. Kun kolme ryhmiteltyä arjen avun saamisen lähteitä koskeva muuttuja (ydinperhe, lähiyhteisö ja julkiset organisaatiot) sijoitetaan suhteessa vastaajan asuinkuntaan, palvelujen saatavuuskokemukseen ja palvelutytyväisyteen saadaan valaistusta muuttujien keskimääräisistä mittasuhteista sekä eri komponenttien keskinäisistä suhteista ja merkittävyydestä. (Liitekuviot 15–17.)

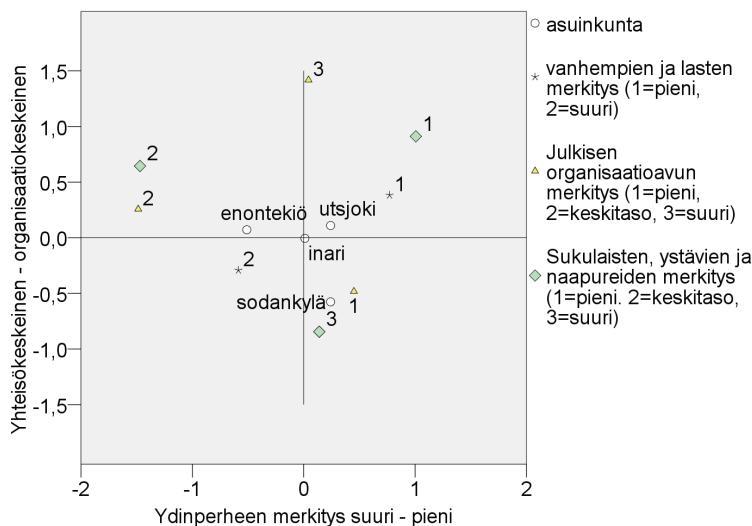
Tulos antaa mielenkiintoisen kuvan saamelaismatkailijoiden eri osien palvelujen ja arjen avun saannista sekä eri tahojen merkityksestä arjessa pärjäämisessä. Kuntakohtaisessa tarkastelussa selviää, että eri auttajatahojen rooli ja tärkeyks arjen selviytymisessä vaihtelee eri puolilla saamelaismatkailijoiden. Vastaavasti arjen avun muodostumisessa näyttäisi olevan ikäryhmäkohtaisia erityispiirteitä. Vuotson ja Enontekiön tulos näyttää eroavan selvästi Inarin ja Utsjoen tilanteesta. Enontekiöllä ydinperheen merkitys on selvästi suurin arjen avun lähteenä. Enontekiön vastaajista 71 % ilmoitti, että ydinperhe on arjen selviytymisessä kannalta tärkein. Lähiyhteisö ja julkisen organisaatioavun merkitykset ovat kumpikin keskitasoa. Vuotson alueella lähiyhteisö on keskeisin arjen avun lähde. Vastaavasti julkisen organisaatioavun merkitys on siellä selvästi pienin. Inarin ja Utsjoen tilanteet eivät aukea yhtä selvästi piirteisinä. Inarissa sekä lähiyhteisö, julkisen organisaatioavun että ydinperheet merkitykset ovat keskitasoa. Utsjoki poikkeaa siinä suhteessa, että ydinperheen merkitys ja lähiyhteisön merkitys ovat siellä jonkin verran pienempiä kuin muissa kunnissa. Sitä vastoin julkisen organisaatioavun merkitys on hieman muita kuntia suurempi.

Kuvio 32. Arjen sujumisen kannalta tärkeän avun saamisen lähteet (summa-muuttujat ryhmiteltyinä kolmeen ryhmään).³⁷

Vastaajien erot sukupuolen, iän ja perhetilanteen mukaan selittävät ilmiötä joiltakin osin. Enontekiön vastaajien enemmistö oli 40–65 -vuotiaita naisia, kun Utsjoen vastaajista enemmistö oli iäkkäämpiä miehiä. Ikäryhmittäinen tarkastelu osoittaa, että julkisen organisaatioavun merkitys on suurin iäkkäimmän väestöryhmän keskuudessa. Sen sijaan ydinperheen rooli arjen avun lähteenä ei näyti riippuvan vastaajien iästä. Sen merkitys on jonkin verran suurempi keski-ikäiselle (40–64 -vuotiaalle) väestölle. Lähiyhteisön merkitys on selvästi suurin nuorimmalle ikäluokalle. Itse asiassa nuorimmasta väestöryhmästä (27–39-vuotiaat) kukaan ei nimennyt julkista organisaatioapua kolmen tärkeimman auttajatalon joukkoon. Sukupuoli oli keskeisin selittäjä ainoastaan suhteessa ydinperheen merkitykseen. Naisten mielestä ydinperheen asema arjen avun lähteenä oli selvästi suurempi kuin miesten.

³⁷ Laatikko-jana -kuvion lukuohje: Laatikon päätepisteet määritetyvät aineiston ala- ja yläkvarttilin mukaan. Laatikon keskiviiha kuvaa tässä tapauksessa aineiston aritmeetista keskiarvoa (vrt. tavallisinmin käytetään keskilukua eli mediaania). Laatikon päässä olevien janojen päätepisteinä on havaintojen pienin arvo (alareuna) ja suurin arvo (yläreuna), ts. laatikon yläreuna on siis 75 %:n prosenttipiste ja laatikon alareuna on 25 %:n prosenttipiste. Poikkeavat arvot on esitetty erillisinä merkintöinä. (Kuha & Laukkala 2010.)

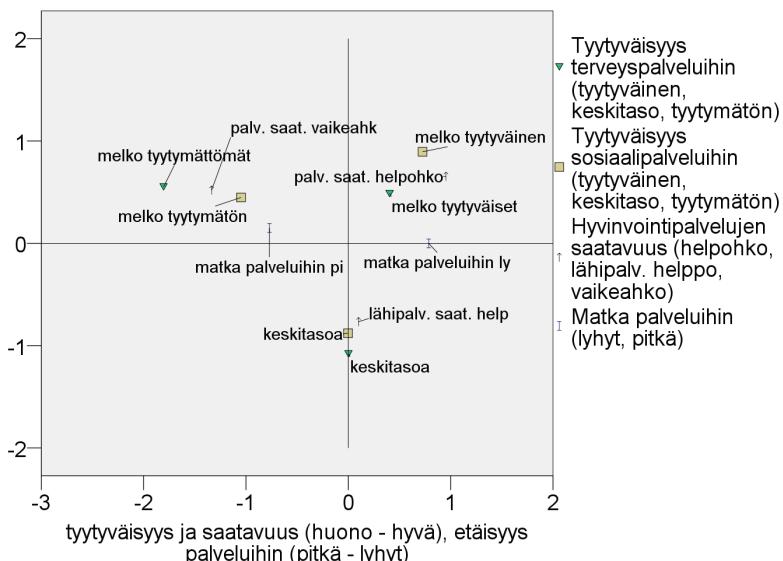

Kuvio 33. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva eri ta-hoilta saadun arjen avun merkityksestä eri saamelaisalueen kunnissa.

Tarkasteltaessa arjen avun ja palvelujen saatavuuden sekä palvelutytyväisyyden välistä suhteita löytyi muutamia mielenkiintoisia vastavuuksia. Yhtäältä vaikuttaa siltä, että ydinperheen keskeinen rooli arjen avun lähteenä ja tytyväisyys sosiaalipalveluihin liittyytä toisiinsa. Toisaalta julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja tytyväisyys sosiaalipalveluihin näyttää myös liittyvän toisiinsa. Vastaavasti tyttymättömyys sosiaalipalveluihin ja lähiyhteisön avun suuri merkitys sekä organisaatioavun pieni merkitys liittyytä selvästi toisiinsa. Tarkasteltaessa tytyväisyyttä terveyspalveluihin tilanne on samankaltainen. Tyttymättömyys terveyspalveluihin ja ydinperheen pieni merkitys näyttää vastaavan toisiaan ja päinvastoin. Sen sijaan organisaation avun tärkeys ja lähiyhteisön pieni merkitys liittyytä tyttymättömyyteen terveyspalveluihin.

Palvelujen saatavuus ja julkisen organisaatioavun sekä lähiyhteisön avun suuri merkitys arjessa ovat yhteydessä toisiinsa. Ne, joiden arjessa lähiyhteisön merkitys arjen avun lähteenä on suuri, kokivat myös palveluiden saatavuuden vaikeimmaksi ja päinvastoin. Kun matka palveluihin oli pitkä ja palveluiden saatavuus koettiin vaikeana, niin tukeuduttiin enemmän lähiyhteisön apuun. Vastaavasti julkisen organisaatioavun rooli arjen avun lähteenä oli tärkeämpi niille, joilla oli lyhyt matka palveluihin.

Kun tarkastellaan palvelutyytyväisyyttä, saatavuutta ja etäisyyttä palveluihin samassa avaruudessa muodostuu tuloksista melko selkeä kokonaiskuva. Palvelutyytyväisyytömyys, palvelujen vaikeahko saatavuus ja pitkä matka palveluihin näyttäisivät olevan aika läheisesti yhteydessä keskenään, kun taas palvelutyytyväisyyys, palvelujen saatavuuden helpous ja lyhyt matka palveluihin liittyvät toisiinsa.

Kuvio 34. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemusten ja palveluetäisyysten kokemuksista saamelaisalueen kunnissa.

Kuntakohtaiset erot eivät ole kovin selviä tässä suhteessa. Kuitenkin Vuotson vastajat vaikuttaisivat näiden analysitulosten mukaan olevan tyytymättömämpiä palveluihin ja he myös kokivat palvelujen saatavuuden vaikeammaksi. Palvelut sijaitsevat tyypillisesti Sodankylän keskustassa, jonka matkaa on noin 100 km. Julkisen organisaatioavun pieni merkitys kuvastanee sitä, ettei palvelujärjestelmä ole pystynyt vastaamaan heidän palvelutarpeisiinsa. Lähiyhteisön suuri rooli kertoo siitä, että se paikkaa osaltaan organisaatioavun puutteita. Se voi myös kuvastaa perinteisten arvojen säilymistä. Utsjoen vastajat puolestaan kokivat lähipalveluiden saatavuuden helpoksi, mutta erityispalveluiden saatavuuden vaikeaksi. Heidän kokemansa palvelutyytyväisyys oli keskitasoa, tosin

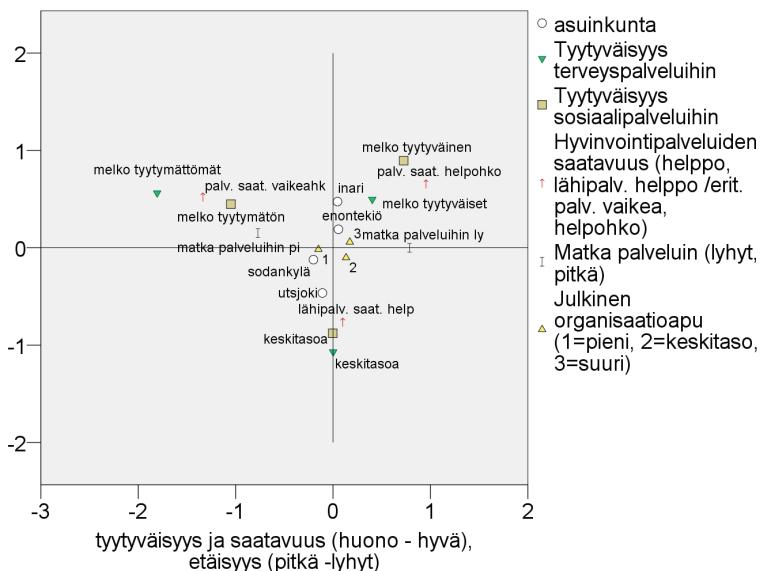
terveyspalvelujen osalta he olivat keskimäärin tyytymättömiä. Julkisen organisaation hieman suurempi merkitys Utsjoella kuvastaa sitä, että palvelujärjestelmä pystyy vastaamaan paremmin asukkaiden tarpeisiin kuin esimerkiksi Vuotssossa. Utsjoella tilannetta parantavat toisaalta palvelukylät, joihin palveluita on osaksi hajautettu sekä saamenkielisten palveluiden laajempi toteuttaminen. Enontekiön ja Inarin osalta tilanne on heterogeenisempi, eikä tarjoa näin selkeitä suuntaukset. Näiden kuntien asukkaat vaikuttavat kokevan palvelujen saatavuuden vähän helpompana kuin muut ja olevan jonkin verran tyytyväisempiä sosiaali- ja terveyspalveluihin.

Vastaavasti tarkasteltaessa ilmiökentää eri ammatinharjoittajien ja työmarkkinatilanteiden osalta vaikuttaa siltä, että perinteisten elinkeinojen harjoittajat ovat tyytymättömiä palveluihin ja kokivat palvelujen saatavuuden vaikeimpana. Juuri heidän kohdallaan palvelujärjestelmä onnistuu ehkä huonoitona vastaamaan palvelutarpeisiin. Heillä usein myös etäisyys on pitkä sivukylillä asumisen vuoksi, jolloin palvelujen soveltuvuus on hankala. Sen sijaan yrityjät ja osa-aikaeläkkeellä olevat olivat selvästi muita tyytyväisempiä palveluihin ja kokivat niiden saatavuuden helpoksi.

Kaiken kaikkiaan tulos antaa viitteitä siitä, että aluetta yhdistävien ominaispiirteiden ohella eri saamelaisalueen kuntiin on muodostunut omaleimaiset selviytymisstrategioita määrittävät kulttuurit. Taustalla voidaan olettaa olevan aiemmassa luvussa kuvattu saamelaisalueen eri osien erityismiskeitys, joka kattaa väestölliset muutokset, kuten vähemmistöaseman, assimilaation sekä kielelliset, elinkeinolliset muutokset ja edelleen historialliset, palvelujärjestelmän tuloon liittyvät kehityspiirteet.

Analyysin tuloksia työstettiin yhteisessä työpajassa avaintoimijoiden kanssa. Kulttuurisena tulkintana nousivat esiin muun muassa seuraavat piirteet. Perinteinen poronhoito kannattelee ydinperheen ja lähiyhteisön yhteenkuuluvuutta ylläpitäviä rakenteita. Varsinkin Enontekiöllä tämä piirre on säilynyt voimakkaana ja vaikuttaneet tuloksen taustalla. Enontekiön saamelaiset ovat olleet perinteisesti liikkuvia ja tottuneet asioimaan kulttuurien välissä vuorovaikutusverkostoissa säilyttäen vahvan identiteettinsä.

Vuotso on kokenut voimakkaan assimilaation ja kielen vaihdon. Kielen ja kulttuurin elpyminen on käynnistynyt siellä viimeisenä. Poronhoitotapa on muuttunut tokkakuntapaimennuksesta paliskuntapohjaiseksi, vaikkakin se on edelleen elinkeinona tärkeä yhteisöllisydden, kulttuurin ja identiteetin kulmakiivi. Lähiyhteisön merkitys arjen avun läheinenä on muodostunut suureksi myös sen vuoksi, että vuotsolaiset ovat kokeneet konkreettisesti palvelujen etääntymisen. Lähipalvelujen saatavuus oli Vuotson kyläkeskuksessa aiemmin kohtuullisen hyvä. Viime vuosikymmenen aikana palveluja on kuitenkin karsittu ja siirretty Sodankylän kuntakeskukseen.

Kuvio 35. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemusten ja palveluetäisyyden kokemuksista sekä vastaajan asuinkunnasta saamelaisalueen kunnissa.

Utsjoen saamelaiset ovat tulleet kosketuksiin valtakulttuurin kanssa myöhään ja äkillisesti. Kulttuurinen vuorovaikutus ei ole kaikin osin vakiintunut tasapuoliseksi, vaan monet saamelaiset ovat ikään kuin ”kahden maailman välissä” (*guovtti áimmu gaskkas*). Yhtälältä utsjokelaisilla on vahva saamelaisidentiteetti ja kieli. Toisaalta etenkin asuntoloissa asuneella sukupolvella voi olla traumaattisia kokemuksia identiteetistään. Varsinkin nuoret ottavat mielellään vaikuttavia valtakulttuurin tavoista ja arvoista. Myös perinteinen saamelainen pärjäämisen ideaali vaikuttaa taustalla voimakkaana. Monet ihmiset kokevat, että heidän pitää pärjäää omillaan, eikä apua haluta hakea lähisukulaisilta. Utsjoen elinkeinorakenne, johon kuuluvat vahvoina kalastus, maatalous ja matkailu ei pidä samalla tavalla yllä yhteisöllisyyttä kuin vahvoissa poronhoito-yhteisöissä. Vastaavasti muuttoliike paikasta toiseen aiheuttaa sen, ettei nuorilla perheillä ole vahvaa turvaverkostoa tukenaan.

Inarin suhteeseen on vaikea tehdä yleistystä. Inarissa asuvien saamelaisen asemaa määrittävät monet eri kehityspiirteet. Inarinsaamen kieli ehti jo melkein kadota, ennen kuin kielen elvytys aloitettiin. Kolttasaamelaisten elinololoja ja yhteisöllisyyttä määrittävät edelleen sodan jälkeinen siirtoasutus Suonikylästä

Sevettijärvelle ja Nellimiin. Enontekiöltä ja Kautokeinosta Inariin muuttaneet pohjoissaamenkieliset porosaamelaiset ovat säilyttäneet kielensä, identiteettinsä sekä perinteisen yhteisöllisyysensä poronhoidon puitteissa. Muista kunnista poiketen Inarissa on eniten uusia kulttuurilähtöisiä työpaikkoja, jotka tarjoavat uusia ansiotyömahdollisuuksia nuorille, saamenkielen taitoisille ja koulutetuille henkilöille. Inarin saamenkielisen palvelutarjonnan haasteet ovat suurimmat, koska palveluita tarvitaan kolmella saamen kielellä.

Avaintoimijaryhmässä pohdittiin myös, missä määrin tulos kertoo perinteisen suurperhekeskeisyyden murenemisesta ja modernisaation mukanaan tuomasta ydinperheistymisestä. Vai kertooko se osin myös ydinperheen merkityksen heikentymisestä joissakin osissa saamelaisalueilla?

Suurperhekeskeisyyden murenemista todettiin kuvaavan sen, että vanhusten palvelutarvetta siirretään yhä enenevässä määrin julkisille organisaatioille. Naisten palkkatyö, pienentyneet perheet, nuorten perheiden poismuutto alueelta ja muut tekijät ovat saaneet aikaan sen, ettei ikäihmisille ole enää huolehtijoita kotona. Vanhusten kokema yksinäisyys ja turvattomuuden tunne ovat uusiaasioita saamelaiskulttuurissa. Toisaalta vanhusten hoitolaitosten sijoittaminen kuntakeskuksiin kauas kotikylältä heikentää tämän tärkeän kielen ja kulttuurin kantajaryhmän mahdollisuksia elää osana yhteisöä ja turvata perinteisen tiedon siirtymistä. Julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja tytyväisyys sosiaalipalveluihin viittaavat puolestaan palvelujen käytön normaalitumiseen ja hyväksymiseen saamelaisyhteisöissä. Vähäisesti alkaa erottua myös pieni palveluiden suurkäyttäjien ryhmä, joka on valtayhteisöstä tuttu kehityspiirre (havaitavissa esimerkiksi kuntakeskusten lähelle muuttaneiden, iäkkäämpien, leskeksi jääneiden naisten kohdalla).

Sen sijaan terveyspalvelujen osalta tilanne on toinen. Terveyspalvelut ovat tavallisesti yksilökohtaisia, eikä niitä haluta välttämättä jakaa lähiyhteisön kanssa. Kuitenkin jos on kyse jostain pitkäaikaissairaudesta, lähiyhteisön merkitys arjen auttajana korostuu. Toisaalta se ei voi korvata kotisairaanhoidon roolia. Julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja lähiyhteisön pieni merkitys avun lähteinä heijastuvat todennäköisemmin palvelutyttymätömyytenä, koska palvelut eivät pysty vastaamaan asiakkaan suureen tarpeeseen. Yleensä terveyspalvelutytyväisyys oli kuitenkin korkeampaa tasoa kuin sosiaalipalvelutytyväisyys. Tytyväisimpiä terveyspalveluihin olivat ne, joilla oli jonkin verran kaikkea erilaista arjen tukea. Vähiten tytymättömiä olivat ne, joilla ydinperheen merkitys oli suuri arjen pärijäämisessä.

Nuorempien todettiin tarvitsevan lähiyhteisön tukea elämänvaiheeseensa liittyen muun muassa lastenhoitoon, kulttuuriin opastamiseen ja elinkeinoon kasvamiseen, jolla on varsinkin poroyhteisössä suuri merkitys. Tuloksia tulkittiin niin, että nuoret eivät useinkaan miellä päivähoitoa ”julkiseksi organisaatioksi”.

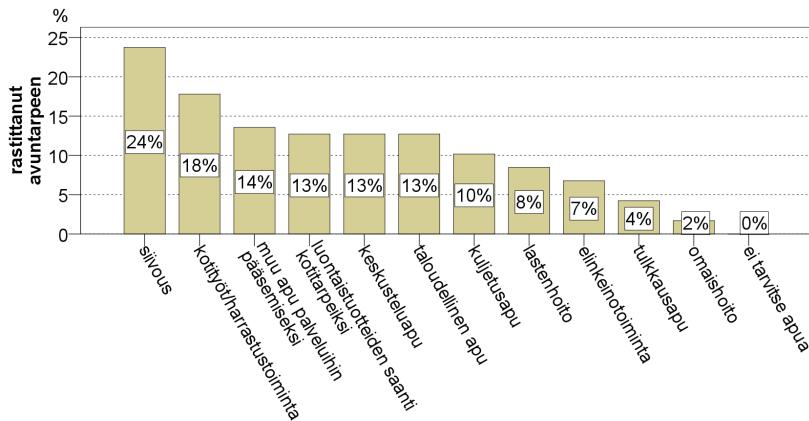
tioavuksi” ja sen ohella muita palveluja tarvitaan aika vähän. Voi myös olla, että he eivät ole tyytyväisiä julkisen organisaation tuottamiin palveluihin, vaan turvaavat sen vuoksi lähiyhteisöön. Lähiyhteisöt saattavat siten osaltaan paikata arjen avun tarvetta.

Keskustelun kuluessa nousi esiin kysymys, kertovatko nämä tulokset siitä, että on olemassa eräänlainen ”kulttuurinen apu”, jota ei saa julkisilta organisaatioilta, toisin sanoen organisaatio ei pysty vastaamaan tarpeisiin tai palvelu ei sovellu asiakaskunnalle. Esimerkiksi tämä tulkinta tehtiin perinteisten elinkeinojen harjoittajien osalta. Toisaalta pohdittiin myös sitä, että perinteistä auttamista ei aina mielletä ”arjen avuksi” vaan luontevaksi osaksi elämää, eikä siitä välttämättä osata tai haluta kertoa ulkopuolisille. Näiden näkökulmien vaikutukset tuloksiin jäävät kuitenkin jatkotutkimuksilla analysoitaviksi.

6.6 Arjen avun tarpeet

Palvelujen vastaanottoa asiakkaiden tarpeisiin ei voi tarkastella vain toteutuneiden palvelujen osalta. Siksi tiedusteltiin puuttuvaa arjen apua, jota ihmiset kokevat tarvitsevansa, mutta eivät saaneet palvelujärjestelmän tai läheisavun kautta. Siivousapu näyttää olevan selvästi vastaajien eniten kaipaama apu. Neljäsosa vastaajista ilmoitti tarvitsevansa apua siivouksessa. Kunnallisessa kotipalvelussa on viime vuosikymmenien aikana pääosin luovuttu sen tarjoamisesta. Tämä näkyy myös kyselyn tuloksissa. Yksityisiä siivouspalveluja on vain vähän tarjolla ja ne ovat keskittyneet tiettyihin osiin saamelaismatkailuun. Toisaalta monet kansaneläkkeen perusosalla elävät ikäihmiset tai muut pienituloiset avun tarvitsijat eivät pysty maksamaan kovin korkeita hintoja siivouspalvelusta. Toiseksi eniten apua tarvitaan muihin kotiröihin ja harrastustoimintaan. Saamenkielinen kotiapu ja erilaiset kylätyöntekijät ovat paikanneet tämän avun tarvetta, mutta toiminta on tarpeeseen nähden riittämätöntä.

Avuntarve palveluihin pääsemiseksi oli myös yleistä. Neljäsosa vastaajista tarvitsee kuljetusapua tai muuta apua palveluihin pääsemiseksi. Joukkoliikenteen karsiminen tai lakkauttaminen ja jäkkäiden ihmisten kotona-asuminen lisäävät tästä tarvetta voimakkaasti, mikä näkyy osaltaan tutkimustuloksissa. Aiempien tutkimustulosten mukaan kyse ei ole aina pelkästään kuljetusavusta, vaan varsinakin jäkkäämmät saamelaiset asioivat mielellään usein suomenkielentaitoisen ja viranomaiskäytäntöjä hyvin hallitsevan sukulaisen, naapurin tai muun läheisen ihmisen kanssa. (Miettunen 2012, 24.)

Kuvio 36. Mitä arjen apua tarvitaan (%)?

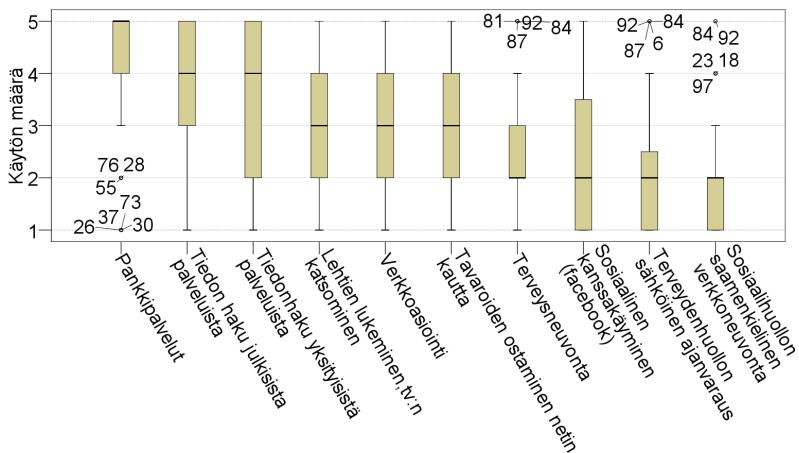
Viidesosa vastaajista ilmoitti tarvitsevansa apua perinteisten elintarvikkeiden (poronliha, riista, kala, marjat ym.) saamiseksi kotitarpeiksi sekä elinkeinotoimintaan. Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen ja perinteisten ruokien nauttiminen ovat tärkeä osa alkuperäiskansojen hyvinvointia. Lisäksi yhteisöllinen yhteenkuuluvuus säilyy ja uusiutuu luontevasti juuri perinteisten elinkeinojen kautta. Sen ohella, että tulos kertoo näiden toimeentulomuotojen merkityksen säilymisestä saamelaisten keskuudessa, se heijastaa myös lähiyhteisössä tapahtuneita muutoksia. Varsinkin ikäihmiset, jotka ovat jääneet yksin kotisijoilleen sivukyliin, eivät välttämättä saa riittävästi tarvitsemaansa apua sukulaisiltaan tai lähiyhteisöltä perinteisten elintarvikkeiden saannissa, käsittelyssä ja valmistukseissa. Jotain yhteisöllisyden murenemisesta kertonee myös se, että 13 % vastaajista kaipasi keskusteluapua. Suurperheisiin ja vanhaan kylästelykulttuuriin tottuneet ikäihmiset kokevat helposti jääneensä sosiaalisen kanssakäymisen paitsoon. Lisäksi he tuntevat usein myös turvattomuutta.

Vastaajakunnan painottuminen iäkkäämpiin näkyy myös siinä, että lastenhoitoapua ilmoitti tarvitsevansa vain 8 % vastaajista. Päivähoitoyrjestelyt vastannevat kohtuullisen hyvin lastenhoitolarpeisiin virka-aikana, mutta luontaiselinkeinojen harjoittamisen epäsäännöllisten työaikojen tarpeisiin ne eivät kykene vastaamaan. Omat iäkkääät vanhemmat ja lähisukulaiset kantavat edelleen vastuuta luontaisesti tästä hoitolarpeesta.

6.7 Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä

Internet-pohjaiset palvelut ovat voimakkaasti yleistyneet viime vuosikymmenen aikana. Samanaikaisesti henkilökohtaisten palvelujen määrää on karsittu voimakkaasti. Esimerkiksi pankkien konttoreita on vähennetty ja keskitetty suurempiin taajamiin sekä niiden aukioloaikeja on lyhennetty merkittävästi. Syrjäseutujen pääasiallinen pankkipalvelu onkin usein verkkopankki. Myös Kelen ja työhallinnon asiointi on siirtynyt pitkälti sähköiseksi. Verkkoyhteyksien paraneminen syrjäylillä on luonnollisesti merkittävä kynnyskysymys nettipalveluiden käytölle.

Kyselyn tulosten mukaan internet-palvelujen käyttö arjen palvelutarjonnan täydentäjänä oli melko rajallista. Vaikka kaksi kolmasosaa vastaajista hyödynsi internetiä arjessa, pääasiallisia käyttötarkoituksia oli vain muutama. Verkkopankki oli ylivoimaisesti yleisimmin käytetty internet-palvelu. Sitä hyödynsi 64 % internetiä käyttäneistä. Tämä on luonnonlista, kun vertaa sitä pankkipalvelun saatavuuden vaikeuteen saamelaisalueella. Toiseksi yleisintä oli tiedonhaku julkisista ja yleisistä palveluista. Noin 40 % vastanneista käytti internetiä tiedonhakuun.

Kuvio 37. Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä.³⁸

Internetiä käytettiin kohtalaisen vähän verkkoasiointiin. Tämä kertoo, että asioinnin siirtyminen internettiin ei ole saamelaisten keskuudessa vielä saavuttanut

38 Ks. lukuohje kuvion 32 alaviitteessä.

tavoitteitaan. Verkkoasioiminen oli yhtä vähäistä kuin tavaroiden ostaminen, tv:n katselu ja lehtien lukeminen verkossa. Viihdekäyttö oli harvinaista, sillä vastaajista vain pieni osa ilmoitti käyttävänsä internetiä sosiaaliseen kanssakäymiseen. Myöskaän uudet sosiaali- ja terveysalan sähköiset palvelut eivät vielä ole tehneet itseään kovin tunnetuksi tämän väestöryhmän keskuudessa. Vain yksittäiset vastaajat ilmoittivat käyttävänsä terveysneuvontaa, terveydenhuollon sähköstä ajanvarausta tai sosiaalihuollon saamenkielistä verkkoneuvontaa. Kuitenkin varsinkin sosiaalihuollon saamenkielisen verkkoneuvonnan merkitys oli joidenkin vastaajien elämässä suuri.

Tulosten mukaan nettipalvelut täydentävät vain murto-osaa saamelaismatkustajia palvelutarpeista. Suurimpana syynä internetin käyttämättömyyteen oli taitojen puute. Noin 37 % vastaajista totesi, ettei osaa käyttää internetiä ja 16 % ilmoitti tarvitsevansa tukea internetin käytössä. Internet-yhteyksien puuttuminen oli pääsynä vain 13 %:lla vastaajista. Tulokset ilmentävät hyvin yleisiä ikäjakaumakohtaisia eroja nettipalvelujen käytössä. Etenkin maaseudulla iäkkäämmät ihmiset kokevat tämän palvelumuodon käytön edelleen itselleen vieraaksi. Myös laajakaistayhteyksien puutteet, hidas toimivuus tai kalleus vähentävät internetin käyttömahdollisuuksia. Tosin yhteydet ovat parantuneet merkittävästi viime vuosien aikana eri puolilla saamelaismatkustajia, mutta ne ovat vieläkin paikoin huo- not tai operaattorivalikoiman vähäisyden vuoksi mahdollisuuden valita edullisempia vaihtoehtoja puuttuvat.

"Laajakaistayhteys on yks hyvinvointipalvelu joka puuttuu... Kaikki on viety nettiin, Kelan palvelut, työvoimatoimiston palvelut, pankkipalvelut, kaikki on netissä. Jos nettiyhettä ei ole, niin siinä sitä sitten olaan... mutta myösken se, että heillä ei ole osaamista, ihmisiä ei ole laitteita... Hyvinvointipalveluissa on tämä, että ihmisiä vähän mahdollisuus tähän normaaliihin asiointiin toimistossa." (Avaintoimijahaastattelelu)

Tulos kertoo osaltaan myös kulttuurisista arvoista ja normeista. Henkilökohdainen asiointi ja kohtaaminen ovat edelleenkin tärkeässä asemassa. Saamelaiset ovat perinteisesti arvostaneet viranomaisten kasvokkaista kohtaamista ja tunteamista. Käytäntö näyttää muuttuvan näiltä osin hitaasti.

6.8 Saamelaisten järjestöjen merkitys

Kolmannen sektorin merkitys hyvinvointipalvelujen ja arjen turvaverkostojen täydentäjänä sekä vapaa-ajan toiminnan tarjoajana on kasvanut voimakkaasti viime vuosikymmeninä. Siihen kohdistetaan paljon odotuksia, kun julkista palvelutuotantoa on karsittu säästösyistä. Etenkin pienten ryhmien erityispalvelujen tarjoamisessa erilaiset kolmannen sektorin toimijat ovatkin osoittautuneet monissa tapauksissa menestyksellisiksi.

Järjestötoiminnalla on saamelaismatkustajille varsinaisen pitkät juuret kielen ja kulttuurin alalla sekä saamelaisten aseman ja poliittisten oikeuksien ajajina. Sen sijaan saamelaisten palvelujen täydentäjinä järjestöjen rooli on vielä verrattain nuori. Saamenkielisen päiväkerho- ja kielipesä- sekä kielikerhotoiminnan käynnistäjinä järjestöt ovat olleet monella tavalla avainasemassa. Tälläkin hetkellä Ánaraškiela servi ja Sami Nue'tt vastaavat ostopalvelusopimuksella osasta saamenkielisten varhaiskasvatuspalveluiden tuotantoa.

Avaintoimijat näkivätkin järjestöjen roolin merkittäväänä, koska ne pystyvät nopeasti vastaamaan esiiin nouseviin avuntarpeisiin.

”... Yhdistykset pystyvät nopeasti reagoimaan ja toimimaan, kuten esimerkiksi SámiSoster.”

”No, ainakin tällä Enontekiön alueella järjestöt, varsinkin SámiSoster ry:llä, on ollut merkittävä rooli näitten palvelujen kehittämisessä ja tuottamisessa. Että kyllä monet näistä toimintoista, mitä meillä nyt on, lähteneet SámiSosterin kokeilusta.”

”Järjestöjen osuus osallistumismahdollisuuksien takaamisessa, harrastustoiminnassa... no kuule kyllähän se on melkeinpä 100 prosenttia.”

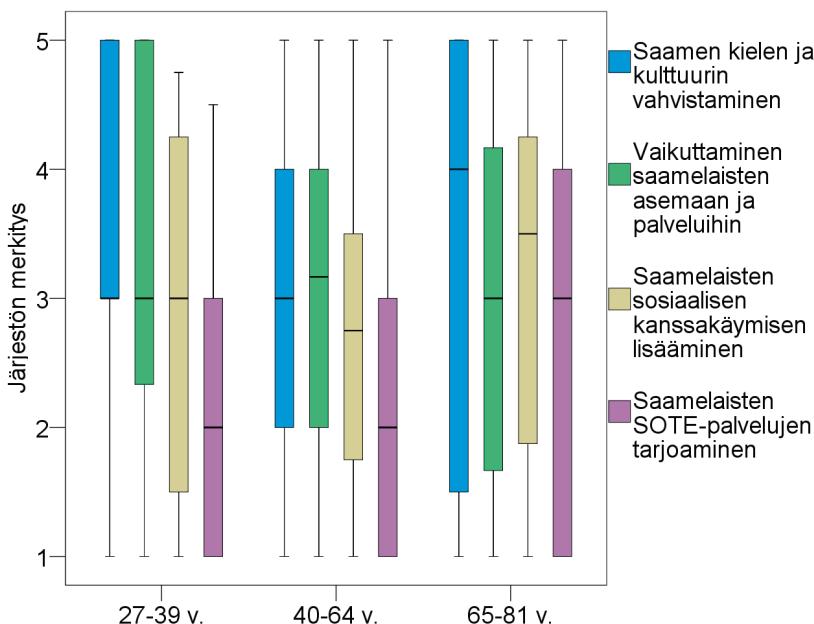
”On erittäin tärkeää, että järjestötoiminta tässä niin sanotusti vireällä tasolla elää ja toimii. Mutta se on hyvin pitkälti muutaman ihmisen aktiivisuudesta riippuva, jos vaan joku jaksaa.”

Kyselylomakkeessa tiedusteltiin saamelaismatkustajille merkitystä vastaajille tärkeissäasioissa. Summamuuttujat ryhmiteltiin neljään: 1) kielen- ja kulttuurin elvyttäminen ja vahvistaminen, 2) sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoaminen, 3) sosiaalisen kanssakäymisen vahvistaminen ja 4) poliittinen vaikuttaminen saamelaisten asemaan.

Yleisellä tasolla tarkasteltuna järjestöjen merkitys näissä asioissa ei ollut vastaajille kovin suuri. Kuitenkin yksittäisten ihmisten elämässä järjestöillä voidaan

ajatella olevan suurikin vaikutus. Suurimmaksi järjestöjen merkityksen itselleen näkivät Enontekiön vastaajat, ikäihmiset ja pohjoissaamenkieliset.

Suurin merkitys järjestöillä koettiin olevan nimenomaan saamenkielen ja kulttuurin vahvistajana. Painotukset vaihtelivat eri vastaajaryhmien välillä. Iäkkäämmät ihmiset näkivät kielen ja kulttuurin roolin vahvistamisen järjestöjen tärkeimpänä tehtävänä. He arvostivat myös järjestöjen tarjoamaa sosialista kanssakäymistä.

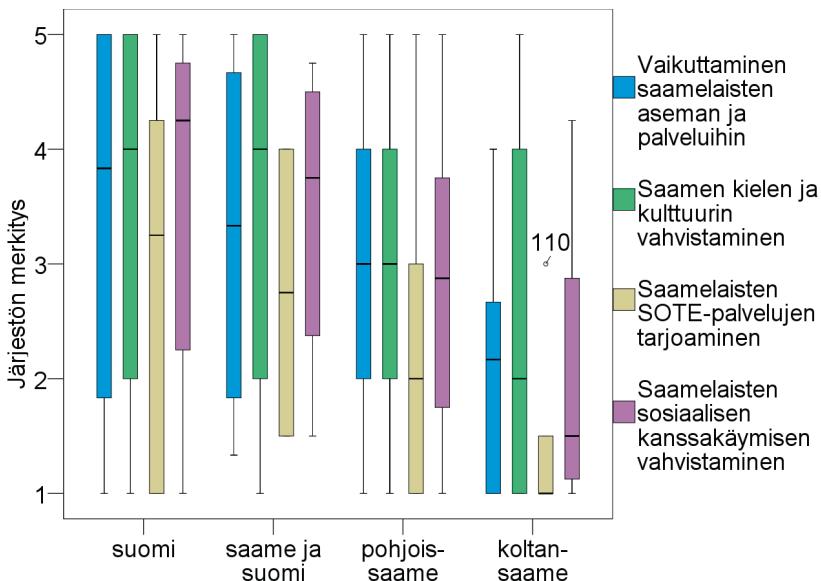

Kuva 38. Saamelaisjärjestöjen merkitys itselle tärkeissä asioissa iän mukaan tarkasteluna.

Vastaajien äidinkielessä ja arkikielessä oli merkitystä tuloksiin siten, että ne, joilla oli suomen kieli äidinkielenä, pitivät saamelaisen kanssakäymisen lisäämistä ja vaikuttamista saamelaisen aseman ja palveluihin tärkeämpinä tehtävinä kuin muut kieliryhmät. Järjestöjen merkitys oli kautta linjan suurempi äidinkielellään suomenkielisille ja kaksikielisille kuin saamenkielisille ryhmille.

Myös avaintoimijat näkivät saamelaisjärjestöjen roolin saamelaisen aseman nostamisessa tärkeänä.

"Minusta pikkuhiljaa aletaan ymmärtää, että saamelaisuu ei se ole taakka vaan rikkaus, mutta kyllä se on hidas prosessi, että siinä on kyllä nämä järjestöt kaikki on olleet avainasemassa."

Kuvio 39. Saamelaisjärjestöjen merkitys itselle tärkeissä asioissa äidinkielen mukaan tarkasteluna.

Ne, joilla oli pohjoissaamen kieli arkikielenä tai olivat kaksikielisiä, näkivät järjestöjen merkityksen suurempana kuin suomenkieliset. Kielen ja kulttuurin vahvistamisen ohella arkikieletään pohjoissaamenkieliset pitivät tärkeänä vai-kuttamista saamelaisten asemaan ja palveluihin. (Liitekuvio 18.)

Kunnittain tarkasteltuna Enontekiöllä ja Sodankylässä kielen sekä kulttuurin vahvistaminen nähtiin tärkeimpinä tehtävinä. Inarissa ja Utsjoella taas vaikuttaminen saamelaisten asemaan ja palveluihin oli vastausten mukaan järjestöjen keskeisin rooli. Järjestöjen merkitys palvelujen tuottajina koettiin melko vähäiseksi. Järjestölähtöisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoamisella oli Enontekiöllä iso merkitys, mutta ero ei ollut kovin suuri. Sodankylässä ja Utsjoella tätä tehtävää ei nähty ollenkaan tärkeänä. Vastaavasti äidinkieletään suomenkielisten tai kaksikielisten mielestä palvelujen tuottaminen oli keskimäärin merkittävämpiä kuin äidinkieletään saamenkielisten. Sen sijaan arkikielen suhteeseen tilanne oli päinvastainen. Pohjoissaamenkieliset ja kaksikieliset vastaajat pitivät

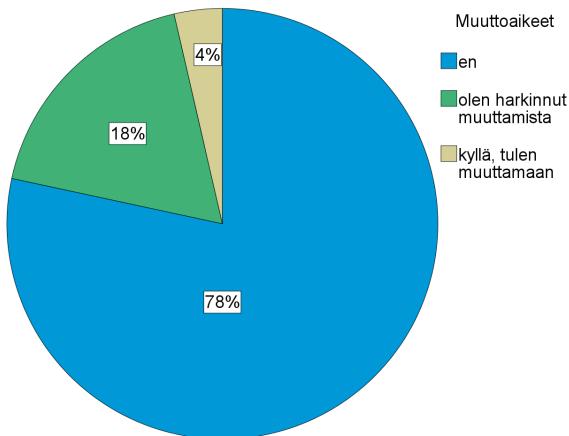
luonnollisesti saamenkielisen palvelujen tarjontaa tärkeämpänä kuin arkikielellään suomenkieliset.

Varsinaista järjestölähtöistä palveluntuotantoa on vähän tarjolla saamelaisalueella, mutta useinkaan ihmisiä ei ole tarkkaa käsitystä palvelun tuottajatahosta. Toisaalta avaintoimijat näkivät kolmannen sektorin resurssina, jota voitaisiin jatkossa hyödyntää paremmin.

”Jos on samanlainen visio, samanlainen näkemys, mitä ihmiset tarvii ja millä konstilla, niin yhteistyö vois olla loistavaa. Ja esimerkiksi minä olisin valmis kyllä ostamaan haja-asutusalueelta niin järjestöltä ja yhdistyksiltä palveluita ja näin varmasti moni muukin vastais. Että kiinnostusta yhteistyöhön hän kolmannen sektorin kanssa on. Mutta edellyttää sitä, että on yhteenen näkemys.”

6.9 Muuttohalukkuus

Palveluihin vaikuttaa myös alueen väestöllinen kehitys. Saamelaisalueelta poismuutto on nähty uhkana palvelujen tulevaisuudelle. Selvästi muuttohalukkuutta ilmenee vastajien keskuudessa. Vastaajista noin viidesosa kertoii aikovansa muuttaa tai harkinneensa muuttoa. Varmana muuton todennäköisyyttä piti vain neljä vastajaa.

Kuva 40. Vastaajien ilmoittamat muuttoaikeet.

Muuttohalukkaiden luku on suhteellisen iso, kun vertaa sitä siihen, että suurin osa vastaajista on ikääntyneitä, joiden ei olettaisi paljonkaan muuttavan, paitsi kunnan sisällä kuntakeskukseen. Muuttohalukkuuden suurimpina yksittäisänä syinä mainittiinkin palvelujen ja erityisesti saamenkielisten palvelujen parempi saatavuus sekä muutto palveluasuntoo. Palvelutyttymättömyyss lisää jonkin verran muuttohalukkuutta. Sen sijaan oma tai puolison työ, opiskelu tai työttömyyss eivät olleet yhtä tärkeitä muuton syitä. Muina syinä mainittiin kustannuksiltaan halvempi kunta, sosiaalinen kanssakäyminen, yhteydet lapsiin ja lastenlapsiin, leudompi ilmasto ja maailman näkeminen.

Vastaajien muuttohalukkuus kohdistui melko tasapuolisesti saamelaisalueen sisä- ja ulkopuolelle. Hieman useammat harkitsivat muuttoa kotikunnan sisällä tai naapurikuntaan kuin muualle Lappiin tai Suomeen, mutta erot olivat hiukan hienoja. Ulkomaille muuttoa suunnitteli neljä vastaajaa. Raja-alueen läheisyyden, sen toiselle puolella olevien parempien työmarkkinoiden ja perinteisen saamelaisen kanssakäymisen näkökulmasta tästä voidaan pitää tavanomaisena liikkuvuutena.

Kaikkiaan saamelaisalueen asukkaat ovat suhteellisen kotipaikkauskollisia ja kiintyneitä asuinsijoilleen. Yhtäältä tämä voi tarkoittaa vahvaa sitoutumista saamelaisyhteisöön ja perinteiseen ympäristöön sekä kielen ja identiteetin merkitystä. Toisaalta monet käytännön tekijät saattavat vähentää muuttomahdolisuuksia. Monella perinteisten elinkeinojen harjoittajilla ei ole muuta ammatillista koulutusta, työkokemusta tai osaamista. Perinteiset elinkeinot koetaan edelleen myös kulttuurisesti arvostetuksi huolimatta monista elinkeinonharjoittamisen ongelmista. Nämä elinkeinot kannattelevat myös yhteisöllisyyttä, kieltä ja kulttuuria. Lisäksi asunnon heikot myyntimahdollisuudet sivukylillä voivat rajoittaa muuttomahdollisuuksia.

7 Johtopäätökset ja pohdinta

Saamelaisten palvelujen toteutuminen

Saamelaisten palvelukokemuksia ja palvelutarpeiden toteutumista on lähestytty tässä tutkimuksessa kulttuurisista ja paikallisia lähtökohtia käsin. Palvelujen toimivuutta on tarkasteltu osana saamelaisten hyvän elämän mahdollistamista. Saamelaisten hyvinvointi eli pärjääminen syntyy yksilöllisten kykyjen, yhteisölle lisien avun ja julkisten palvelujen yhteisvaikutuksessa ja toteutuu paikallisesti ja kulttuurisesti erityisin tavoin. Hyvinvointia määritetään yleisten hyvinvoinnin osatekijöiden ohessa alkuperäiskansojen laaja-alaisen hyvinvoinkäsityksen mukaisesti perinteiset elinkeinot, yhteisö, kulttuurinen integriteetti ja mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen.

Julkiset hyvinvointipalvelut ovat valtayhteiskunnan yhteiskuntapolitiittisten pyrkimysten ja saamelaisten sekä saamelaisyhteisöjen kohtaamisareenoita. Väestöryhmien väliset epäsymmetriset suhteet ja paikallisuuden historialliset kehityspiirteet elävät arjen palvelujen tasolla vaikuttaen muun muassa palvelutarpeisiin ja niihin kohdistuviin odotuksiin. Utsjoki saamenlaistenemistöisenä kuntana pääsee lähimmäksi saamelaisten vaikutusmahdollisuutta peruspalvelutuotantoon. Kuitenkin yhteiskunnan normatiivinen perusta on säädetty palvelutuotantoa kohtuullisen voimakkaasti, eikä kulttuurisesti eriytyneille toimintatavoille ole toistaiseksi ollut sijaa palvelujärjestelmätasolla. Toisaalta saamenkielisen palvelutarjonnan parantamista vaikeuttaa jatkuva pula saamelaisesta ja saamenkielisestä ammattihenkilöstöstä. Kuntien henkilökunta on saanut saamenkielen koulutusta, mutta saamenkielen taitoa ei edelleenkään nähdä erityisosamaisena, joka tulisi huomioida palkauksessa.

Enontekiöllä, Inarissa ja Sodankylässä saamelaiset ovat vähemmistöasemassa, ja heidän erityistarpeidensa toteuttaminen palvelutuotannossa on riippunut hyvin pitkälti kuntien viranhaltijoiden ja poliittisten päättäjien kulloisistakin asenteista. Viranomaiset ovat valtaosin olleet, ja ovat edelleen suomalaistaustaisia. Valtion normihauksen vähenneminen on lisännyt kuntien itsehallintoa palvelujen järjestämisessä. Saamelaisalueen kunnat voivat siten harkintansa muukaan käyttää niille myönnetyn erityisen saamelaisväestön perusteella korotetun valtiontuen käytöstä. Saamelaisilla ei vähemmistöasemansa vuoksi ole, Utsjokea lukuun ottamatta, useinkaan todellista mahdollisuutta vaikuttaa enemmistödemokraattiseen päätöksentekoon.

Vaikka perusoikeuksien tasolla saamen kielen ja kulttuurin asema sekä kulttuurinen itsehallinto on turvattu, käytännön toteutukset ovat osin vielä ensias-

kemilla. Saamen kielen opetus ja saamenkielinen opetus on huomioitu lainsäännössämme parhaiten ja toteutettu systemaattisimmin myös käytännössä. Päivähoitolaisissa on jo 1980-luvulla ja peruskoulu-uudistuksissa 1990-luvulla vahvistettu saamen kielen asema ja oikeus omakieliseen opetuksen. Perusopetuukseen on turvattu valtion taholta myös erillinen resurssiperusta tämän tehtävän toteuttamiseen. Lisäksi subjektiivinen oikeus päivähoitoon merkitsee sitä, että palveluihin panostetaan kunnissa, ja niiden saatavuus on turvattu säästötoimista huolimatta. Muilta osin saamenkielinen palvelutuotanto ei ole edennyt yhtä pitkälle.

STM:n erillismäääräraha, jota saamelaiskäräjät hallinnoivat, on merkittävästi parantanut saamenkielisten palvelujen tarjontaa saamelaistalueen kunnissa. Se on myös mahdollistanut saamelaisten oman päätöksenteon palvelujen suunnittelussa yhteistyössä kuntien kanssa. Rahoitustarve on kuitenkin selkeästi nykyisesti monin verroin laajempi, ja määärärahan tasoa tulisikin nostaa tarvetta paremmin vastaan.

Uuteen terveydenhuoltolakiin on kirjattu saamelaisten oikeus saamen kieli-lain mukaiseen omakieliseen palveluun tai tulkkaukseen. Tämä on merkittävä askel ja tullee jatkossa parantamaan saamenkielistä terveyspalvelutarjontaa. Sosiaalihuollon lakiuudistus sekä laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä samoin kuin kuntarakenneuudistus ovat parhaillaan käynnissä. Onkin tärkeää, että niissä kiinnitetään entistä määriteltioiden huomiota saamelaisten ja muiden vähemmistöjen tosiasiallisen palvelujen saatavuuden ja erityistarpeiden turvaamiseen. Ilman velvoittavaa lainsäädäntöä ja riittävää, kohdennettua resurssiperustaa saamenkielinen palvelutuotanto ei ole edennyt merkittävästi.

Saamelaisten oikeudet omakielisiin palveluihin toteutuvat saamen kielilaista huolimatta edelleenkin varsin satunnaisesti. Saamelaisten täytyy edelleen vaatia omakielisiä palveluja, vaikka lain mukaan viranomaissilla on velvollisuus huolehtia aktiivisesti, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat. Syrjintälautakuntaan viedyt kanteet ovat kohentaneet tilannetta joiltakin osin. Se edellyttää kuitenkin saamelaislta aktiivisuutta tarttua näihin asiakohtiin ja viedä ne valtakunnan tasolle.

Tällä hetkellä saamelaistalueen kunnat eivät systemaattisesti suunnittele saamelaisten hyvinvointipalvelujen järjestämistä siitä huolimatta, että niiden tehtävänä on järjestää kuntalaisille tasapuolisesti palveluja. Terveydenhuoltolaki velvoittaa kuntia seuraamaan kuntalaistensa hyvinvoinnin kehitystä ja erityistarpeita. Nämä tulee kirjata hyvinvointikertomukseen, joka luo perustan tulevalle palvelutuotannolle ja resurssien kohdentamiselle. Saamelaisten palvelutarpeita ja niihin vastaamista tulisi jatkossa tarkastella näkyvämmän osana kuntien hyvinvointistrategista toimintaa ja suunnitella palvelujen toteutus kulttuuri-itse-

hallinnon mukaisesti yhteistyössä saamelaistoimijoiden kanssa. Tämän tueksi tarvitaan myös systemaattista seurantaa.

Saamelaisten palvelukokemukset

Tärkeimmät havainnot saamelaisten palvelutilanteesta saamelaisalueella osoittavat, että julkisilla palveluilla on tärkeä rooli osana saamelaisten hyvinvoinnin toteutumista. Tulokset kertovat osittain myös karua kieltä alueellisesta ja kielellisestä eriarvoisuudesta suhteessa palvelujen saatavuuteen. Yleisellä tasolla tarkasteltuna sekä saamelaisten kokema palvelujen saatavuus että tytyväisyys niihin ovat alhaisemmat kuin keskimäärin Suomessa. Tämä vastaa osin yleistä valtakunnallista trendiä, jonka mukaan palvelujen saatavuuden ja tytyväisyysten on todettu heikkenevän mitä kauemmas kaupungeista tai kasvukeskuksista mennään. Silti saamenkielisyys ja perinteisiin elinkeinoihin sijoittuminen näyttää tämän tutkimuksen mukaan heikentävän palvelujen saatavuutta entisestään.

Palvelujen etäisyys on kielen ohella yksi tärkeimmistä palvelujen toteuttamaan vaikuttavista tekijöistä. Palveluetäisyys säädlee palvelujen saatavuutta ja vaikuttaa osaltaan myös palvelutytyväisyyn. Matkojen pituus ja kokemus palvelujen saatavuudesta ovat suoraan yhteydessä toisiinsa. Matkojen ollessa pitkät palvelujen saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi ja pääinvastoin. Tulos oli odottavissa ja vahvistaa aiempia tutkimustuloksia. Tulos on myös harvinainen yksiselitteinen. Pitkä etäisyys vaikutta yhtenä tekijänä palvelutytyymättömyyden taustalla. Etenkin sosiaalipalvelujen osalta matkan pituus ja palvelutytyymättömyys näyttää liittyvän yhteen.

Kuntien väliset erot ja kuntien sisäiset erot sekä palvelujen saatavuudessa että palvelutytyväisyydessä viittaavat siihen, että eri puolilla saamelaisalueita asuvat saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa. Erityisesti pitkien etäisyyksien päässä asuvat perinteisten elinkeinojen harjoittajat ja iäkkääät naiset kokivat palvelujen saatavuuden vaikeaksi. Lisäksi Sevettijärven kolttasaamelaiset näkevät palvelujen saatavuuden ja palvelutytyväisyden huonoksi. Koltan- ja inarinsaamenkielisten vastaajien pienet määrität eivät mahdollista kuitenkaan kunnollista vertailua saamen eri kieliryhmien välillä. Peruselinkeinojen harjoittajien kohdalta kyse voi olla myös siitä, että palvelun muoto, palveluajat tai muut seikat eivät sovellu heidän elämätilanteeseensa ja tarpeisiinsa.

Peruspalvelujen saatavuutta heikentää osaltaan talouden säästötoimien käynnistämä kehitys, jonka myötä lähipalvelujen verkostoa on karsittu voimakkaasti sivukyliltä. Ongelman vakavuutta lisää se, että myös julkista liikennettä on karsittu samanaikaisesti. Kulkuneuvosta tai kuljetusmahdollisuudesta onkin tullut merkittävä palvelujen saavutettavuuden kynnyskysymys. Kussakin kunnassa on

löydettävissä kuntakeskuksen ohella yksi pienempi palvelukeskittymä, joissa on ala-asteen ja päivittäästavarakaupan ohella myös asiamiesposti. Näiden kolmen päivittääspalvelun saatavuus koettiinkin selvästi parhaimmaksi saamelaisalueella. Myös Norjan ja Ruotsin palveluiden saatavuus valtakunnan rajan läheisyydessä sijaitseissa sivukylissä täydentää merkittävällä tavalla päivittääspalvelutarjontaa. Sen sijaan vaikemmaksi koettiin pankki-, apteekki- ja yksityisten lääkäripalvelujen saatavuus. Myös Kelan ja TE-toimistojen palveluihin pääsyn koettiin vaikeutuneen henkilökohtaisen asiointimahdollisuksien vähennemisen ja puhe- linperustaisten palvelukäytäntöjen vuoksi.

Myös palvelutytyväisyydessä on havaittavissa joitakin selviä eroja eri palveluiden välillä sekä kunta-, ammattiasema- ja ikäryhmäkohtaisia eroja. Terveyspalvelutytyväisyys on keskimäärin suurempaa kuin sosiaalipalvelutytyväisyys. Sosiaali- ja terveyspalveluja kohtaan koetun tytyväisyyseron taustalla vaikuttavat näiden palvelusektorien erilaiset asemat sekä tunnnettua ihmisten elämässä ja yhteiskunnassamme. Tytyväisyyss yleislääkäripalveluihin vastaa valtakunnan keskitasoa ja on osin sen yli. Sosiaalipalvelujen käyttö oli kuitenkin oleellisesti vähäisempää kuin terveyspalvelujen käyttö. Tytyväisimpiä oli tuin lasten päivähoitoon ja kriittisimpä vanhuspalveluihin. Saamelaiset ikäihmiset olivat keskimääräistä tytyväisimpiä sosiaalipalveluihin, mikä liittynee heidän elämänkokeelmukseensa, vähällä toimeentulemisen tottumukseen ja sitä kautta muotoutuviiin odotuksiin.

Saamelaisten palvelutilanteen kannalta tärkeä huomio on se, että äidinkieli ja arkikieli vaikuttavat sekä kokemuksiin palvelujen saatavuudesta että palvelutytyväisyyteen. Ne, joilla oli pohjoissaamen kieli arkikielenä, kokivat palvelujen saatavuuden vaikeammaksi kuin muut kieliryhmät. Sen sijaan ne, joilla oli suomen ja saamen kieli arkikielenä, olivat selvästi keskimääräistä tyttymättömimpä palveluihin. Osa tästä tuloksesta selittyyneen sillä, että saamen kieli on säilynyt vahvimpana perinteisten elinkeinojen harjoittajien keskuudessa ja heillä myös oli pisin matka palveluihin. Kuitenkin tulos kertoo samalla myös selvin sanoin siitä, että saamenkielisen väestön on vaikeampi saada palveluja, koska ne ovat pääasiassa suomenkielisiä.

Saamenkielisen palvelujen saatavuus on edelleen rajallista. Vastaajien mukaan parhaiten on tarjolla kielipesä- ja kieliklypykerhotoimintaa, päivähoitoa sekä saamenkielistä ja kulttuurilähtöistä kotiapua. Tämä osoittaa, että STM:n erityisrahoituksella on keskeinen merkitys saamenkielisen palvelujen tuotannossa, sillä se on mahdollistanut näitä kielilähtöisiä palveluja. Kunnilla on multa osin vain vähän suunnitelmallista toimintaa saamenkielisen palvelujen järjestämiseksi. Saamenkielisen palvelujen tarpeet ovat kuitenkin merkittävät. Usein vaihtoehtona on tulkkaus, mutta tulkkin käyttöä pidetään pääosin vieläkin hanikalana. Tulkkauksen laatuun ja toteutukseen tulisikin panostaa entistä enemmäksi.

män muun muassa kehittämällä etätulkkausmenetelmiä. Lisäksi saamenkieli-sistä palveluista tiedottamista tulisi tehostaa. Tiedotus on avainasemassa, koska palvelut ovat uusia ja usein myös määräaikaisia, eikä kuntalaisilla ole sen vuoksi riittävästi tietoa omakielisistä palveluista.

Arjen avun saamisessa ydinperhe ja lähiyhteisö (sukulaiset, ystävät, naapurit) ovat tärkeimmät tahot. Julkisten organisaatioiden apu on joidenkin kohdalla merkittävä, mutta sen keskimääräinen merkitys on usein edelleen vähäinen. Tutkimustulos antaa viitteitä siitä, että yhdistävien ominaispiirteiden ohella eri saamelaismatkien on muodostunut omaleimaiset selviytymisstrategioita määrittävät kulttuurit. Taustalla voidaan ajatella olevan eritymiskehitys, joka liittyy eri alueiden väestöllisiin, kielessiin ja elinkeinollisiin muutoksiin sekä historiallisii ja palvelujärjestelmän tuloon liittyviin kehityspiirteisiin. Havaittavissa on myös merkkejä perinteisen yhteisöllisyden murenemisesta, mikä näkyy muun muassa siinä, että vanhusten palvelutarvetta siirretään yhä enenevässä määrin organisaatioille. Sen sijaan nuoremmat ikäluokat vaikuttaisivat turvaavan lähiyhteisöön arjen avun saamiseksi, mikä kertoo edelleen yhteisöllisyyden voimavarasta. Tulokset heijastavat samalla myös aluekohtaisia eroja palvelujärjestelmän onnistumisessa vastata ihmisten palvelutarpeisiin.

Kolmannen sektorin merkitys nähdään suurena saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämisessä, sosiaalisen kanssakäymisen edistämisessä sekä saamelaisten aseman ajamisessa. Sen sijaan saamelaisten yhdistysten merkitys ei ole kovin suuri varsinaisessa palvelutootannossa, vaan ne ovat tärkeitä enemmänkin julkisten palvelujen täydentäjänä. Ne tuottavat kuitenkin ostopalvelusopimusella joitakin hyvin keskeisiä palveluita, kuten kielipesä- ja kielikerhotointia sekä vanhusten kotipalvelua. Ne ovat lisäksi kokeileet uusia palvelumuotoja, jotka ovat usein siirtyneet myöhemmin osaksi kunnan toimintaa. Uusien kulttuurisensitivisten palvelukonseptien ja työmenetelmien kehittämiseksi järjestöjen toiminnan tukeminen on ensiarvoisen tärkeää.

Internet ei juurikaan paranna palvelujen heikkoa saatavuutta. Poikkeuksena ovat pankkipalvelut joidenkin ryhmien osalta. Tämä on heidän kohdallaan merkittävä parannus, kun pankkien palveluverkosto on harventunut voimakkaasti viimeisen vuosikymmenen aikana. Kuitenkin pankkipalveluiden saatavuuden ongelma on säilynyt varsinkin ikäihmisten kohdalla merkittävänen. Heistä moni on tottunut henkilökohtaiseen asiointiin ja käteisrahan käyttöön, eivätkä he usein kaan pysty hyödyntämään edes useimmissa kuntakeskuksissa sijaitsevia pankki-automaatteja ilman ulkopuolista apua. He kokivat myös Kelan saamenkielisen puhelinperustaisen palvelun vaikeaksi hyödyntää, koska puhelimessa asiointi edellyttää suhteellisen hyvää kielitaitoa ja palveluiden tuntemusta.

Palvelukokemusten kulttuurinen tulkinta

Palvelutytyväisyyteen ja käsiytkeen palveluiden saatavuudesta vaikuttavat voimakkaasti käyttäjäryhmän tottumukset, odotukset, valinnanmahdollisuudet ynnä muut tekijät. Kun tuloksia palvelujen saatavuudesta tulkitaan kulttuurista ja historiallista kontekstia vasten, avautuu kuva palvelujen paikasta saamelaisten elämässä. Se tarjoaa näkemyksiä ja selityksiä sekä palvelutytyväisyyden tulkintaan että palvelujen kulttuurisiin käyttötottumuksiin yleensäkin.

Palvelutytyväisyyttä tutkittaessa on tärkeää muistaa palvelujen lyhyt historia. Hyvinvoitopalvelut ovat myöhäsyntysiä saamelaisalueella. Palveluiden saatavuus on ollut 1970-luvulle asti varsin rajallista. Voidaan sanoa, että saamelaisten arjessa elää monta historian tasoja, joihin kuhunkin kietoutuu omanlainen toimintalogiikka, arvot ja normit. Saamelaisen ajattelutavan mukaan erilaiset joustavat ja päivitytystä pärjäämisstrategiat luonnehtivat ja määrittävät arjen selviytymistä. Jotkut universaalit palvelut, kuten sosiaaliturva ja terveydenhuolto, on omaksuttu osaksi arjen pärjäämisstrategioita jo alkuvaiheessa. Sen sijaan monista muista palveluista ei tiedetä, niitä ei haluta tai osata käyttää. Varsinkin sosiaalipalvelujen suhteeseen on todettu alikäytöö etenkin iäkkäimmän väestöryhmän keskuudessa. Tässä kyselyssä työttömät ovat kokonaan aliasedustettu ryhmä, mikä vaikeuttaa johtopäätösten tekoaa, sillä usein juuri heillä on elämän tilanteensa vuoksi monia kriittisiäkin palvelutarpeita.

Yleisellä tasolla voidaan ajatella, että ihmisten pärjäämisstrategiat arjessa selviytymiseksi noudattelevat heidän kulloisiakin elinolosuhteitaan ja mahdollisuksiaan. Siten sivukylissä ja taajamissa tai niiden välittömässä läheisyydessä asuville ihmisiille ovat muodostuneet erilaiset pärjäämisstrategiat. Lisäksi ne heijastavat eri sukupolvien ikäkokemuksia. Palvelujen odotusarvot ovat pärjäämisstrategoiden mukaiset. Käytännössä vaikuttaa siltä, että sivukylissä elävät saamelaiset ovat yleisesti tottuneet asioimaan kaukana sijaitsevissa kuntakeskuksissa. Samalla kuitenkin tiety arjen kannalta tärkeät palvelut, kuten pääittäistarvaraakauppa- ja ala-aste, on pitkään tottu saamaan lähiperustaisesti tai kohtuullisen etäisyyden päästä. Pienemmissäkin kylissä oli parhaimmillaan koulu, kauppa, posti ja postipankin konttori sekä kaupan yhteydessä läkekaappi. Niissä saattoi asioida suhteellisen joustavasti omilla kulkuneuvoilla (kävelien, hiihtäen, polkupyörällä, veneellä, moottorikelkalla, mönkijällä jne).

Etenkin ikäihmisten kokemusmaailmassa paikalliset palvelut ovat kokonaisuudessaan myöhäsyntysiä ja ne ovat sijainneet tyypillisesti etäällä. Lyhyt hyvinvoitivaltiokausi toi keskeiset palvelut lähemmäksi, mutta toimintoja on karsittu viimeisen vuosikymmenen aikana, ja palvelut ovat etääntyneet. Vanha pärjäämisstrategia ja asiointimalli toimivat yhä niissä muutamassa sivukylässä, joissa pääittäispalvelut ovat säilyneet (Sevettijärvi, Karigasniemi, Kaaresuvanto,

Kilpisjärvi, Vuotso). Sen sijaan muissa sivukylissä asuva väestö on entistä riippuvaisempi kulkuyhteyksistä jopa arjen kannalta tärkeisiin päivittäispalveluihin pääsemiseksi. Kuntakeskuksissa tai niiden läheisyydessä asuvat sen sijaan ovat tottuneet helpompaan palvelujen saatavuuteen. Heillä on usein myös vahvempi suomen kielen taito, mikä helpottaa palvelujen saatavuutta.

Palvelujen käytön sukupolviset erot kertovat omaa kielrään saamelaistyhteiskunnan muutoksista. Yhtäältä nuoremmat väestöryhmät ovat integroituneet lujemmin osaksi valtayhteyksikuntaa ja sen mahdollisuksia. Toisaalta vastareaktionä on myös syntynyt saamelaisuuden herääminen ja saamen kielen sekä aseman vahvistuminen. Nuoremmilla on enemmän rohkeutta vaatia omakielisiä palveluja ja muita heille kuuluvia oikeuksia. Nuoremmat ikäryhmät myös näkevät usein kielen ja kulttuurin säilyttämisen tärkeyden toisin kuin kolonisaatioprosessin läpikäyneet vanhempansa, joilla monilla on hyvinkin traumattisia kokemuksia saamen kieleen ja identiteettiin liittyen.

Saamelaisten palvelujen käyttökonteekstissa aktivoituvat edellisten seikkojen lisäksi myös monet kulttuuriset ja vähemmistöasemaan liittyvät tekijät. Palvelujen saatavuus on perinteisesti ollut vaikeaa, ne on yhdistetty valtayhteyksikuntaan, ne ovat pääosin suomenkielisiä ja toimivat sen hallintokulttuurin ehdoilla. Palveluista ei ole katsottu sen vuoksi voitavan valittaa. Toisaalta kulttuurisen etiikan mukaisesti valittamista ei yleensä pidetä suotavana tai hyvänä. Kolmanneksi palveluista ei esimerkiksi haluta valittaa, jottei leimattaisi koko vähemmistöryhmää vaativaisiksi tai valittajiksi. Vastakkaisena kehityspiirteenä ovat kielellisen ja kulttuurisen elpymisen tuottamat aktiiviset kansalaiset, jotka tietävät oikeutensa ja ovat valmiita vaatimaan omakielisiä palveluja. Koska saamelaisalueen kuntien saamenkielinen palvelutovantoto ei ole riittävä, kuntalaisen täytyy edelleen erikseen vaatia niitä. Tämä vaikuttaa epäsuotuisasti palvelujen käyttöhalukkuuteen tai tarvemäärittelyyn.

Pohdinta: saamelaisen palvelutootannon tulevaisuuden haasteet

Yhdenvertaisuusnäkökulmasta tarkasteltuna voidaan sanoa, että saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa palvelutootannossa valtaväestöön nähden etenkin niiden palvelujen suhteen, jotka perustuvat kielen käyttöön. Sellaisia palveluja ovat lapsi- ja vanhuspalvelut sekä erilaiset terapia- ja kuntoutuspalvelut, esimerkiksi mielenterveyspalveluita ei ole lainkaan saatavissa saamenkielessä. Päivähoido- ja kielipesätöiminnan saatavuus on parantunut merkittävästi viime vuosina. Kuitenkin palvelujen sisällön kehittämisessä on vielä suuria haasteita. Toisaalta ikäihmisten kasvaviin saamenkielisten palvelujen tarpeeseen ei ole pystytty vastaamaan riittävän tehokkaasti. Äidinkieleltään saamelaiset ikäihmiset ja muis-

tisairaat joutuvat edelleenkin heille vieraskielisiin hoiva- ja laitospalveluihin ja usein etäälle läheisverkostoistaan.

Henkinen hyvinvointi on aikamme suuri haaste. Se koskettaa niin enemmistöä kuin vähemmistöjäkin. Suurin huolenaihe on, että saamenkielisiä psykososiaalisia palveluja ei ole saatavilla. Vain Utsjoen kunta ostaa niitä Norjan puolelta. Enontekiöllä on kehitetty saamenkielistä ja kulttuurilähtöistä päähdetyötä. Henkinen hyvinvointi on myös saamelaisen työhyvinvoinnin ja yhteisöllisen hyvinvoinnin suuri haaste, johon tulisi entistä vireämmin tarttua. Lisäksi tarvitaan laajemmin kulttuurisensitiivisten psykososialisten menetelmien kehittelyä. Esimerkiksi saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen diagnostisen testiston puuttuminen vaikuttaa diagnoosin tekona ja lastenneuvolatyöskentelyä.

Palvelujen saamenkielisyden ohella on tärkeä turvata myös niiden kulttuurilähtöisyyss. Palvelutuotannossa tulisi pystyä entistä paremmin rääältöimään palveluja käyttäjäryhmien tarpeita vastaan viaksi niin, että ne huomioivat asiakkaiden elämäntilanteet. Esimerkiksi perinteisten elinkeinojen harjoittajien epäsäännölliset työajat ja työhuiput edellyttävät joustavia palveluratkaisuja. Myös tämän ryhmän sosialiturvassa on edelleen suuria aukkoja, jotka pitäisi paikata.

Saamelaisen palvelutuotannon suurena haasteena onkin pystyä tuottamaan palveluja, jotka tukevat yhteisöllisyyttä sekä kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säälymistä. Hyvinvointipalvelut ovat yhtenä tärkeänä tekijänä luomassa monipuolisia kieliympäristöjä, jotka turvaavat osaltaan kielen kehittymismahdollisuudet. Tämä on erityinen haaste Inarissa, jossa palvelut tulee turvata kolmella saamen kielellä hajallaan asuvalle väestölle. Näihin haasteisiin eivät pohjoisten pienten kuntien mahdollisuudet yksinään riitä, vaan on pohdittava kattavaa, saamelaisia palvelunkäyttäjiä osallistavaa palveluiden taloudellista turvaamista.

Toisaalta palvelurakennemuutosten suurena haasteena on, miten saamelaisalueella turvataan tulevaisuudessa lähipalvelut. Kun etäisyydet palveluihin ovat jo nykyisellään pitkiä, palvelujen mahdollinen keskittäminen suurempiin keskuksiin tulisi moninkertaistamaan matkoja ja vaikeuttamaan entisestään palvelujen saatavuutta. Tulevaisuudessa tuleekin selvittää jalkautuvien palvelujen mahdollisuutta syrjäseuduilla sekä pitää huoli, että kansalaisten kulkuyhteydet turvataan. Saamenkielisen ja kulttuurilähtöisten palvelujen tason parantamiseksi on tärkeä turvata myös henkilöstön riittävä koulutus sekä saamenkielisen ja kulttuurisen osaamisen välittymisen kaikkilla palveluntuotantotasolla.

Hyvinvointipalvelut tukevat osaltaan kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säälymistä sekä takaavat monipuolisten kielenkäytöönnympäristöjen kehittymistä. Hyvinvointipalvelujen rooli osallisuuden lisäämisessä ja yhteisöllisyyden vahvistamisessa onkin tärkeä näkökulma, joka tulee nostaa paremmin esiin saamelaisen palveluja suunniteltaessa. Palveluilla voikin todeta olevan niiden omaa perusfunktiota laajempi tehtävä kielivähemmistön kohdalla. Palvelujen asia-

kaslähtöisyyden pitää lähteä ihmisten paikantumisesta ja toimintaympäristöstä. Tähän liittyy myös tarve erityyviin palveluihin alueellisten, kuntakohtaisten ja yhteisöllisten kulttuuristen erojen pohjalta. Omakieliset ja kulttuurilähtöiset palvelut ovat laadukkaan asiakaspalvelun lähtökohta. Kieli voi joissakin tapauksissa olla jopa kriittinen tekijä palvelun onnistumiselle, esimerkiksi kun on kyse vakavasti sairaasta (ensiapu, tehohoito), psykososialisista palveluista, erilaisista terapiosta tai muistisairaista. Samalla on myös erittäin tärkeä lisätä kulttuurista ymmärrystä ja pyrkiä vaikuttamaan valtaväestön ja päättävässä asemassa olevien henkilöiden asenteisiin. Arjen palvelutuotannon tasolla saamenkielisten palvelujen tarpeellisuutta ei vieläkään aina haluta nähdä tai tarvetta väheksytää. Tämä viranomaisten ja valtaväestön sitkeä asenne vaikuttaa saamelaisiin ja heidän palvelukäyttäytymiseensä.

Tämä tutkimus on analysoinut ja tehnyt näkyväksi saamelaisten hyvinvoinnin rakentumisen erityispititteitä sekä palvelujen merkitystä hyvinvoinnin toteutumisessa. Tutkimus on avannut monia näkökulmia, ja pystynyt vastaamaan vain pieneen osaan esiiin nousevista tilastollisista, teoreettisista ja sisällöllisistä kysymyksistä. Valtakunnalliset ja globaalit kehitystrendit ovat ulottaneet vaikeutuksensa saamelaistalueellekin. Siten 1990-luvun puolivälissä alkanut hyvinvoinnin epätasainen jakautuminen, eriarvoisuus, tuloerojen kasvu, köyhys ja erityisesti lapsiperheköhyys vaikuttavat myös saamelaisten elämään ja yhteisön toimintamahdollisuuksiin sekä sitä kautta pärjäämiseen ja palvelutarpeisiin. Näistä eriarvoisuutta ja huono-osaisuutta tuottavista mekanismeista sekä niiden vaikuttuksista palvelutarpeisiin tarvitaan lisää tietoa eritoten kielessisten ja kulttuuristen vähemmistöjen osalta. Saamelaiset elävät kaksinkertaisen syrjäytymisriskin alla. Yleisten syrjäytymisuhkien osalta yksilö voi kokea syrjäytymistä tai osallisuuden puutetta suhteessa omaan kulttuuriin. Kysymys on laajasti myös kieli- ja kulttuurivähemmistön elinolojen rakentumisesta, josta tarvitaan tutkimustietoa yhdenvertaisuuden toteutumisen arvioimiseksi. Tämän ohella tarvitaan myös lisää yksityiskohtaisempaa tietoa palvelujärjestelmän sisällä olevasta ja sen käytäntöjen tuottamasta rakenteellisesta syrjinnästä, jotta palvelut voisivat jatkossa entistä paremmin tukea saamelaisia hyvän elämän saavuttamisessa.

Lähteet

- Aikio, Aimo 2000: Olbmo ovdáneapmi. Davvi Girji OS. Vaasa: Ykkös-Offset Oy.
- Aikio, Aimo 2007: Saamelainen elämänpolitiikka. Lisensiaatintutkielma, Kasvatustieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto.
- Aikio, Aimo 2010: Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema. Čálliid Lágadus. Vaasa: Vaasa Graphics Oy.
- Aikio, Marjut 1988: Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aikio, Pekka & Aikio, Antti 2001: Saavatko saamelaiset elää rauhassa? Teoksessa Martin Scheinin & Taina Dahlgren (toim.) Toteutuvatko saamelaisen ihmisoikeudet. Helsinki: Yliopistopaino, 92–119.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2006: Raportti saamelaisopetuksesta pohjoismaisissa peruskouluissa. Pohjoismainen vertailu opetuksen perusedellytysten näkökulmasta. Inari: Saamelainen parlamentaarinen neuvosto ja Saamelaiskäräjät.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2010: Saamelaisesta elämänmuodosta saamelaiseen kulttuuriin – Isoäidin elämä muutoksen mittatikkuna. Teoksessa Ulla Aikio-Puoskari & Päivi Magga (toim.) Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searsi: Arkmedia, 108–123.
- Alatalo, Anne & Heikkilä, Lydia & Jokiniemi, Sointu (toim.) 2011: Enontekiön hyvinvointikertomus 2010. Kolari: Luoteislappi.
- Anis, Merja 2006: Lastensuojelun ammattilaisten tulkintoja maahanmuuttajasosiaalityössä, Janus 14 (2), 109–126.
- Anis, Merja 2008: Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 47. Helsinki: Väestöliitto.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma 2000: Suomalaista sosialipoliittikaa. Tamperere: Vastapaino.
- Arctic Human Development Report (AHDR) 2004. Akureyri: Stefansson Arctic Institute.
- Asp, Erkki 1965: Lappalaiset ja lappalaisuus. Turun yliopiston julkaisuja, Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C 2. Scripta Lingua Fennica Edita. Forssa: Turun yliopisto.
- Balto, Asta 1997: Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá. Oslo: Ad Notam Gydendal.

- Beach, Hugh 1981: Reindeer-Herd Management in Transition. The Case of Tourpon Saameby in Northern Sweden. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 3. Acta Universitatis Upsaliensis. Stockholm: LiberTryck.
- Berry, John W. 1992: Adaptation and acculturation in a new society. International migration 30, 69–86.
- Blind, Ellacarin 2003: Språktryck i nomadskolor? Fyra före detta elever berättar. Teoksessa Raija Kangassalo & Ingemarie Mellenius (toim.) Låt mig ha kvar mitt språk. Den tredje SUKKA-raporten. Umeå: Umeå Universitet, 63–75.
- Castaneda, Anu E. & Rask, Shadia & Koponen, Päivikki & Mölsä, Mulki & Koskinen, Seppo (toim.) 2012: Maahanmuuttajien terveys ja hyvinvointi. Tutkimus venäläis-, somalialais- ja kurditaustaisista Suomessa. Raportti 61. Tervyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/90907/THL_RAP2012_061_verkko.pdf?sequence=1. Luettu 20.12.2012.
- Cummins, Robert A. 1997: Assessing Quality of Life. Teoksessa Roy I. Brown (toim.) Quality of life for people with disabilities. Models, research and practice. Cheltenham: UK Stanley Thornes Ltd, 116–150.
- Eckersley, Richard 2000: The mixed blessings of material progress: diminishing returns in the pursuit of happiness. Journal of Happiness Studies 1, 267–292.
- Edwards, Carol & Staniszewska, Sophie & Crichton, Nicola 2004: Investigation of the ways which patients' reports of their satisfaction with healthcare are constructed. Sociology of health & illness 26 (2), 159–163.
- Egger de Campo, Marianne 2007: Exit and voice: an investigation of care service users in Austria, Belgium, Italy and Northern Ireland. European Journal of Ageing 4 (2), 59–69.
- Eriksen, Heidi 2011: Hyvinvointivaltion ja modernin elämäntavan vaikutukset saamelaisten terveyteen. Poske-päivät, Inari 12.6.2012.
- Erkkilä, Veikko 2007: Lapin löytäjät. Alhainen Herra ja Pikk-Jussi. Saarijärvi: Levi Kustannus.
- Eskola, Jari 2010: Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–203.
- Faurie, Maija 2011: Saamelainen Kelan asiakkaana. Saamelaisten oikeudet ja asema alkuperäiskansana Kelan toimeenpanemassa sosiaaliturvassa. Sosiaali-ja terveysturvan selosteita 75. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Fellman, Jacob 1980: Poimintoja muistiinpanoista Lippissa. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Fleming, John & Ledogar, Robert J. 2008: Resilience, an Evolving Concept: A review of Literature Relevant to Aboriginal Research. *Pimatisiwin*, Summer 6 (2), 7–23.
- Guttorm, Juha 1984: Utsjoen saamelaiset sosiaaliturvajärjestelmän käyttäjinä. Tutkimusraportti yli 30-vuotiaiden Utsjoen saamelaisten sosiaaliturvatieto-udesta, sosiaaliturvajärjestelmän hyväksikäytämättömyydestä ja sen käyttä-miseen liittyvistä vaikeuksista. Hallintotieteent pro gradu-tutkielma. Tampe-reen yliopisto.
- Guttorm, Juha 1986: Alle koulukäisten saamelaislasten kasvuolosuhteet ja nii-den kehittämismahdollisuudet Utsjoen kunnassa. Julkaisuja 2. Helsinki: So-siaalihallitus.
- Haapola, Ilkka & Karisto, Antti & Konttinen, Riikka 2006: Huomaamaton Hämeen helmi. Päijät-Hämeen alueellisen hyvinvoointibarometrin 2005 tu-loksia. Lahti: Päijät-Hämeen ja Itä-Uudenmaan sosiaalialan osaamiskeskus Verso.
- Hall, Stuart 1997: Representation. Cultural Representations and Signifying practices. London: Sage.
- Haverinen, Riitta & Muuri, Anu & Nurmikoikkalainen, Päivi & Voutilainen, Päivi 2007: Hyvä arki ja tulevaisuuden sosiaalipalvelut. Yhteiskuntapolitiikka 72 (5), 503–511.
- Heikkilä, Lydia 2012: Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisojelma 2008–2011. Arvointiraportti. Saamelaiskäräjät, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Heikkilä, Marja-Terri & Magga, Risten-Rauna 1995: Luontaiselinkeinotilalisen elämän leipä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C 20. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Heikkilä, Matti & Lahti, Tuukka (toim.) 2007: Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2007. Helsinki: Yliopistopaino.
- Helakorpi, Satu & Holstila, Anna-Leena & Virtanen, Suvi & Uutela, Antti 2012: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, keväät 2011. THL, Raportti 45. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Helander, Johannes 1991: Suomen saamelaismiestö ja heidän elinkeinonsa. Diedut Nr. 2. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Hellsten, Katri & Lehto, Markku 2009: Sosiaaliturvan kehityspiirteitä. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=41254&name=DL_FE-4809.pdf. Luettu 28.8.2012.
- Hellsten, Katri 2011: Onko puhe Suomesta pohjoismaisena hyvinvointivaltiona perusteltua? Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.). Sosiaalipoliitikka. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos, 181–203.

- Helne, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi 2003: *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) 2006: *Vääryyskirja*. Vammala: Kelan tutkimusosasto.
- Hiltunen, Mauno 2007: Norjan ja Norlannin välissä. Oulun Historiaseruan julkaisuja, Scripta Historica 32. Raahe: Oulun Historiseura, Societas Historica Ouluensis.
- Hirschman, Albert O. 1970: *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hirvilammi, Tuuli & Laatu, Markku 2008: *Toinen vääryyskirja*. Lähikuvia sosialisista epäkohdista. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri 1991: Kemijärven hyvinvointipalvelujärjestelmän toimivuus tilastojen valossa. Teoksessa Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Anneli Pohjola & Kyösti Urponen & Reijo Väärälä 1991: *Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvointipalveluprojektiin osaraportti*. Lapin yliopiston täydennyskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 65–94.
- Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Pohjola, Anneli & Urponen, Kyösti & Väärälä, Reijo 1991: *Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvointipalveluprojektiin osaraportti*. Lapin yliopiston täydennyskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hokkanen, Liisa 2012a: *Sosialitoimistojen asiakastyytyväisyyskyselyn tulkinta*. Teoksessa Anneli Pohjola & Tarja Kempainen & Sanna Väyrynen (toim.) *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: LUP Lapin yliopistokustannus, 116–161.
- Hokkanen, Liisa 2012b: Interpreting a client satisfaction survey on shared agency in plan-based practice at the welfare office. *Nordic Social Work Research* 2, 119–135.
- Hukkinen, Janne & Jääskö, Outi & Laakso, Ari & Muller-Wille, Ludger & Raitio, Kaisa (toim.) 2002: *Poromiehet puhuvat: Poronhoidon ongelmat, ratkaisumahdollisuudet ja tutkimustarpeet Suomen Lapissa poromiesten näkökulmasta*. Technology, Society and Environment 1. Espoo: Helsinki University of Technology Laboratory of Environmental Protection.
- Hyvärinen, Heikki J. 2010: *Saamelaisen kulttuurin ja elinkeinojen säädely*. Teoksessa Kai T. Kokko (toim.) *Kysymyksiä saamelaisien oikeusasemasta*. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja B 30. Jyväskylä: WS Bookwell, 120–148.

- Hännikäinen, Päivi 2011: Kulttuurisensitiivistä ja voimaannuttavaa perhetyötä suomalaisvenäläisiin voimin. Empowerment of families with Children -hanke (2011–2014). Palmenia 2. <http://www.helsinki.fi/palmenia/asiakaslehti/0211/efc.htm>. Luettu 21.9.2012.
- Härkäpää, Kristiina & Vuorento, Mirkka & Buchert, Ulla & Lehikoinen, Tuula, 2012: Maahanmuuttajat Kelan kuntoutuspalveluissa. Kuntoutusta hakeneet, kuntoutuspäättöökset ja myönnetty toimenpiteet. Kuntoutus 35 (2), 13–29.
- Hætta Kalstad, Johan Klemet 1996: The Modern Challenge Facing Knowledge in Sami Subsistence. Teoksessa Elina Helander (toim.) Awakened Voice. The return of Sami Knowledge. Dieðut 4, 21–30. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Ilmapuntari 2010–11: Kansalaismielipide ja kunnat. Kunnallisalan kehittämис-сäätö, Polemia-sarjan julkaisu 79. Sastamala: Pole-Kuntatieto OY.
- ILO 169 sopimus. http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf. Luettu 7.11.2012.
- Ingold, Tim 1981: Hunters, pastoralists and ranchers: reindeer economics and their transformations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Itkonen, T. I. 1984: Suomen lappalaiset vuoteen 1948. Osat I ja II [1948]. Porvoo: WSOY.
- Jefremoff, Irja 2005: Kolttasaamelaiset nyt. Tutkimus kotoutetun kansan elämäntilanteesta uuden vuosisuhannen alussa. Maa- ja metsätalousministeriön poro- ja luontaiselinkeinojen tutkimusvarat. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino.
- Johansen-Lampsijärvi, Lahja & Kangasniemi, Helena & Kankaanpää, Kirsi & Kiviniemi, Eeva Maarit & Koskinen, Simo 1991: Saamelaistalueen nuorten elinolot ja elämäntapa. Projektiin loppuraportti. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 11. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Julkisten palveluiden laatubarometri 2011. Valtiovarainministeriö. http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis_Julkisten_palvelujenlaatubarometri_verkkopalvelut2011.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Juuso, Berit-Ellen 2001: Saamelaisten kielessiset oikeudet sosiaali- ja terveydenhuollossa. Julkisoikeuden pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.
- Järvikoski, Aila & Hokkanen, Liisa & Härkäpää, Kristiina (toim.) 2009: Asiakaan äänellä. Odotuksia ja arvioita vaikeavammaisten kuntoutuksesta. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 80. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä, Matti 2001: Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysalan

- tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 114. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kauppinen, Sari (toim.) 2010: Tervyden- ja hyvinvoinnin laitoksen asiantuntijoiden arvioita peruspalveluiden tilasta. Peruspalvelujen tila 2010 -raportin tausta-aineisto. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kertomus kielilainsäännön soveltamisesta 2009. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Kielibarometri – Språkbarometern 2012 <http://oikeusministerio.fi/material/attachments/om/ajankohtaista/uutiset/uutiset2012/6CqqXMGJj/SPRAKBAROMETERNfigurer.pdf>. Luettu 3.6.2013.
- Kilpeläinen, Tarja 1998: Saamelainen vanhuus – ikäkokemuksista yhteiskunnalliseen orientaatioon. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.
- Kinnunen, Petri 1991: Huomioita Kemijärven alueellisista, tuotannollisista ja sosiaalisista sidoksista. Teoksessa Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Anneli Pohjola & Kyösti Urponen & Reijo Väärälä 1991: Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvoittipalveluprojektiin osaportti. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 40–64.
- Kinnunen, Petri 1998: Hyvinvoinnin ruletti. Tutkimus sosiaalisen tuen verkoisten jäsentymisestä 1990-luvun lopun Suomessa. Acta Universitatis Lappniensis 20. Lapin yliopisto. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kokko, Simo & Jokiranta, Virve & Veikkolainen, Marja & Silvennoinen, Anu 2007: Tunturi-Lapin kuntien sosiaali- ja terveyspalveluiden kehittämисельвitys. Alue- ja kuntopalvelujen kehittämисельвityksiä 32. Helsinki: Stakes.
- Kolttaväestön hyvinvoittipalveluiden kehittämисprojektiin loppuraportti 2003. Inari: SámiSoster ry.
- Komiteanmietintö 1905:3. Komitea Lapin taloudellisten olojen tutkimista varten. Helsinki.
- Korpilaakko-Labba, Kaisa 2000: Saamelaisten oikeusasema Suomessa. Kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyuden ajan alkun. Dieđut 1/1999. Rovaniemi: Pohjolan painotuote.
- Koskiaho, Briitta 2002: Onko osallisuus vahva demokratia? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa Pia Bäcklund & Jouni Häkli & Harry Schulman (toim.). Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnitelussa. Helsinki: Gaudeamus, 36–57.
- Kouluterveyskysely 2010. Tervyden ja hyvinvoinnin laitos. http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/sivu?id=31116. Luettu 23.9.2012.
- Kuha, Anne & Laukkala, Helena 2010: SPSS-kurssi keväät 2010. Lapin yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Moniste.

- Kunnari, Jenni & Panayotova, Tanya 2007: Monikulttuurinen suun terveydenhoitotyö. AMK Opinnäytetyö, Stadia ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:stadia-1197968167-5>. Luettu 21.9.2012.
- Kuokkanen, Rauna 2007: Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivään. Teoksessa Joel Kuortti & Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) Kolonialismin jäljet, keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 142–155.
- Kurkinen, Jorma 2004: Raahen seudun hyvinvointi. Kansalaisten kokemuksia hyvinvoinnista ja palveluista. Julkaisu 11. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Kurkinen, Jorma & Vuorijärvi, Petri & Kinnunen, Petri 2008: Hyvinvointi ja palvelut Kuusamossa. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. <http://www.kuusamo.fi/dman/Document.phx?documentId=sv04809215505512&cmd=download>. Luettu 20.12.2012.
- Laatu, Markku 1997: Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 17. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2001: "Ei tää niin syrjässä". Tutkimus eläimisen mahdollisuksista ja palveluista syrjäkyllissä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 37. Tutkimusraportteja ja selvityksiä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lapin Kansa 10.12.1972 s. 3. JN ja HR: SPR luovutti Outakosken sairasmajan Inarin-Utsjoen kansanterveystölle.
- Lehtola, Teuvo 1996: Lapinmaan vuosituhanne. Saamelaisten ja Lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 1994: Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa. Helsinki: City Sámit.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997: Saamelaiset – historia, yhteiskunta, taide. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2003: Espanjantauti - inarilaisten mustasurma. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 338–339.
- Lehtola, Veli-Pekka 2003: Elämää Riutulasssa. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 340–341.
- Lehtola, Veli-Pekka 2005: Saamelaisten parlamentti. Oulu: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012a: Saamelaiset ja suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953. Toimituksia 1351, Tiede. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012b: Lapin Sivistysseura ja saamenystävät 1930-luvulla. Teoksessa Matti Enbuske & Matti Mäntylä & Matti Salo & Reija Sato-

- kangas (toim.) Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 511–524.
- Lehtonen, Neringa 2006: "Ei saa moittia". Inkerinsuomalaisen ikäihmisten kokemuksia julkisista palvelutilanteista. AMK Opinnäytetyö, Pirkanmaan ammattikorkeakoulu. http://www.tampere.fi/tiedostot/5AA5m7OCl/Lehtonen_inkerinsuomal_ja_julkisetpalv.pdf. Luettu 21.9.2012.
- Lindgren, Anna-Riitta 2000: Helsingin saamelaiset ja oma kieli. Toimituksia 801. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Linkola, Martti 1972: Enontekiön lappalaisten poronomadismi: poronhoidon ja asutuskuvan kehitys Enontekiön Lapin paliskunnan alueella rajasuluista vuoteen 1965. Kotimaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Linkola, Martti 1985: Saamelaisen poropaimentolaisuuden vaiheet. Martti Linkola (toim.) Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Hämeenlinna: Karisto, 167–188.
- Lipsonen, Tero 1976: Rajaseutuyhteistyötä. Raportti 1 A: Väestö, työllisyys ja palvelut. Enontekiö, Muonio, Kautokeino, Karesuando. Haja-asutuspoliittisen työryhmän NÄRP perusselvitysosa. Pohjoismaiden ministerineuvosto.
- Lukkarinen, Margit 2001: Omakielisten palveluiden turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Julkaisuja 2000:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Luukkainen, Minna 2008: Viitotut elämät. Kuurojen aikuisten kokemuksia viitombokielisestä elämästä Suomessa. Loviisa: Kuurojen palvelusäätiö.
- Länsman, Anne 2008: Saamen kieli pääkaupunkiseudulla. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 5, Vähemmistövaltuutettu. Helsinki: Edita.
- Länsman, Anne & Tervaniemi, Saara 2012: Saamen kielen käyttö Utsjoelle. Saamelaiskäräjien saamen kielen toimisto ja Saamen kielikeskus Utsjoelle -esiselvityshanke. Utsjoki: Studio Borga.
- Länsman, Anni-Siiri 2004: Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisen kohtaamisesta. Saarijärvi: Kustannus-Puntsi.
- Magga, Aini 2010: Elämää sotavuosina. Teoksessa Ulla Aikio-Puoskari & Aini Magga (toim.) Kylä kulttuurien risteysessä. Artikkelikokonaisuus Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searvi. Arkmedia, 64–79.
- Magga, Ristenrauna & Palojärvi, Leena 2006: Virkus Gilli – Vireä kylä. Loppuraportti. Inari: SámiSoster ry.
- Manninen, Tero & Junila, Marianne 2005: Lapin sairaanhoidon historia. Jyväskylä: Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymä.
- Martikainen-Ata, Tuula & Vesivalo, Tanja 2009: Maahanmuuttajanuorten seksuaalikasvatus Helsingissä. AMK Opinnäytetyö, Metropolia ammatti-

- korkeakoulu. <http://publications.theses.fi/bitstream/handle/10024/1854/SexEdMaM.pdf?sequence=1>. Luettu 21.9.2012.
- Massa, Ilmo 1994: Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Tampere: Gaudeamus.
- Miettunen, Tuuli 2012: Pärjäämistarinoita hyvinvointivaltion reunalla. Saamelaisen kulttuurin pro gradu -tutkielma. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto.
- Muuri, Anu 2008: Sosiaalipalveluja kaikille ja kaiken ikää? Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia 178. Helsinki: Stakes.
- Muuri, Anu & Nurmi-Koikkalainen, Päivi 2006: Sosiaalipalvelut ja piilotuva oikeudenmukaisuus. Teoksessa Juha Teperi & Lauri Vuorenkoski & Kristiina Manderbacka & Eeva Ollila & Ilmo Keskimäki (toim.) Riittävät palvelut jokaiselle. Nämökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki: Stakes, 66–79.
- Müller-Wille, Ludger 1996: Kahden kulttuurin kohtaaminen : saamelaiset ja suomalaiset Utsjoella [1974]. Rovaniemi: Arktinen keskus, Lapin yliopisto.
- Nahkiaisoja, Tarja 2003: Inarilaisyhteisön muutoksen aika (1877–1920). Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.). Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 216–287.
- Nahkiaisoja, Tarja 2006: Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1921. Julkaisu 2006:7 Lapinmaan maa-aikeudet. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestötutkimuksesta. Tilastotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Nymand Larsen, Joan & Schweitzer, Peter & Fondahl, Gail (toim.) 2010: Arctic Social Indicators Report. A Follow up to the AHDR. TemaNord 519. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Nyyssönen, Jukka 2009: De finska samernas etnopolitiska mobilisering inom statliga ramar. Teoksessa Lars Elenius & Patrik Lantto & Matti Enbuske (toim.) Fredens konsekvenser: samhällsförändringar i norr efter 1809. Luleå: Luleå tekniska universitet, 168–169.
- Näkkäläjärvi, Anne & Magga, Ristenrauna 2006: Saamelaisväestön sosiaali- ja terveyspalveluiden oikeudenmukainen kohdentuminen ja kehittämistarpeet. Teoksessa Juha Teperi & Lauri Vuorenkoski & Kristiina Manderbacka & Eeva Ollila & Ilmo Keskimäki (toim.) Riittävät palvelut jokaiselle. Nämökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki: Stakes, 100–110.

- Näkkäläjärvi, Anne-Maria 2007: "Se on tilanthen mukhaan..." Itä-Enontekiön saamelaisten alkoholikulttuurin muuttuminen osana yhteisöllistä ja yhteiskunnallista muutosta. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2001: Siita eli lapinkylä yhteiselämän perustana. Teoksessa Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäläjärvi (toim.) Siiddastallan: siidoista kyliin : luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Oulu: Pohjoinen, 138–148.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2008: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006 : Kertomus saamen kielilain toteutumisesta. Saamen kielineuvosto, Saamen kielen toimisto. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio. Työryhmämämuistio 1985:41. Helsinki: Sosiaalihallitus.
- Oskal, Nils 1995: Det rette, det gode og reinlykke. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Oulun Ilmoituslehti No 34, 30.4.1890, s. 1. Kaukinen: Wähän tilastoa. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=13&action=entryPage&id=66762&pageFrame_currPage=1. Luettu 12.11.2011.
- Oulun Wiikkosanomia Nr 19, 14.5.1859, s. 3. Lgnhd: Enontekiäisistä ja Muonionniskasta. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/browse.html?action=directory&id=2673&pageFrame_currPage=3. Luettu 12.11.2012.
- Paine, Robert 1994: Herds of Tundra. A Portrait of Sámi Reindeer Pastoralism. Washington & London: Smithsonian Institution Press.
- Pajukoski, Marja 2011: Muuttuvat sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipoliitikka. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos, 79–100.
- Palola, Elina & Karjalainen, Vappu (toim.) 2011: Sosiaalipoliitikka. Hukassa vai uuden jäljillä? Teema 12. Helsinki: Tervyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Palojärvi, Leena & Labba, Ellen-Anne 2010: Järjestölähtöinen auttamistyö saamelaisessa vanhustyössä. Teoksessa Ristenrauna Magga & Sari Guttorm (toim.) Bálga nálá. Kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä. Oulu: SáMiSoster ry, 121–137.
- Palojärvi, Leena & Magga, Ristenrauna 2006: Virkus Gilli – vireä kylä. Hyvinvoitipalvelujen kehittämistä saamelaisalueella. Teoksessa Arja Kilpeläinen & Yrjö Nikunlassi (toim.) Kylät murroksessa. Hankkeet kylien hyvinvoinnin edistäjinä? Julkaisusarja 23. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 75–91.
- Pekola-Sjöblom, Marianne 2012: Kuntalaiset kunnallisten palvelujen arvioitsijoina. Tutkimus kuntalaisten mielipiteistä kunnallisista palveluista ARTTUTutkimuskunnissa vuosina 2008 ja 2011. Suomen Kuntaliitto. <http://www.kunnat.net/fi/palvelualueet/arttu/tutkimusmoduulit/demjoh/kuntalais->

- tutkimus/Documents/RAPORTTI%20Kunnallisista%20palveluista%20
26.4.2012_MPS.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Pekola-Sjöblom, Marianne & Helander, Voitto & Sjöblom, Stefan 2006: Kun-
talainen – Kansalainen. Acta nro 182. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Pennanen, Jukka 2000: Jos ei ole poropaimenia kansa häviää. Kuolan poronhoi-
tajien sosiokulttuurinen adaptatio 20. vuosisadalla. Toimituksia 779. Hel-
sinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Pennanen, Jukka & Näkkäläjärvi, Klemetti (toim.) 2000: Siiddastallan: siidois-
ta kyliin: luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Oulu:
Pohjoinen.
- Perttilä, Kerttu & Orre, Soili & Koskinen, Sari & Rimpelä, Matti 2004: Kunti-
en hyvinvointikertomus. Hankkeen loppuraportti. Aiheita 7. Helsinki: Sosi-
aalit- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Pitkänen, Asta 2000: Tasa-arvon toteutuminen saamelaisten hammashuollos-
sa 1973–88. Turku: Turun yliopisto.
- Pohjois-Suomi no 93, 23.11.1881, s. 2. Köyhäinhoidon ohjesääntöjä. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=8&action=entryPage&id=483842&pageFrame_currPage=2. Luettu 12.11.2012.
- Pohjola, Anneli & Valkonen, Jarno (toim.) 2012: Poronhoitajien hyvinvoinnin
uhat ja avun tarpeet. Rovaniemi: Lapin yliopiston kustannus.
- Pulma, Panu 1994: Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & & Panu
Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöäpu,
sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Jyväskylä: Sosialitur-
van keskusliitto, 15–70.
- Päivälehti no. 255, 3.11.1898, s. 2. Vaivaishoitotilasto. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=13&action=entryPage&id=543396&pageFrame_currPage=2. Luettu 12.11.2012.
- Rajavaara, Marketta 2008: Unohdettu ihminen? Asiakaslähtöisyys kuntoutuk-
sen kehittämisessä. Kuntoutus 2, 43–47.
- Rasmus, Minna 2006: Bággu vuolgit, bággu birget. Sámémánáid ceazvinstrate-
gijat Suoma álbmotskuvlla ásodagain 1950–1960 -logus. Publications NR
10. Oulu: Gieallagas Institute.
- Rasmus, Minna 2008: "Sápmelašvuohta lea dego skeaŋka" - "Saamelaisuus on
kuin lahja". Saamelaisten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutumi-
nen Suomen saamelaistalueella. Selvityksiä 2008:1. Helsinki: Lapsiasiainval-
tuutetun toimisto.
- Reunanen Liisa (toim.) 2012: Tiedosta terveys. Vuoropuhelua kulttuurisesta
hyvinvoinnista. Tieteen ja kulttuurin Turku, hyvinvoiva kaupunki Turku
2012. Turku: Turun kaupunki.

- Riihinens, Olavi 2011: Keskiuokkaistuva ja eriarvoistuva Suomi – hyvinvointivaltio koetuksella. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipoliitikka. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 103–145.
- Ronkainen, Suvit 1999: Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvänen, Matti (toim.) 2010: Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino.
- Saamelaistason komitean mietintö 1952:12. Helsinki.
- Saamelaiskomitean mietintö 1973:46. Helsinki.
- Saamelaiskäräjien esitys saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014 sekä esitys saamelaisten varhaiskasvatuspalvelujen, kulttuuri- ja kielipesätöiminnan turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014, Dnro:580/Da.2/2012.
- Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011. http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=114&Itemid=10. Luettu 10.10.2012.
- Saamelaistoimikunnan mietintö 2001. Oikeusministeriö. Helsinki.
- Saamenkielinen aikuisikäinen väestö sukupuolen mukaan jaoteltuna saamelaistalueen kunnissa 2011. Tilastokeskus/Väestörekisteri. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=055_vaerak_tau_124&cti=V%E4est%F6+i%E4n+281%2Dv%2E%29%2C+sukupuolen+ja+kielen+mukaan+alueittain+1990+%2D+2011%2C+laaja+alueluokitusryhmittely&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi. Luettu 10.10.2012.
- Saamenkielisen lasten päivähoido, saamenkieliset vanhustenpalvelut, saamenkieliset terveyspalvelut sekä saamenkielinen perusopetus Enontekiön kunnassa 2006. Syrjintälautakunta 1424/65/2006 TM.
- Saamenkielisen peruspalvelujen karttoitus 2001. Saamelaistason neuvottelu-kunta. Työryhmämuistio 2001:1. Helsinki: Opetusministeriö.
- Saari, Erkki & Viinamäki, Leena 2006: Kemi-Tornion seutukunnan hyvinvointibarometri 2005. Julkaisuja sarja A. Raportteja ja tutkimuksia 4/2006. Kemi: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu.
- Salokannel, Artturi & Savonen, Severi 1942: Sami nieidai ja kandai teärvasyvuodaoappa. Sami Cuvgitusseärvi toaimatusak 11. Helsingin Kirjalašvuoda Seärvi Prentimrakkamusast.
- Sara, Mikkel Nils 1993: Reindriftsnaeringens tilpassning og reindriftspolitikk. Diedut 2. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Sara, Mikkel Nils 1996: Boazu lea bieggga buorri. Studie av reindriftens tilpassningsformer i öste del av Kautokeino reignsogn på 1950-tallet. Tromsö: Universitet i Tromsö.

- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia 2007: Hyvinvointi, palvelut ja elämänlaatu Keski-Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveyturvan keskusliitto.
- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia & Pelto-salmi, Juha 2008: Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa. Kansalaiskyselyn tuloksia. Helsinki: Sosiaali- ja terveyturvan keskusliitto.
- Siltaniemi, Aki & Hakkarainen, Tyne & Londén Pia & Luhtanen, Marjukka & Perälähti, Anne & Särkelä, Riitta 2011: Kansalaubarometri. Hyvinvointi, palvelut ja osallisuus kansalaismielipiteissä. Helsinki: Sosiaali- ja terveyturvan keskusliitto.
- Siuruainen, Eino 1976: The Population in the Sámi Area of Finnish Lapland. A regional study with special emphasis on rates and sources of income. Acta Universitatis Ouluensis. Series A. Scientiae Rerum Naturalium No. 40. Geographica No. 2. Department of Geography and the Research Institute of Northern Finland. Oulu: University of Oulu.
- Sjölander, Per & Hassler, Sven & Janlert, Urban 2008: Incidence and mortality of stroke and acute myocardial infarction in the Swedish Sami population. Scandinavian Journal of Public Health 36, 84–91.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Sosiaali- ja terveyskertomus 2010. Julkaisuja 2010:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministerio.
- Sutinen, Riikka 2010: Loistava perhe, mahtavat kaverit ja koulussa menee hyvin. Lappilaisten nuorten hyvinvoinnin ankkurit. Yhteiskuntatieteellisia julkaisuja C53. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Tiilikainen, Leena 1990: Utsjokilaakson karjanhoitajat. Maatalous saamelaisessa elinkeinokonaisuudessa 1930-luvulta 1980-luvulle. Lapin maakuntamusteen monisteita 3. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Tilastokeskus, Väestö iän, sukupuolen ja kielen mukaan 2011. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=055_vaerak_tau_124&ti=V%E4est%F6+i%E4n+-%281%2Dv%2E%29%2C+sukupuolen+ja+kielen+mukaan+alueittain+1990+-%2D+2011%2C+laaja+alueluokitusryhmittely&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi. Luettu 10.10.2012.
- Turi, Johan 1987: Muitalus sámiid birra [1910]. Jokkmokk: Sámi Girjjit.
- Tuulentie, Seija 2001: Meidän vähemmistömme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käydyissä keskustelissa. Toimituksia 807. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Utriainen, Eila 1976: Saamelaisten taloudessa tapahtuneista muutoksista Enontekiöllä: luontaistaloudesta markkinatalouteen. Pro gradu -tutkielma. Helsingin kaupporkeakoulu. Helsinki.

- Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari 2010: Johdanto. Teoksessa Marja Vaarama & Pasi Moisio & Sakari Karvonen (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2010. Teema 11. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 10–18.
- Valkeapää; Nils-Aslak 1991: Beaivi, áhčážan. DAT. Vaasa: Vaasa Oy.
- Valkeapää, Nils-Aslak 1992: Aurinko, isäni. DAT. Vaasa: Vaasa Oy.
- Valkonen, Sari 1998: "Että tämmönen saamelainen minä olen". Saamelainen identiteetti asuntolasukupolven elämäkertojen valossa. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Valtioneuvoston periaatepäätös Terveys 2015 -kansanterveysohjelmasta. Julkaisuja 2001:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Viinamäki, Leena (toim.) 2007: Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja sarja A 6. http://www3.tokem.fi/kirjasto/tiedostot/Viinamaki_A_6_2007.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Viinamäki, Leena (toim.) 2011: Utsjoen hyvinvoittonelonteko. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja sarja A 2. http://www3.tokem.fi/kirjasto/tiedostot/Viinamaki_A_2_2011.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Virkki, Tuija & Vartiainen, Antti & Kettunen, Pekka & Heinämäki, Liisa 2011: Sosiaalipalvelut muutoksessa. Kuntalaisten ja henkilöstön näkemyksiä Paras-uudistuksesta. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Välimaa, Aimo & Laiti-Hedemäki, Elsa 1997: Birge ja eale dearvan. Saamelaisen sosiaali- ja terveyspalveluprojektiin loppuraportti. Monisteita 1997: 25. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Wingstedt, Maria 1998: Language ideologies and minority language policies in Sweden: Historical and contemporary perspectives. Centre for Research on Bilingualism. Stockholm: Stockholm University.
- Äänioikeutettujen saamelaisten määrä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa. Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011. http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=114&Itemid=10. Luettu 10.10.2012
- <http://www.alli.fi/yhdenvertaisuus>. Luettu 24.10.2012.
- <http://www.arcticlivingconditions.org>. Luettu 20.12.2013.
- http://www.ihmisoikeudet.net/index.php?page=syrjinnan-kielto&next_page=4. Luettu 15.10.2012.
- <http://www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm>. Luettu 20.11.2012.
- http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf. Luettu 20.11.2012.

http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis/Julkisten_palvelujenlaatubarometri_verkkopalvelut2011.pdf. Luettu 20.11.2012.

<http://www.yhdenvertaisuus.fi>. Luettu 15.10.2012.

Asetus saamelaiskärjistä 1727/1995, Liite. <http://www.finlex.fi/data/sdliite/kart/1355.gif>. Luettu 20.12.2012.

Asetus saamelaisvaltuuskunnasta 824/1973.

HE 248/1994 vp.14 Hallituksen esitys Eduskunnalle saamelaisten kulttuuritsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen Hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön.

Henkilötietolaki 523/1999.

Huoltoapulaki 116/1956.

Kansakoululaki 247/1957.

Kansaneläkelaki 1000/1957; 466/1960; 588/1978; 833/1980; 103/1982.

Kansanterveyslaki 66/1972.

Kunnallisasetus 1865.

Laki eräiden Kemijoen vesistön säännöstelyn johdosta maansa luovuttaneiden asuttamisesta 556/1963.

Laki eräiden kolttien asuttamisesta 273/1955; 339/1955; Kolttien maanjärjestelylaki 593/1969; Kolttalaki 611/1983; Kolttalaki 253/1995.

Laki kehitysvammaisten erityishuollossa 519/1977.

Laki koulujärjestelmän perusteista 467/1968.

Laki kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista 224/1944.

Laki lasten päivähoidosta 36/1973; 875/1981; 239/1973; 1338/1994; Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta 875/1981; Laki lasten päivähoidosta annetun lain 11a§ muuttamisesta 630/1991; 1129/1996.

Laki lukiolain 18§ muuttamisesta 426/1992.

Laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin, Lex Kallio 278/1922; Asutuslaki 332/1936.

Laki maatalousyrittäjien luopumistuesta 1293/1994.

Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta 635/1998; 1186/1998.

Laki oppivelvollisuudesta 101/1921.

Laki peruskoululain muuttamisesta 1448/1994.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992.

Laki pääihdyttävien aineiden väärinkäytön huollossa 96/1961.

Laki saamelaiskärjistä 974/1995.

Laki saamen kielen käytämisestä viranomaisissa 516/1991.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995.

Laki toimeentulotuesta 1412/1997.
Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987.
Lapsilislaki 541/1948.
Luontaiselinkeinolaki 610/1984.
Maanhankintalaki 369/1945.
Maatalousyrittäjien eläkelaki 467/1969.
Perhe-eläkelaki 38/1969.
Peruskoululaki 476/1983; Perusopetuslaki 628/1998.
Poro- ja luontaiselinkeinojen rahoituslaki 45/2000.
Porotalouslaki 161/1990.
Porotilalaki 590/1969.
Saamen kielilaki 1086/2003.
Sairaalalaki 49/1956, Laki sairaalalain voimaantulon osittaisesta siirtämisestä 400/1957.
Sairausvakuutuslaki 364/1963.
Sosiaalihuoltolaki 710/1982.
Suomen perustuslaki 731/1999.
Terveydenhuoltolaki 1326/2010.
Työttömyysturvalaki 602/1984.
Vajaamielislaki 107/1958.
Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.

LIITE 1.

SAAMELAISTEN HYVINVOINTIKYSELY

Tämän kyselyn tarkoituksena on saada ajantasaista tietoa saamelaisten hyvinvointipalveluiden toteutumisesta ja palvelutarpeista. Omakielisillä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavilla sosiaali- ja terveyspalveluilla sekä muilla hyvinvointipalveluilla on suuri merkitys saamelaisten kokemassa hyvinvoinnissa.

Kysely on osa sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa Saamelaisten hyvinvointipalvelujen toteutumista koskevaa tutkimusta. Kysely toteutetaan saamelaisten kotiseutualueella vuonna 2012. Tutkimuksen toteutuksesta vastaa Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaine.

Tutkimuksesta saadun tiedon avulla on tarkoitus parantaa saamelaisten hyvinvointipalveluiden kohdentumista ja laatua, palvelutarpeiden ennakointia sekä tukea palvelujen kehittämistytötä.

Kyselyyn vastataan nimettömänä. Vastaajan henkilöllisyys ei paljastu vastausten perusteella.

Jos sinulla on kyselyyn liittyen kysyttävä, ota yhteyttä puhelimitse Elsa Laiti-Hedemäkeen 040-4844252 tai sähköpostitse elsa.laiti-hedemaki@ulapland.fi ja lydia.heikkila@samediggi.fi.

Pyydämme vastaustasi 30.06.2012 mennessä. Voit lähettää vastauksesi oheisella kirjekuorella, postimaksu on maksettu.

SAAMELAISTEN HYVINVOINTIKYSELY

Näiden kysymysten avulla kartoitetaan saamelaisten omia näkemyksiä ja kokemuksia lähialueensa hyvinvointipalveluista, niiden saatavuudesta sekä siitä miten hyvin ne vastaavat heidän palvelutarpeitaan. Eriyishuomion kohteena on saamenkielisten palvelujen tilanne. Hyvinvointipalveluilla tarkoitetaan julkisia, yksityisiä ja järjestöjen tuottamia sosiaali- ja terveyspalveluja sekä kauppa-, pankki-, posti yms. palveluja.

Vastausohje: Ympyröi mielipidettäsi parhaimin vastaavaa vaihtoehtoa osoittava numero tai kirjoita vastauksesi sille varattuun tilaan tai noudata kysymyskohtaista ohjetta.

1. Mikä on asuinkuntasi?

Kunta

- 1 Utsjoki
- 2 Inari
- 3 Enontekiö
- 4 Sodankylä

2. Mikä on sukupuolesi?

- 1 nainen
- 2 mies

3. Mikä on syntymävuotesi? _____

4. Mikä on äidinkielesi?

- 1 pohjoissaame
- 2 koltansaame
- 3 inarinsaame
- 4 suomi
- 5 muu, mikä kieli? _____

5. Mikä on arkikielesi (päivittäisiä asioita hoitaessasi pääasiallisesti käyttämäsi kieli)?

- 1 pohjoissaame
- 2 koltansaame
- 3 inarinsaame
- 4 suomi
- 5 muu, mikä kieli? _____

6. Ketä perheeseesi kuuluu sinun lisäksesi?

- 1 asun yksin
- 2 avio-/avopuoliso
- 3 avio-/avopuoliso ja lapsia
- 4 omat vanhempani tai puolisoni vanhemmat
- 5 lapsi tai lapsia
- 6 joku muu, kuka _____

7. Mikä on yleissivistävä koulutuksesi?

- 1 Kiertokoulu tai muu lyhytaikainen koulu
- 2 kansakoulu, kansalaiskoulu tai peruskoulu
- 3 lukio, ylioppilastutkinto

8. Mikä on ammatillinen koulutuksesi?

- 1 ei ammatillista koulutusta
- 2 ammatillinen kurssi
- 3 kansanopistotutkinto, oppisopimuskoulutus
- 4 ammattikoulututkinto
- 5 opistoasteen tutkinto
- 6 ammattikorkeakoulututkinto
- 7 yliopistotutkinto
- 8 useampia koulutuksia, mitä _____

9. Oletko tällä hetkellä?

- 1 palkkatyössä
- 2 työtön
- 3 työhallinnon kautta väliaikaisesti työllistettynä
- 4 lomautettu
- 5 äitiys- tai vanhempainvapaalla tai hoitovapaalla
- 6 päätoiminen opiskelija
- 7 yrittäjä
- 8 pitkäaikaisella (*yli 6 kk*) sairauslomalla
- 9 osa-aikaeläkkeellä
- 10 eläkkeellä
- 11 poroelinkeinon, kalastuksen tai muun luontaiselinkeinon harjoittaja
- 12 muu tilanne _____

10. Kuinka pitkä matka sinulla on asuinkuntasi keskustaan?

_____ km

11. Kun sinulla on tarvetta asioida kuntakeskuksessa, käytätkö?

- 1 omaa autoa
- 2 sukulaisten, naapurien tai tuttavien autokytiä
- 3 julkisia kulkuvälineitä
- 4 kunnan kuljetuspalveluja (kutsutaksi, palvelutaksi tms.)
- 5 polkupyörää, mönkijää, moottorikelkkaa, kävelen jne.

12. Kuinka kaukana seuraavat palvelut ovat kotoasi? Missä niistä voit asioida linja-autolla tai joukkokuljetuksella päivän aikana?

Matka palveluun	Mahdollisuus asioida linja-autolla tai joukkokuljetuksella
-----------------	--

Palvelu	km	Ei	Kyllä
1. Lähin kauppa		1	2

2. Lähin pankki		1	2
3. Lähin posti		1	2
4. Lähin terveyskeskuksen toimipiste		1	2
5. Sairaalan lääkärinpäivystys		1	2
6. Kuntakeskuksen kunnanvirasto		1	2
7. Kunnan sosiaalivirasto		1	2
8. Kela		1	2
9. Työvoimatoimisto		1	2
10. Lasten peruskoulun ala-aste		1	2

13. Millaiseksi arvioit julkisten kulkuvälineiden toimivuuden asuinalueellasi? (Asuinalueella tarkoitetaan kylää ja kunnan osaa, jossa asut.)

- 1 erittäin huono
- 2 melko huono
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvä
- 5 erittäin hyvä
- 6 alueellani ei ole julkisia kulkuvälineitä.

14. Kuinka helppoa sinun tai perheesi on saada seuraavia palveluja? (asteikolla 1-5)

Palvelutyyppi	Erittäin Vaikeaa	Melko vaikeaa	En osaa sanoa	Melko helppoa	Erittäin Helpoaa	Ei kokemusta palvelusta
1. Päivittäiset kauppapalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Pankkipalvelut	1	2	3	4	5	0
3. Postipalvelut	1	2	3	4	5	0
4. Ala-aste/-koulu	1	2	3	4	5	0
5. Yläaste/-koulu	1	2	3	4	5	0
6. Kirjasto	1	2	3	4	5	0
7. Liikuntapalvelut	1	2	3	4	5	0
8. Kunnalliset terveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
9. Yksityiset terveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
10. Apteekkipalvelut	1	2	3	4	5	0
11. Työ- ja elinkeinotoimiston	1	2	3	4	5	0

palvelut						
12. Kelan palvelut	1	2	3	4	5	0
13. Kunnalliset sosiaalipalvelut	1	2	3	4	5	0
14. Yksityiset sosiaalipalvelut	1	2	3	4	5	0
15. Päivähoidopalvelut	1	2	3	4	5	0
16. Järjestöjen järjestämä harrastetoiminta	1	2	3	4	4	0

15. Miten tyytyväinen olet asuinkuntasi sosiaalipalvelujen toimivuuteen (asteikolla 1-5)?

Palvelutyyppi	Erittäin tyytymätön	Melko tyytymätön	En osaa sanoa	Melko tyytyväinen	Erittäin tyytyväinen	Ei kokemusta palvelusta
1. Lasten päivähoido	1	2	3	4	5	0
2. Kielipesä- ja kielikerhotoiminta	1	2	3	4	5	0
3. Lastensuojelu	1	2	3	4	5	0
4. Kotipalvelu tai perhetyö	1	2	3	4	5	0
5. Auttaja-Aslak, Veahkki, kylätyöntekijä tai muu kotiapu	1	2	3	4	5	0
6. Vanhusten palvelut	1	2	3	4	5	0
7. Vammaispalvelut	1	2	3	4	5	0
8. Päihdepalvelut	1	2	3	4	5	0
9. Toimeentulotukiasiat	1	2	3	4	5	0
10. Omaishoidon tuki	1	2	3	4	5	0
11. Sosiaalityöntekijän palvelut	1	2	3	4	5	0
12. Palveluasuminen (vanhukset, vammaiset)	1	2	3	4	5	0

16. Miten asuinkuntasi on huolehtinut kunnallisista saamenkielisistä sosiaalipalveluista tiedottamisen ja neuvonnan?

- 1 erittäin huonosti
- 2 melko huonosti
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvin
- 5 erittäin hyvin

17. Mitä sosiaalipalveluja saat tai perheesi saa saamen kielellä.

Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielellä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkielellä?			Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkielellä.
	Ei	Kyllä	
Lasten päivähoido	1	2	
Kielipesä- ja kielikerhotoiminta	1	2	
Lastensuojelu	1	2	
Kotipalvelu tai perhetyö	1	2	
Auttaja-Aslak, Veahkki, kylätyöntekijä tai muu kotiapu	1	2	
Vanhusten palvelut	1	2	
Vammaispalvelut	1	2	
Päihdepalvelut	1	2	
Toimeentulotukiasiat	1	2	
Omaishoidon tuki	1	2	
Sosiaalityöntekijän palvelut	1	2	
Palveluasuminen (vanhukset, vammaiset)	1	2	

18. Miten tyytyväinen olet asuinkuntasi terveyspalveluiden toimivuuteen? (asteikolla 1-5)

Palvelutyyppi	Erittäin tyytymä- tön	Melko tyytymätön	En osaa sanoa	Melko tyytyvä- inen	Erittäin tyyty- väinen	Ei kokemusta palvelusta
1. Yleislääkäripalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Erikoislääkäripalvelut	1	2	3	4	5	0

3. Äitiys- ja lastenneuvola	1	2	3	4	5	0
4. Koulu- ja opiskelijaterveydenhuolto	1	2	3	4	5	0
5. Työterveyshuolto	1	2	3	4	5	0
6. Kotisairaanhoido	1	2	3	4	5	0
7. Laboratoriotutkimukset	1	2	3	4	5	0
8. Röntgentutkimukset	1	2	3	4	5	0
9. Fysioterapia	1	2	3	4	5	0
10. Hammashoitto	1	2	3	4	5	0
11. Sairaalaa- ja vuodeosastohoito	1	2	3	4	5	0
12. Mielenterveyspalvelut	1	2	3	4	5	0

19. Mitä terveydenhuoltopalveluja saat tai perheesi saa saamenkiellellä. Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielillä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkiellellä?			Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkiellellä.
	Ei	Kyllä	
1. Yleislääkäripalvelut	1	2	
2. Erikoislääkäripalvelut	1	2	
3. Äitiys- ja lastenneuvola	1	2	
4. Koulu- ja opiskelijaterveydenhuolto	1	2	
5. Työterveyshuolto	1	2	
6. Kotisairaanhoido	1	2	
7. Laboratoriotutkimukset	1	2	
8. Röntgentutkimukset	1	2	
9. Fysioterapia	1	2	
10. Hammashoitto	1	2	
11. Sairaalaa- ja vuodeosasto	1	2	
12. Mielenterveyspalvelut	1	2	

20. Miten asuinkuntasi on huolehtinut kunnallisista saamenkielistä terveyspalveluista tiedottamisen ja neuvonnan? (asteikolla 1-5)

- 1 erittäin huonosti
- 2 melko huonosti
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvin
- 5 erittäin hyvin

21. Mitä muita hyvinvointipalveluja saat tai perheesi saa saamen kielellä? Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielellä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkiielellä?			Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkiielellä.
Palvelu	Ei	Kyllä	
1. Kauppapalvelut	1	2	
2. Pankkipalvelut	1	2	
3. Postipalvelut	1	2	
4. Koulutuspalvelut	1	2	
5. Kulttuuripalvelut	1	2	
6. Liikuntapalvelut	1	2	
7. Nuorisotyö	1	2	
8. Apteekkipalvelut	1	2	
9. Työ- ja elinkeinotoimiston palvelut	1	2	
10. Kelan palvelut	1	2	
11. Julkinen liikenne (kutsutaksi yms.)	1	2	

22. Hyödynnätkö internettiä arjenasioinnissa?

	Erittäin Vähän	Melko vähän	Melko paljon	Erittäin Paljon	Ei internettiä käytettävässä	En käytä, vaikka internet käytettävässä
1. Pankkipalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Verkkoasiointi Kelan, Työhalliinnon, ELY-keskuksen,	1	2	3	4	5	0

verotoimiston tms. julkisen tahan kanssa						
3. Tiedon haku julkisista palve- luista (kunta, työhallinto, Kela ym.)	1	2	3	4	5	0
4. Tiedonhaku yksityisistä palveluista	1	2	3	4	5	0
5. Terveysneuvonta	1	2	3	4	5	0
6. Sosiaalihuollon saamen- kielinen verkkoneuvonta	1	2	3	4	5	0
7. Terveydenhuollon sähköinen ajanvaraus	1	2	3	4	5	0
8. Tavaroiden ostaminen/ tilaaminen netin kautta	1	2	3	4	5	0
9. Sosiaalinen kanssakäyminen (sosiaalinen media: facebook ym.)	1	2	3	4	5	0
10. Lehtien lukeminen, tv- kanavien katsominen ym.	1	2	3	4	5	0
11. Muu, mikä _____	1	2	3	4	5	0

**23. Mikäli vastasit kysymykseen 22 ettet ole hyödyntänyt internettiä arjen asioinnissa,
niin vastaa seuraavaan kysymykseen siitä miksi:**

1. Ei ole nettiyhteyksiä
2. En osaa käyttää internettiä
3. Tarvitsen tukea internetin käytössä
4. Muu syy, mikä _____

24. Millaisena näet, saamelaisjärjestöjen ja -yhdistysten merkityksen itsellesi seuraavissaasioissa?

	Erittäin Pieni	Melko pieni	En osaa sanoa	Melko suuri	Erittäin Suuri	Ei koke-musta palve-lusta
1. Sosiaalipalvelujen tarjoaminen	1	2	3	4	5	0
2. Terveyspalvelujen tarjoaminen	1	2	3	4	5	0
3. Samassa asemassa olevien ihmisten keskinäinen tuki (vertaistuki)	1	2	3	4	5	0
4. Sosiaalinen kanssakäyminen	1	2	3	4	5	0
5. Harrastus- ja virkistystoiminta, retket	1	2	3	4	5	0
6. Kielen ja kulttuurin elvyttäminen/vahvistaminen	1	2	3	4	5	0
7. Tiedonsaanti	1	2	3	4	5	0
8. Vaikuttaminen saamelaisten asemaan	1	2	3	4	5	0
9. Vaikuttaminen saamelaisten palveluihin	1	2	3	4	5	0
10. Lasten ja nuorten toimintamahdollisuuksien parantaminen	1	2	3	4	5	0
11. Jokin muu, mikä _____	1	2	3	4	5	0

25. Kuinka tärkeitä seuraavat tahot ovat sinulle arjen sujumisen kannalta merkittävän avun ja tuen saannissa? Merkitse Sinulle 3 tärkeintä, merkitse tärkeysjärjestykseen 1-3.

	Merkitse numerojärjestyksessä 3 tärkeintä
1. Omat vanhemmat/ lapset	
2. Muut sukulaiset	

3. Ystävä	
4. Naapurit	
5. Järjestöt ja yhdistykset	
6. Seurakunta (diakoniatoimi, kerhot ym.)	
7. Kunnan sosiaalitoimi (kotipalvelu tai perhetyö)	
8. Auttaja-Aslak, Veahkki, kylätöntekijä tai muu kotiapu	
9. Kunnan terveystoimi (kotisairaanhointo)	
10. Muu, mikä _____	

26. Kaipaatko jotain apua arjen toiminnossa? Mihin tarkoitukseen tarvitset apua ensisijaisesti? Rastita 3 tärkeintä.

	Avuntarve
1. Kuljetusapu	
2. Tulkkausapu	
3. Neuvot ja muu apu palveluihin pääsemiseksi	
4. Siivous	
5. Muut kotityöt ja/tai harrastustoiminta	
6. Lastenhoito	
7. Omaishoito	
8. Elinkeinotoiminta	
9. Poronlihan, kalan, marjojen tms. saanti kotitarpeiksi	
10. Taloudellinen apu	
11. Mahdollisuus keskustella jonkin toisen kanssa	
12. Muu mikä _____	
13. En tarvitse apua mihinkään edellisistä (laita rasti)	

27. Millaiset ovat mielestäsi mahdollisuutesi vaikuttaa kuntasi saamenkielisten hyvinvointipalveluiden tarjontaan ja kehittämiseen? (asteikolla 1-5)

- 1 erittäin huonot
- 2 melko huonot
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvät
- 5 erittäin hyvät

28. Oletko aikeissa muuttaa toiseen kuntaan lähiakoina?

- 1 en
- 2 olen harkinnut muuttamista
- 3 kyllä, tulen muuttamaan

29. Jos olet aikeissa muuttaa, minne suunnittelet muuttavasi?

- 1 kotikuntani sisällä
- 2 naapurikuntaan
- 3 muualle Lapin maakuntaan, minne? _____
- 4 muualle Suomeen, minne? _____
- 5 ulkomaille, minne? _____

30. Jos olet aikeissa muuttaa kunnasta toiseen kuntaan, mikä on tärkein syy muuttoosi?

- 1 oma tai puolison työ
- 2 työttömyys
- 3 oma tai puolison opiskelu
- 4 muutto pienempään/isompaan asuntoon
- 5 muutto palveluasuntoon tai -taloon
- 6 tarvitsemieni palvelujen vuoksi
- 7 saamenkielisten palvelujen parempi saatavuus
- 8 muu syy, mikä_____

31. Oletko käyttänyt saamen kielen tulkkia tai muuta tulkkausapua asioidessasi sosiaali- ja terveyspalveluissa tai muissa hyvinvointipalveluissa?

	Ei	Kyllä	Olisin käyttänyt, ei ole saatavissa
1. Kunnan sosiaalipalveluissa			
2. Kunnan terveyspalveluissa			
3. Erikoissairaanhoidossa			
4. Työvoimapalveluissa			
5. Kelan palveluissa			
6. Muualla, missä			

32. Millaiset ovat kokemuksesi tulkin käytöstä?

---

33. Oletko käyttänyt saamenkielisiä hyvinvointipalveluita Norjan tai Ruotsin puolelta?

Palvelu	Erittäin Harvoin	Melko harvoin	En osaa sanoa	Melko usein	Erittäin Usein	Ei koke musta palve-lusta
1. Lasten päivähoido	1	2	3	4	5	0
2. koulupalvelut	1	2	3	4	5	0
3. kodinhoitoapu	1	2	3	4	5	0
4. mielenterveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
5. terveydenhoitajan vastaanotto	1	2	3	4	5	0
6. lääkärin päivävastaanotto	1	2	3	4	5	0
7. lääkärin ilta-, yö-, ja viikonloppupäivystys	1	2	3	4	5	0
8. yksityisen erikoislääkärin vastaanotto	1	2	3	4	5	0
9. röntgen, laboratoriokokeet ym.	1	2	3	4	5	0
10. sairaalahoido	1	2	3	4	5	0
11. erikoissairaanhoidon laitoshoito	1	2	3	4	5	0
12. pähdepalvelut	1	2	3	4	5	0
13. kriisi- ja insestikeskus	1	2	3	4	5	0
14. Muuta, mitä	1	2	3	4	5	0

34. Mitä muuta palautetta saamenkielisten hyvinvointipalveluiden saatavuudesta tai toimivuudesta haluat sanoa?

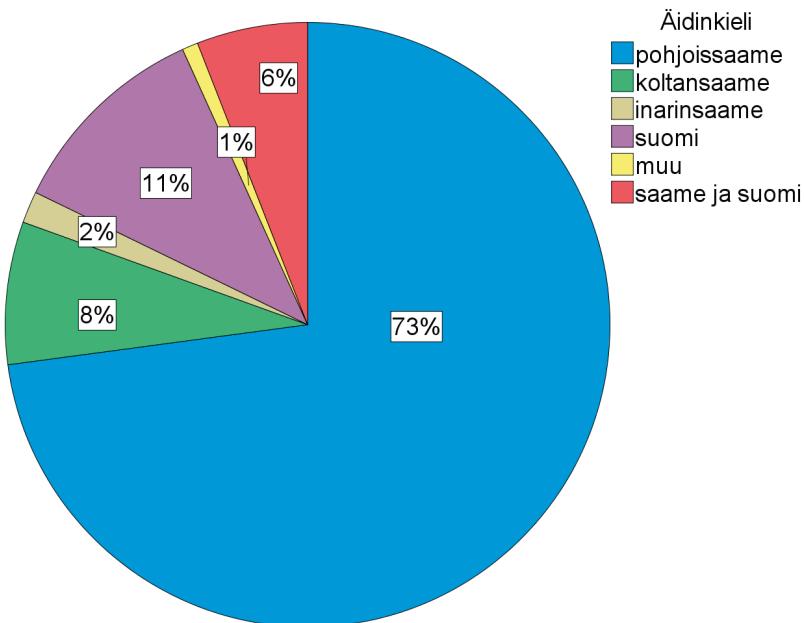

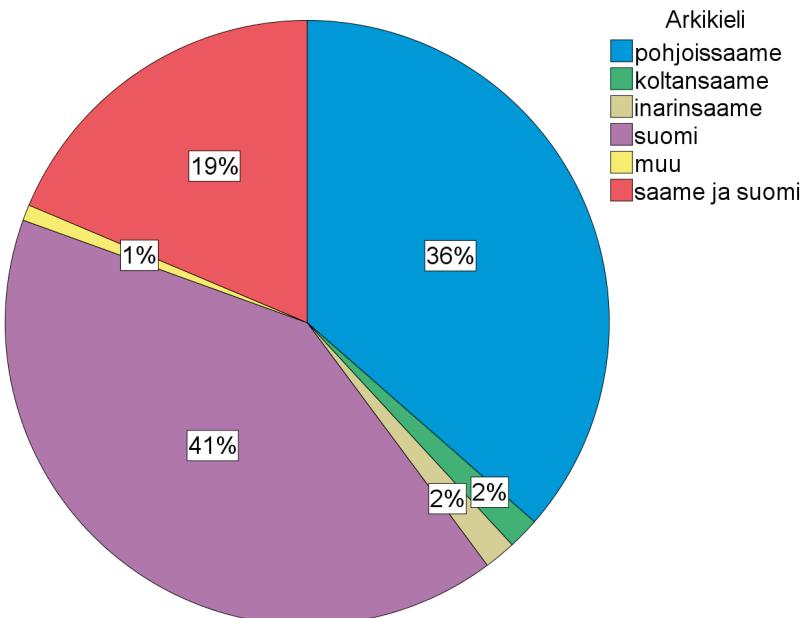
KIITOS VASTAUKSESTASI !

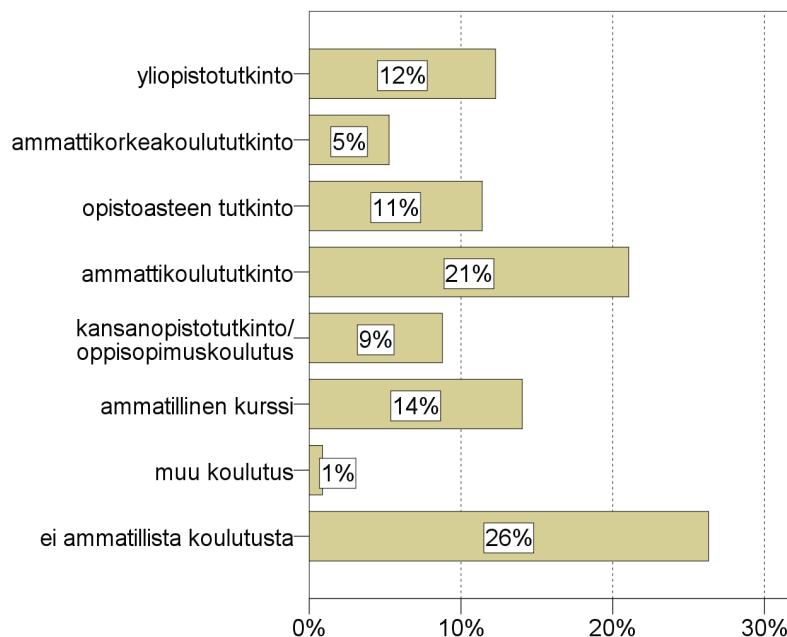
LIITEKUVIO 1. Vastaajien äidinkieli (N=118, %).

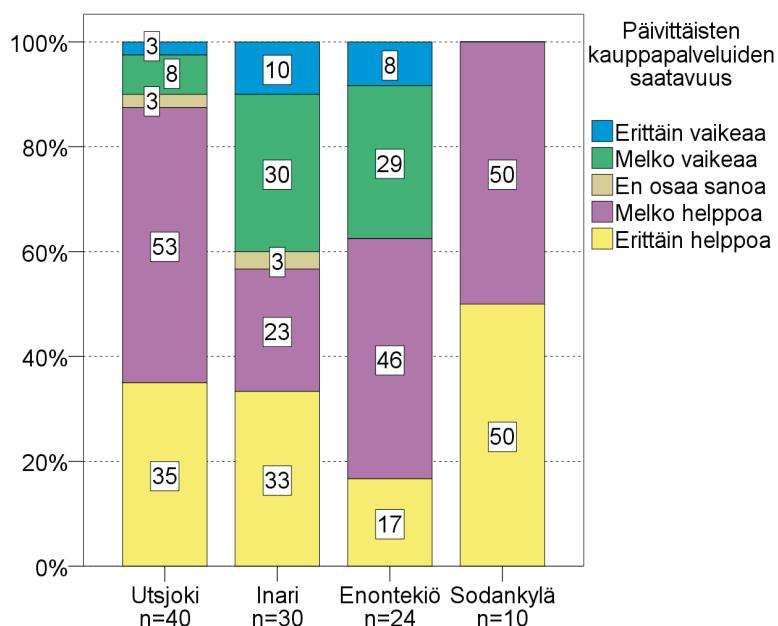
LIITEKUVIO 2. Vastaajien arkikieli (N=118, %).

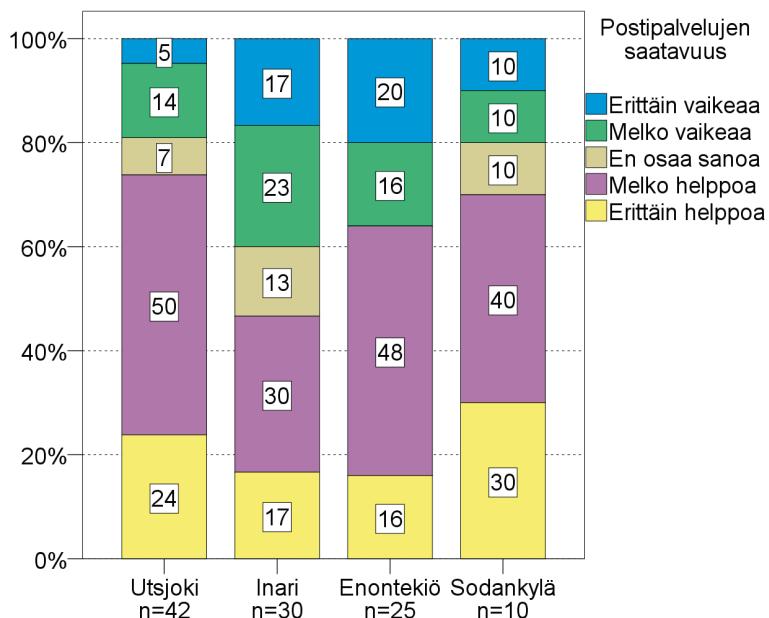
LIITEKUVIO 3. Vastaajien ammatillinen koulutus (N=114, %).

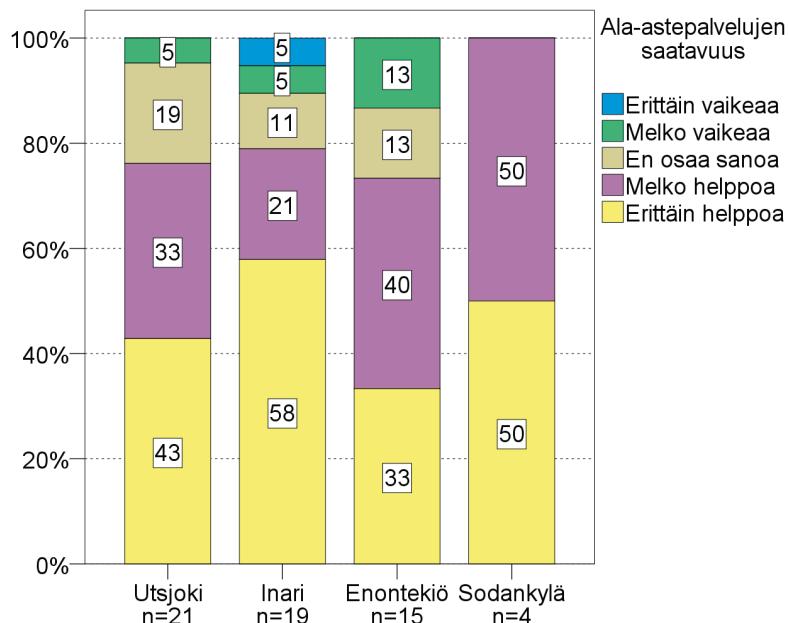
LIITEKUVIO 4. Päivittäisten kauppapalvelujen saatavuus kunnittain (N=104; %).

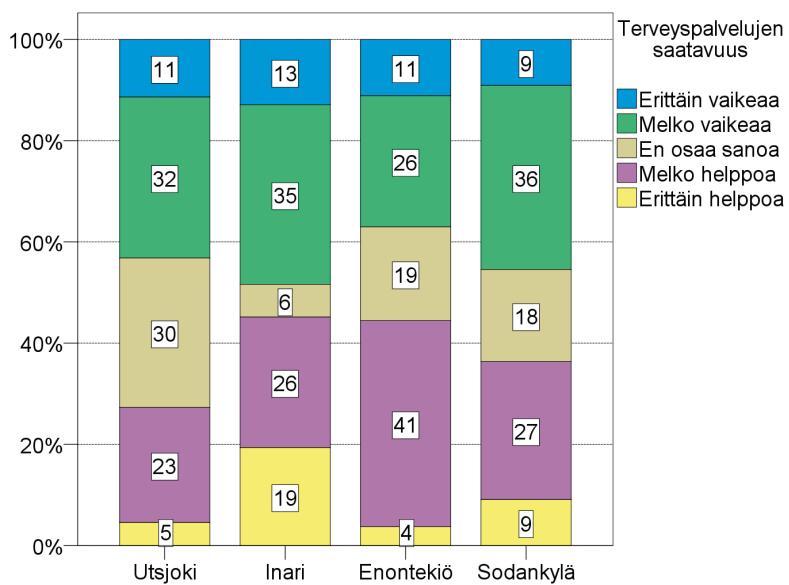
LIITEKUVIO 5. Postipalvelujen saatavuus kunnittain (N= 107; %).

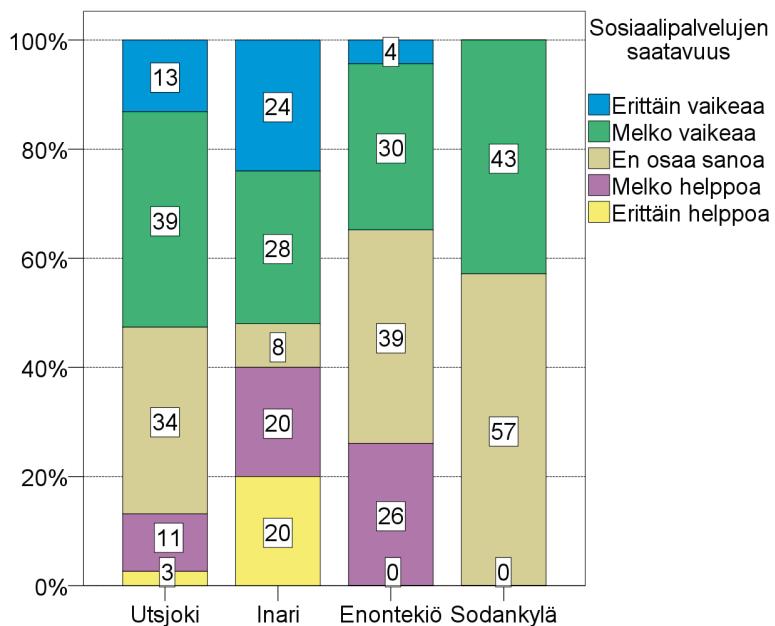
LIITEKUVIO 6. Peruskoulun ala-asteopetuksen saatavuus asuinkunnittain (N= 59; %).

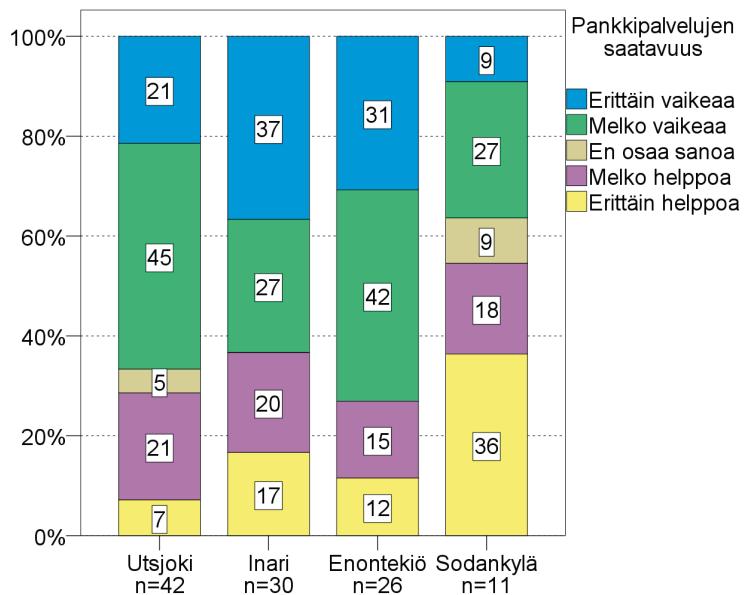
LIITEKUVIO 7. Terveyspalvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa (N= 102-112; %).

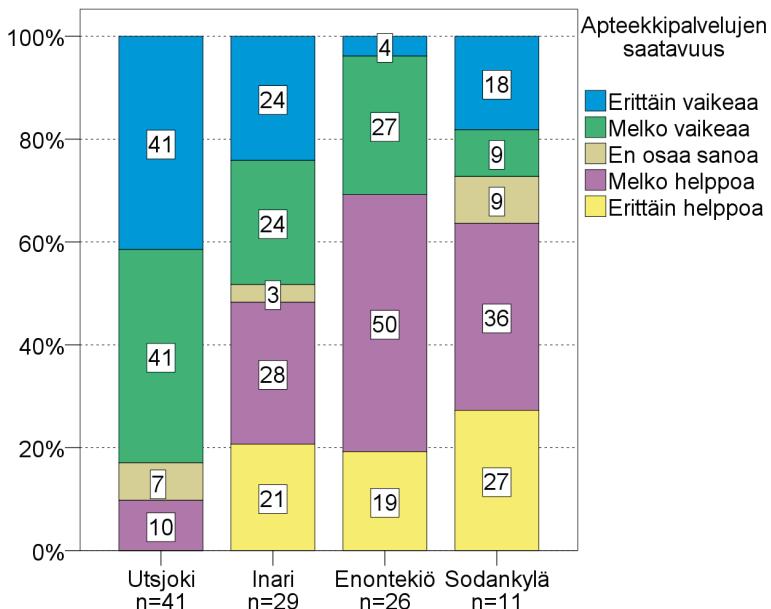
LIITEKUVIO 8. Sosiaalipalvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa (N=80-88, %).

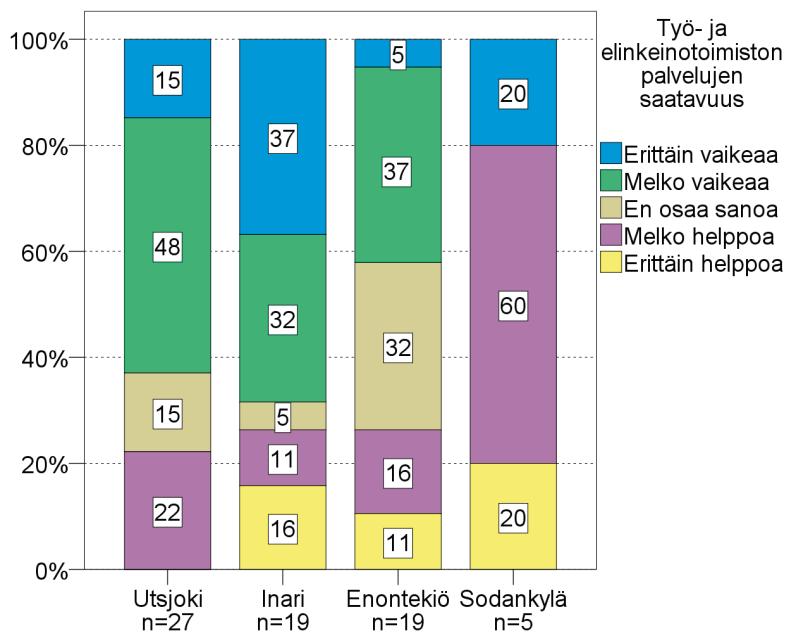
LIITEKUVIO 9. Pankkipalvelujen saatavuus kunnittain (N=109, %)

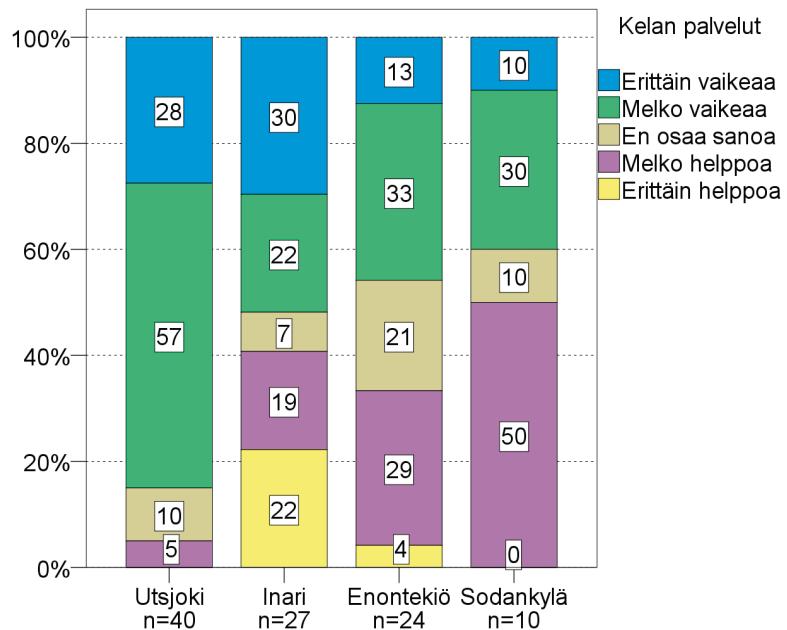
LIITEKUVIO 10. Aptekkipalveluiden saatavuus kunnittain (N=107, %).

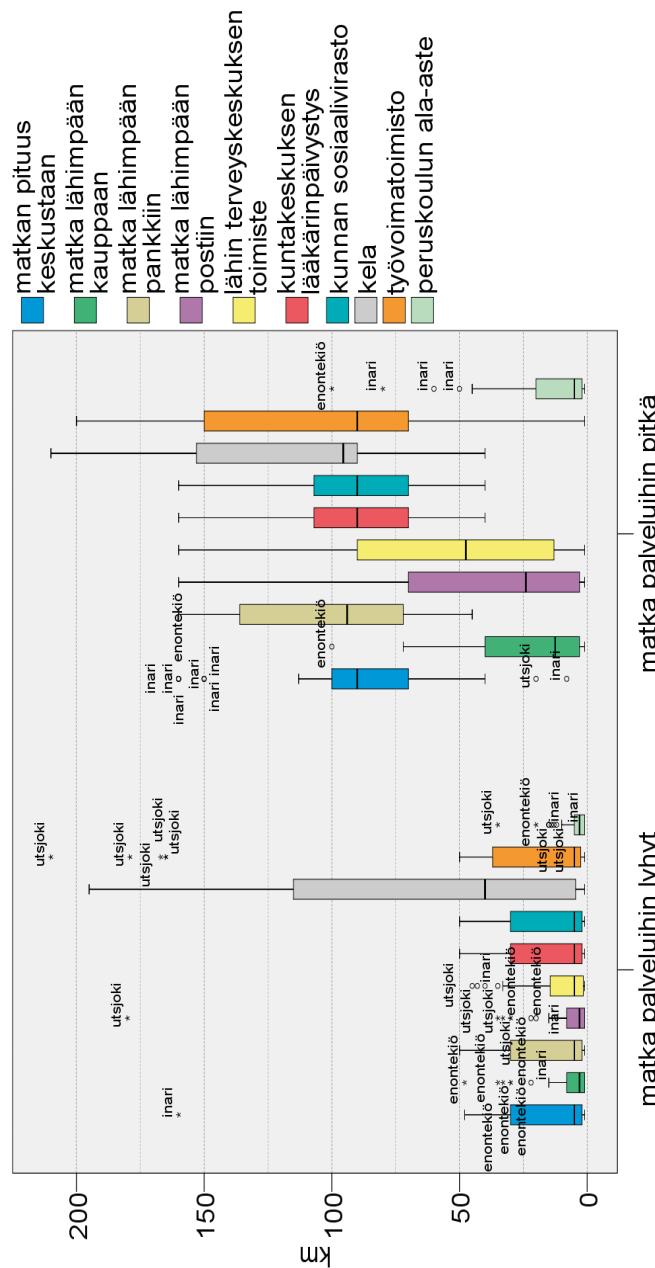
LIITEKUVIO 11. Työ- ja elinkeinotoimiston palvelujen saatavuus kunnittain (N=70, %).

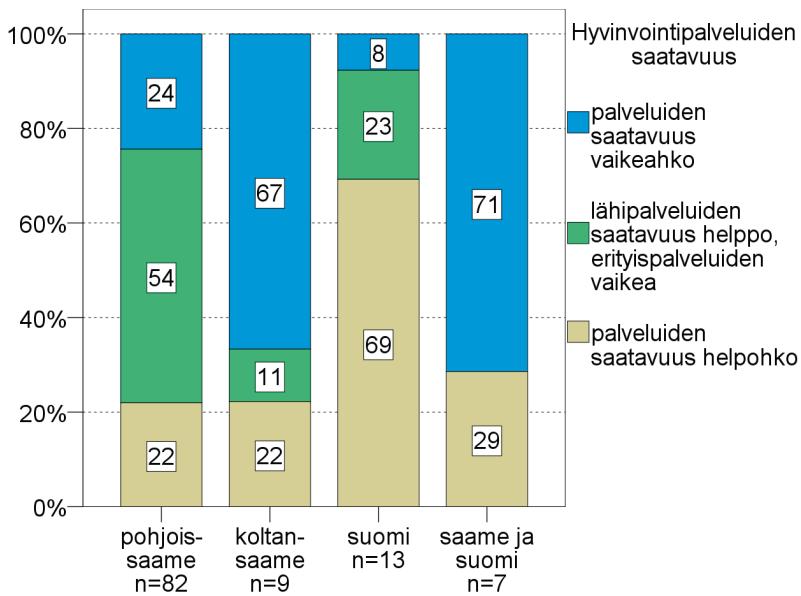
LIITEKUVIO 12. Kelan palveluiden saatavuus kunnittain (N=101, %).

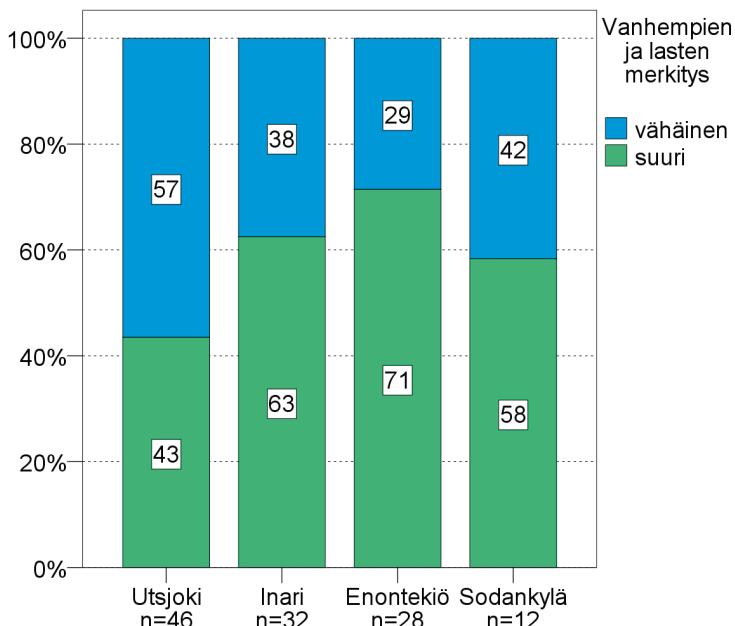
LIITEKUVIO 13. Ryhmittely arki- ja hyvinvointipalvelujen etäisyyden mukaan (km).

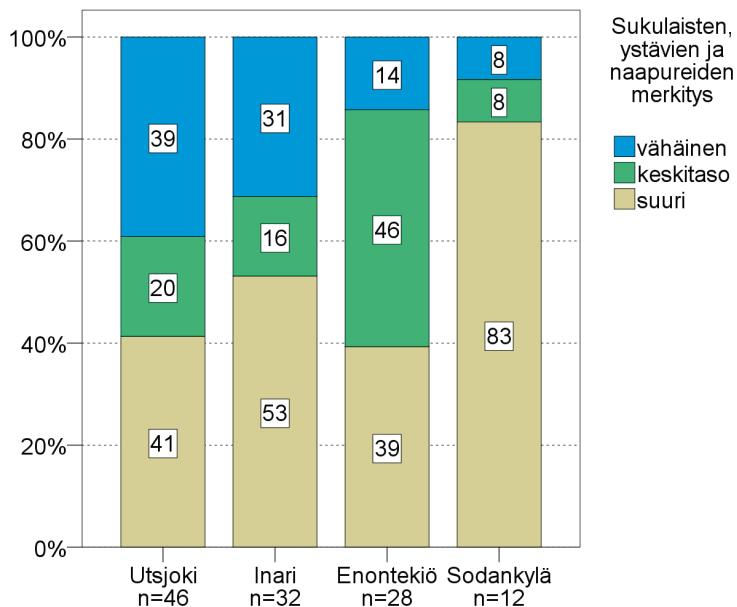
LIITEKUVIO 14. Ryhmättyt hyvinvointipalvelujen saatavuus suhteessa vastaanajen äidinkieleen (%).

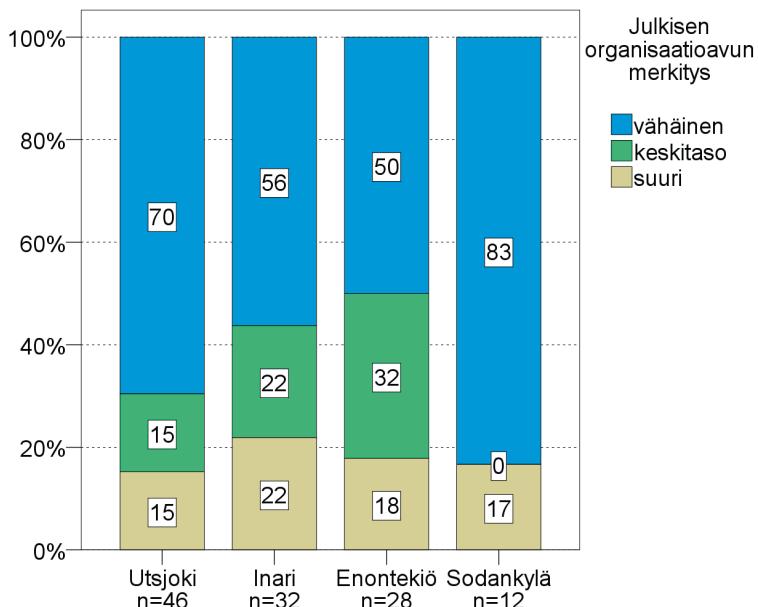
LIITEKUVIO 15. Ydinperheen merkitys arjen kannalta tärkeän avun saannissa kunnittain tarkasteluna.

LIITEKUVIO 16. Lähiyhteisön merkitys arjen kannalta tärkeän avun saamisessa kunnittain tarkasteltuna.

LIITEKUVIO 17. Julkisten organisaatioiden merkitys arjen kannalta tärkeän avun saamisessa kunnittain tarkasteltuna.

LIITEKUVIO 18. Saamelaisjärjestöjen merkitys suhteessa vastaajien arkikieleen.

